МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова

праця на правах рукопису

СКРИНИК МИРОСЛАВА ВІТАЛІЇВНА

УДК 347.313

ДИСЕРТАЦІЯ

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ В ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

08 Право

081 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____**М. В. Скриник**

Науковий керівник: **Мироненко Валентина Петрівна**, кандидат юридичних наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Скриник М. В. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за законодавством України та країн Європейського Союзу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, смертю фізичної особи за законодавством України та Європейського Союзу.

Досліджено загальнотеоретичні та методологічні засади відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн Європейського Союзу, визначено стан наукової розробки проблеми, окреслено методологію дослідження відшкодування шщкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн Європейського Союзу, здійснено аналіз зарубіжного законодавства та наукової доктрини в окресленій сфері.

Аргументовано необхідність здійснення попередніх виплат потерпілому за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, що дозволить забезпечити йому фінансову підтримку на період лікування та (або) реабілітації. Ці виплати можуть бути призначені за таких умов: особа, якій завдано шкоди, в порядку, встановленому законом, визнана потерпілою; стан здоров'я потерпілого вимагає невідкладного медичного втручання; матеріальний стан потерпілого не дозволяє здійснити оплату наданих або тих, що будуть надаватися медичних послуг; попередні виплати будуть зараховані в загальну суму визначеного судом розміру відшкодування шкоди; розмір виплат, визначених судом здійснюватиметься за рахунок коштів Державного бюджету (щодо зайнятих осіб – за рахунок Фонду соціального страхування); за необхідності контроль за рухом коштів може бути покладено на органи

управління праці та соціального захисту населення, територіальні відділи Державної виконавчої служби, приватного виконавця.

Доведено, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням, смертю малолітньої, неповнолітньої передбачає не лише реальні збитки (витрати на лікування, додатковий (постійний) догляд тощо) та упущену вигоду (дохід, який малолітня/неповнолітня особа могла отримати), а і, у разі потреби: вартість індивідуальних засобів реабілітації; складнощі суспільної та соціальної інтеграції; грошову ренту, якщо після спливу терміну непрацездатності, потерпілий, працює, отримує винагороду за роботу, докладаючи до цього значних зусиль чи підвищених фізичних навантажень.

Доведено, необхідність удосконалення законодавства у сфері відшкодування шкоди з особливом суб'єктом – боржником шляхом закріплення у спеціальному законодавстві понять «професійна діяльність», «службова діяльність», «службово-бойова діяльність». При цьому під поняттям «професійна діяльність» необхідно розуміти рід трудової діяльності працівника, який характеризує його особисті якості (психологічні, фізіологічні, індивідуально-типологічні), ступінь володіння спеціальними знаннями, рівень кваліфікації. Поняття «службова діяльність» поліцейського є більш ширшим, тому під ним пропонується розуміти діяльність, спрямовану на забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав та інтересів людини, суспільства, держави шляхом виконання поліцейським завдань виключно у сфері надання поліцейських послуг, визначених законом. Під виконанням «службово-бойової діяльності» необхідно розуміти виконання поліцейськими окремих завдань та спеціальних операцій в умовах надзвичайного чи воєнного стану, спільно з підрозділами військового спрямування, в яких виконання бойових завдань є основною сферою їхньої компетенції.

Обґрунтовано, що при визначенні розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю працівника, необхідно враховувати не лише небезпечні ситуації, що виникають (можуть виникнути) в

ході виконання трудових обов'язків, а й інші виняткові ситуації або нестандартні умови праці. Винятковими ситуаціями слід вважати: залучення до виконання робіт працівників, які проходять практику або стажування; простої; вимушену зупинку виробничого процесу під час надзвичайних подій техногенного та природного характеру, в тому числі під час повітряної тривоги; зміни у технологічному процесі виконання робіт; ремонт або обслуговування виробничого обладнання під час виконання певного виду робіт тощо. Нестандартними слід вважати умови праці, пов'язані з виконанням дистанційної та (або) надомної роботи.

Визначено дуалістичну правову природу зобов'язання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю поліцейського як такого, що має комплексний характер, оскільки відносини, при здійсненні яких було завдано шкоди є – публічно-правовими, а обов'язок відшкодувати завдану шкоду є цивільно-правовим, що не позбавляє потерпілого (інших, визначених законом осіб) у разі отримання одноразової (соціальної) допомоги, права на звернення до суду з вимогою про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої здоров'ю чи життю поліцейського при виконанні службових обов'язків.

Визначено, що цивільне законодавство України та країн Європейського Союзу виділяє окрему категорію деліктів – «спеціальні делікти», базовими елементами яких є: правовий статус потерпілого та заподіювача щкоди; вид здійснюваної діяльності та наявність певних обов'язків (трудових, службових тощо); законодавство, яке застосовується при регулюванні відносин, що виникли.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків: *у науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного і цивільного процесуального, трудового права та права соціального забезпечення; *у законотворчій діяльності* – в процесі оптимізації національного законодавства в сфері відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим

ушкодженням здоров’я або смертю особи; *у правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи в порядку позовного провадження; *в освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисципліни «Цивільне право», «Цивільний процес», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Актуальні проблеми правового регулювання трудових відносин», «Трудове право», «Право соціального забезпечення», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів.

Ключові слова: особа, потерпілий, заподіювач шкоди, член сім’ї, каліцтво, інше ушкодження здоров’я, смерть, відшкодування шкоди, майнова шкода, моральна шкода, реальні збитки, упущена вигода, професійна діяльність, службова діяльність, професійний ризик, технологічний ризик.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Скриник М. В., Мироненко В. П. Лікарська помилка як підстава відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю або життю фізичної особи–пацієнта за законодавством України. *Visegrad Journal on human rights,* 2022. № 6. С. 97- 103. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_PRINT-1.pdf#page=97

2. Скриник М. В. Відшкодування шкоди, пов'язаної із втратою або зменшенням працездатності малолітньої, неповнолітньої особи, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. *Аналітично- порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 282–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.47

3. Скриник М. В. Відшкодування немайнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення: зарубіжний досвід. *Наше право.* 2023. № 1. С. 73–77. DOI: 10.32782/NP. 2023.1.10

4. Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої смертю малолітньої, неповнолітньої особи. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університет.* 2024. Вип. 81 С. 238-241.

5. Скриник М. В., Синоверський А. І., Взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану – організаційно-тактичний та психологічний аспект. Юридична психологія. 2024. № 1 (34). С. 325–330. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.140

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Скриник М. В. Право фізичної особи на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом. *Приватно-правові механізми захисту прав людини.* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 116-119.

7. Скриник М. В. Тлумачення терміну шкода у аспекті правничої лінгвістики. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 52 – 58.

8. Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичній особі у цивільному законодавстві Швеції. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.). Київ : НАУ. 2023. С. 524-527.

9. Скриник М. В. Поняття каліцтво у юридичному дискурсі. Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 22-23 березня 2023 р.). Кропивницький: ЛА НАУ, 2023. С. 270-274.

10. Скриник М. В. Особливості дотримання принципу верховенства права у відшкодуванні нематеріальної шкоди в умовах воєнного стану. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 березня 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, С. 255-257.

11. Скриник М. В. Право на охорону праці та право людини на життя та здоров'я: два компоненти однієї проблеми. Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Харків : НУЦЗУ, 2023. С. 433-434.

12. Скриник М. В. Виконання службових обов'язків як підстава відшкодування шкоди, завданої смертю поліцейського. Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи. Матеріали науково-теоретичного круглого столу (м. Київ, 08 жовтня 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, С. 55-58.

13. Скриник М. В. Принцип генерального делікту у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи за законодавством України та країн Європейського

союзу. Матеріали науково-теоретичної конференції. (м. Київ, 10 грудня 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, С. 49–52.

ABSTRACT

Skrynyk M. V., Compensation for damage caused by injury, other damage to health or death, in accordance with the civil legislation of Ukraine and the European Union. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for achieving the Doctor of Philosophy Degree in Law, Speciality 081 – Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

Thesis is a comprehensive scientific study of compensation for damage caused by injury, other damage to health or death, in accordance with the civil legislation of Ukraine and the European Union.

The general theoretical and methodological principles of compensation for damage caused by injury, other damage to health or death, in accordance with the civil legislation of Ukraine and the European Union have been studied, the state of scientific development of the problem has been determined, the methodology for studying compensation for damage caused by injury, other damage to health or death, in accordance with the civil legislation of Ukraine and the European Union has been outlined, and foreign legislation and scientific doctrine in the specified field have been analyzed.

The need for preliminary payments to the victim for damage caused by injury or other health damage is argued, which will provide him with financial support for the period of treatment and (or) rehabilitation. These payments may be assigned under the following conditions: the person who has been harmed is recognized as a victim in accordance with the procedure established by law; the victim's health requires urgent medical intervention; the victim's financial condition does not allow for payment for the medical services provided or to be provided; preliminary payments will be included in the total amount of compensation for damage determined by the court; the amount of payments determined by the court will be made at the expense of the State Budget (for employed persons – at the expense of the Social Insurance Fund);

if necessary, control over the movement of funds may be entrusted to the labor and social protection authorities, territorial departments of the State Executive Service, or a private executor.

It is proven that compensation for damage caused by injury, other damage, or death of a minor involves not only real losses (costs of treatment, additional (permanent) care, etc.) and lost profits (income that the minor/underage person could have received), but also, if necessary: the cost of individual rehabilitation facilities; difficulties in social integration; monetary annuity, if after the expiration of the period of incapacity for work, the victim works and receives remuneration for work, making significant efforts or increased physical exertion.

It is proven that there is a need to improve the legislation in the field of compensation for damage with a special subject – the debtor by consolidating in special legislation the concepts of "professional activity", "service activity", "service and combat activity". At the same time, the concept of "professional activity" should be understood as the type of labor activity of an employee, which characterizes his personal qualities (psychological, physiological, individual-typological), the degree of possession of special knowledge, the level of qualification. The concept of "service activity" of a police officer is broader, therefore it is proposed to understand the activity aimed at ensuring the implementation of state policy in the field of ensuring public safety and order, protecting the rights and interests of man, society, and the state by performing tasks by police officers exclusively in the field of providing police services defined by law. The performance of "service and combat activity" should be understood as the performance by police officers of individual tasks and special operations in conditions of emergency or martial law, together with military units, in which the performance of combat tasks is the main area of their competence.

It is substantiated that when determining the amount of compensation for damage caused by injury, other damage to health or death of an employee, it is necessary to take into account not only dangerous situations that arise (may arise) during the performance of labor duties, but also other exceptional situations or non-standard conditions of work. Exceptional situations should be considered: involvement

in the performance of work of employees undergoing practice or internship; downtime; forced stoppage of the production process during emergency events of a man-made and natural nature, including during an air alarm; changes in the technological process of performing work; repair or maintenance of production equipment during the performance of a certain type of work, etc. Non-standard working conditions should be considered.

The dualistic legal nature of the obligation to compensate for damage caused by injury, other damage to health or death of a police officer has been determined, as it is of a complex nature, since the relations in the performance of which the damage was caused are public law, and the obligation to compensate for the damage caused is civil law, which does not deprive the victim (other persons defined by law) in the event of receiving one-time (social) assistance, of the right to apply to court with a demand for compensation for property and moral damage caused to the health or life of a police officer in the performance of official duties.

It has been determined that the civil legislation of Ukraine and the European Union countries distinguishes a separate category of torts – "special torts", the basic elements of which are: the legal status of the victim and the perpetrator of the damage; the type of activity carried out and the presence of certain obligations (labor, official, etc.); the legislation that is applied in regulating the relations that have arisen.

The practical significance of the results obtained lies in the use and possibility of using the developed proposals and conclusions: in scientific research work – during further scientific research in the field of civil and civil procedural, labor law and social security; in legislative activity – in the process of optimizing national legislation in the field of compensation for damage caused by injury, other damage to health or death of a person; in law enforcement activity – during the consideration and resolution of civil cases on compensation for damage caused by injury, other damage to health or death of a person in the procedure of claim; in the educational process – when teaching the academic disciplines "Civil Law", "Civil Procedure", "Features of Consideration of Certain Categories of Civil Cases", "Current Problems of Legal Regulation of Labor

Relations", "Labor Law", "Social Security Law", as well as when preparing relevant educational and methodological materials.

Keywords: person, victim, perpetrator of harm, family member, injury, other damage to health, death, compensation for harm, property damage, moral damage, real losses, lost profits, professional activity, service and combat activity, professional risk, technological risk.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT RELATETED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Works in which the main scientific results of the thesis are published:

1. Myronenko V. P., Skrynyk M. V. Medical error as a basis for compensation for harm caused to the health or life of an individual patient under the legislation of Ukraine. *Visegrad Journal on human rights,* 2022. No. 6. P. 97–103. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_PRINT-1.pdf#page=97

2, Skrynyk M. V. Compensation for harm associated with the loss or decrease in the working capacity of a minor, underage person caused by injury or other damage to health. *Analytical and comparative jurisprudence.* 2023. No. 6. P. 282–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788- 6018.2023.06.47

3. Skrynyk M. V. Compensation for non-pecuniary damage to an individual who has suffered from a criminal offense: foreign experience. *Nashe Pravo*. 2023. No. 1. P. 73–77. DOI: 10.32782/NP. 2023.1.

4. Skrynyk M. V. Features of compensation for damage caused by the death of a minor, underage person. *Scientific Herald of the Uzhgorod National University*. 2024. No. 81. P. 238–241. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.37

5. Skrynyk M. V., Synoverskyi A. I. Interaction during the investigation of criminal offenses committed by organized criminal groups under martial law conditions: Organizational-tactical and psychological aspects. *Legal Psychology*, 2024, No. 1 (34), pp. 325–330. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.140

Works that show the approbation of the thesis materials:

6. Skrynyk M. V. The right of an individual to compensation for damage caused by mutilation. Private Legal Mechanisms For The Protection Of Human Rights. Kyiv: National. Acad. Internal Affairs, 2021. P. 116-119.

7. Skrynyk M. V. Interpretation of the term damage in the aspect of legal linguistics. Ukrainian Language In Jurisprudence: State, Problems, Prospects. Kyiv: National. Acad. Internal Affairs, 2022. P. 52 – 58.

8. Skrynyk M. V. Features of compensation for damage caused by mutilation, other health damage or death of a natural person in Swedish civil law. Freedom, Security And Independence: Legal Dimension: (Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference, Kyiv, National Aviation University, February 24, 2023) P. 524-527.

9. Skrynyk M. V. The concept of mutilation in legal discourse. Modernization Of The Domestic Legal System In The Conditions Of Global Integration: Materials Of The International. Science And Practice Conference, Kropyvnytskyi, March 22-23, 2023. LA NAU, 2023. P. 270-274.

10. Skrynyk M. V. Peculiarities of compliance with the principle of the rule of law in compensation for non-material damage in the conditions of martial law. Implementation Of The State Anti-Corruption Policy In The International Dimension: Materials Of The International Science And Practice Conference, Kyiv, National Academy of Sciences, March 30, 2023. P. 255-257.

11. Skrynyk M. V. The Right to Labor Protection and the Human Right to Life and Health: Two Components of One Problem. Materials of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists “Problems and Prospects of Civil Protection”. Kharkiv: NUZU 2023, PP. 433-434https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/konferentsii/2023/Problemy_ta_perspektyvy.pdf

12. Skrynyk M. V. Performance of official duties as a basis for compensation for damage caused by the death of a police officer. Materials of the round table devoted to Lawyer's Day in Ukraine. «Civil Law In Modern Conditions: Problems And Prospects.» Kyiv: NAVS, October 8, 2024, p. 55-58.

13. Skrynyk M. V. The principle of general tort in obligations to compensate for damage caused by injury, other damage to health or death of an individual under the legislation of Ukraine and the countries of the European Union. Protection of human

rights and fundamental freedoms: global goals of sustainable development. : materials of the interdepartmental scientific-theoretical round table dedicated to the International Day of Human Rights. (December 10, 2024). Kyiv, National Acad. of Internal Affairs, 2024. P. 49–52.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ В ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС	35
1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження інституту відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю в цивільному законодавстві України та країн Європейського Союзу	35
1.2. Правове регулювання інституту відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в законодавстві України та країн ЄС	62
Висновки до Розділу 1	80
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ В ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	82
2.1. Загальні умови відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи за цивільним законодавством України та законодавством Європейського Союзу	82
2.2. Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи в окремих видах деліктів	105
2.3. Особливості відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодження здоров'я, смертю фізичної особи за законодавством деяких країн ЄС	138
Висновки до Розділу 2	156
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ У СПЕЦІАЛЬНИХ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС	159
3.1. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення за законодавством України та Європейського Союзу	159
3.2. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю малолітньої або неповнолітньої особи за	182

національним законодавством та законодавством Європейського Союзу	
3.3. Особливості відшкодування шкоди, завданої смертю поліцейського: деякі аспекти національного та європейського законодавства	199
Висновки до Розділу 3	220
ВИСНОВКИ	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	227
ДОДАТКИ	263

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП	Внутрішній валовий продукт
ВСУ	Верховний Суд України
ЗДПЛ	Загальна декларація прав людини ООН
ЗМІ	Засоби масової інформації
ЗУ	Закон України
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс України
МОП	Міжнародна організація праці
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СК	Сімейний кодекс України
США	Сполучені Штати Америки
ЦК, ЦКУ	Цивільний кодекс України
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс України
BGB	Цивільне німецьке уложення (Цивільний кодекс Німеччини)
EDIP	Програма європейської оборонної індустрії
PETL	Принципи європейського деліктного права

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Реалії сьогодення як ніколи актуалізують норму Конституції України про те, що людина, її життя та здоров'я, безпека є найвищою соціальною цінністю (ст. 3).

Нині наша держава зіштовхнулася з величезними загрозами, найсуттєвішою серед яких є втрата людського ресурсу: внаслідок війни змарновано тисячі життів, як і з числа військових, так і з числа цивільних; не меншою є кількість осіб, які втратили своє фізичне здоров'я у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

Проте, навіть у мирні часи в світі в цілому, та й в окремо взятій країні, фіксується певна кількість випадків нанесення шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю у зв'язку із вчиненням щодо особи протиправної поведінки з боку інших осіб; виконання службових чи трудових обов'язків та інших факторів, що можуть спричинити шкоду життю чи здоров'ю особи. До прикладу, за оцінками Міжнародної організації праці, щорічно у світі з причин, пов'язаних з роботою, помирає понад 2,3 млн. осіб, з яких 350 тис. гинуть у результаті нещасних випадків і майже 2 млн. – через професійні захворювання. За деякими даними щорічно на виробництві в Україні травмується близько 120 тис. осіб, з яких 2,5 тис. гине, більше 10 тис. осіб отримують професійні захворювання. Показники рівня смертності (при виконанні трудових обов'язків) в Україні вище у 4,5 рази ніж в Естонії, у 5 разів ніж у Франції, у 12 разів вище ніж у Швеції, у 22 рази ніж у Великобританії.

За даними Національної поліції України при виконанні службових обов'язків за роки незалежності України загинуло 1 671 працівників органів внутрішніх справ. У період з 2017 по 2024 рік (станом на серпень 2024) загинуло 69 поліцейських. І, зрештою, за статистичними звітами суддівської влади в Україні щороку реєструється більше 300 тис. осіб, яким завдано шкоду завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Конституційний обов'язок держави з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, в тому числі під час виконання нею своїх трудових, професійних обов'язків, може здійснюватися в різноманітних юридичних формах. Аналіз вітчизняного законодавства, а також законодавства окремих країн Європейського Союзу, дозволив нам виділити, принаймні чотири такі форми: перша – у формі обов'язкового державного страхування життя та здоров'я, встановленого з метою забезпечення соціальних інтересів осіб та держави (Закон України «Про страхування»; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»); друга – у формі цивільно-правового (деліктного) відшкодування шкоди, завданої життю чи здоров'ю особи під час виконання своїх трудових обов'язків (Цивільний кодекс України; Кодекс законів про працю України», Закон України «Про охорону праці»); третя – у формі надання одноразової допомоги за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертюпід час виконання службових обов'язків (в умовах професійного ризику) (Закони України «Про Національну поліцію»; «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»; «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів); четверта – у формі відшкодування шкоди (компенсації майнової та моральної шкоди) членам сім'ї потерпілого, які перебували на його утриманні (Цивільний кодекс України; Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Правові норми щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, мають, окрім правого, ще й важливе соціальне та економічне значення. У відповідних випадках вони слугують захистом прав та інтересів осіб, здоров'ю яких безпосередньо завдано шкоди; а при завданні смерті потерпілого – права та інтереси осіб, які перебували на його утриманні.

Досліджуючи загальнотеоретичні аспекти відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, не можна сказати, що цій проблематиці приділялась недостатня увага. Навпаки, впродовж останніх двадцяти років інститут відшкодування шкоди загалом, перебуває у стані активної наукової розробки. Це зумовлено, як складністю названого цивільно-правового інституту, так і важливістю його належного функціонування в загальній системі цивільного, в тому числі деліктного права, а також для ефективного захисту порушених шляхом здійснення відповідного відшкодування (компенсації) прав фізичних осіб на життя та здоров'я.

Особливого значення для дослідження цивільно-правового регулювання відносин, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю мали праці сучасних українських учених: О. О. Бандурки, І. А. Бірюкова, В. І. Борисової, Ю. С. Борисової, Л. М. Баранової, В.В. Васильєва, А. Б. Гриняка, О. В. Грищук, С. Д. Гринько, О. В. Дзери, І. О. Дзери, А. С. Довгерта, І. М. Забари, А. І. Дрішлюка, Т. С. Ківалової, І. А. Коваленко, В. М. Коссака, Н. С. Кузнєцової, І. С. Канзафарової, В. В. Луця, О. О. Лов'яка, Р. А. Майданика, О. О. Отраднової, В. П. Паліюка, В. М. Парасюка, Д. Ф. Плачкова, В. Д. Примака, П. М. Рабіновича, З. В. Ромовської, Р. О. Стефанчука, Н. О. Саніахметової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, С. Є. Сиротенка, В. Д. Чернадчука, С. І. Шимон, Я. М. Шевченко, Є. О. Харитонова, В. Л. Яроцький та б.ін.

Для ґрунтовного вивчення питання, в першу чергу було опрацьовано значний масив дисертаційних досліджень, які проводились в України в період оновлення те рекодифікації цивілістичного законодавства та предметом яких було відшкодування завданої шкоди. Серед дисертаційних досліджень, слід назвати роботи таких науковців, як: Д. С. Шапошніков «Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи»; М. М. Фролов «Відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ»; С. Я. Ременяк «Відшкодування школи, завданої малолітніми особами за цивільним законодавством України»; Д. Ф. Плачков «Відшкодування

шкоди фізичній особі, які потерпіла від злочину за цивільним законодавством»; Ю. І. Галушка «Відшкодування шкоди, завданої рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання і досудового слідства за цивільним законодавством України»; Г. Я. Оверко «Відшкодування моральної шкоди, заподіяної при наданні медичних послуг»; О. А. Волков «Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності»; В. В. Васильєв «Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином»; В. Д. Примак «Теоретичні проблеми відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності у цивільному праві України»; О. С. Онищенко «Відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях»; В. В. Гаєвий «Правове регулювання моральної шкоди, завданої суб'єктами трудових відносин»; А. М. Мул «Відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій»; О. П. Сорока «Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві».

Як бачимо, у здійснюваних дисертаційних дослідженнях розглядалися питання, пов'язані із відшкодуванням як майнової, так і моральної шкоди. Однак, багато питань відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю залишаються мало розробленими і вимагають уваги як науковців, так і практиків. Актуальними залишаються питання визначення реального механізму компенсації шкоди, зокрема у випадках завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я у кримінальних правопорушеннях; відшкодування шкоди потрепілому (малолітній, неповнолітній особі), пов'язану із втратою або зменшенням його працездатності; визначення розміру відшкодування, якщо йдеться про втрату працездатності малолітньою, неповнолітньою особами, встановлення розмірів моральної шкоди та б. ін.

Крім того, обрана проблематика актуалізується у зв'язку із розробкою законопроєкту про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо забезпечення прав осіб на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю та внесення змін, відповідно до яких позовна

давність не буде поширюватися на вимоги про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю потерпілого.

Беручи до уваги вищезазначене, розроблення теоретичних основ відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я та смертю за законодавством України та національним законодавством країн Європейського Союзу, а також вироблення на цій підставі науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на оптимізацію цивільного законодавства України, його наближення до міжнародних, і в першу чергу – європейських вимог та стандартів, є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Роботу спрямовано на реалізацію основних положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2025 роки, Стратегії розвитку України до 2030 року, основних положень Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 р.р.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 23 від 28 грудня 2021 року).

Мета і завдання дослідження. *Мета дисертаційного дослідження* полягає у формуванні теоретичної концепції цивільно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи за цивільним законодавством України та законодавством Європейського Союзу, а також у розробці на цій основі науково-теоретичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію цивільного та інших суміжних галузей права у цій сфері.

Для досягнення мети дослідження поставлені наступні *завдання*:

1) проаналізувати стан наукової розробки та методологію дослідження відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу;

2) визначити засадничі положення правового регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу;

3) здійснити порівняльно-правовий аналіз легальних, доктринальних та практичних аспектів відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи в українському законодавстві та національних законодавствах країн Європейського Союзу;

4) окреслити загальні умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, визначені національним законодавством України та країн Європейського Союзу;

5) виокремити деліктні зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, в яких окрім правила про генеральний делікт застосовуються і інші - спеціальні умови, передбачені галузевими нормативно-правовими актами;

6) встановити коло суб'єктів права вимоги та зобов'язаних суб'єктів, особливості механізму призначення, нарахування, способів та розміру відшкодування шкоди, завданої особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за національним законодавством України та країн Європейського Союзу;

7) розкрити особливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи у випадку вчинення щодо неї кримінального правопорушення за законодавством України та країн Європейського Союзу;

8) з'ясувати специфіку відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю малолітньої та неповнолітньої особи за

вітчизняним законодавством та національними законодавствами країн Європейського Союзу;

9) розглянути сутність вітчизняних та європейських законодавчих і наукових підходів щодо визнання поняття і підстав відшкодування шкоди, завданої особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю під час виконання своїх трудових обов'язків;

10) дослідити понятійно-категоріальний апарат окремих видів зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, інщим ушкодженням здоров'я або смертю під час виконання професійних, службових, трудових обов'язків або у стані виробничого чи професійного ризику;

11) виділити ключові аспекти визначення розміру моральної шкоди та порядку її призначення у деліктах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди. завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за законодавством України та країн Європейського Союзу;

12) розкрити специфіку виникнення та зміст зобов'язання щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, смертю поліцейського під час виконання ним професійних обов'язків чи службово-бойових завдань;

13) виробити пропозиції щодо оптимізації вітчизняного законодавства у сфері відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи з метою підвищення ефективності захисту прав особи та його приведення у відповідність до європейських та міжнародних вимог та стандартів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу.

Предметом дослідження є відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу.

Методи дослідження. Для комплексного аналізу проблематики відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи нами використано найбільш доцільні методи, які узгоджуються з метою і завданнями нашого дослідження.

Одним із перших методів, який було використано в даному дослідженні став діалектичний метод. За допомогою цього методу було досліджено коло суб'єктів правових відносин щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи. Діалектичний метод також сприяв виявленню окремих процесуальних аспектів порядку судового розгляду та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи в правовій системі України та в правових системах країн Європейського Союзу (*підрозділ 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).*

Використання історико-правового методу дозволило висвітлити питання формування інституту відшкодування майнової та моральної шкоди в законодавстві України та країн Європейського Союзу в цілому, та інституту відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, зокрема та дослідити еволюцію його правового регулювання в зарубіжній й національній доктрині та у судовій практиці *(підрозділ 1.2, 2.1, 2.2, 2.3).*

За допомогою юснатуралістичного (природно-правового) методу здійснено спробу оптимізації цивільного, цивільного процесуального та іншого галузевого законодавства у сфері регулювання відносин щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України й деяких країн Європейського Союзу. Такі удосконалення спрямовані на дотримання суб'єктивних прав особи на життя, охорону здоров'я, безпеку праці, інших немайнових прав, їх охорону та захист від неправомірних, в тому числі кримінальних посягань *(підрозділ 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).*

Метод компаративістики надав можливість здійснити порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та європейського законодавства з питань підстав,

порядку відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи з урахування її правового статусу (повністю дієздатна фізична особа, неповнолітня особа, малолітня особа, особа, щодо якої скоєно кримінальне правопорушення, працівник правоохоронного органу, найманий працівник та ін.) (*підрозділ 2.3, 3.1, 3.2, 3.3*).

Використання формально-юридичного методу дозволило сформулювати визначення дефініцій, які мають значення для дослідження проблем відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України й деяких країн Європейського Союзу та запропонувати відповідні зміни до законодавства з метою його оптимізації та удосконалення категоріально-понятійного апарату *(підрозділ 1.2, 2.1, 2.2., 3.2).*

Спеціально-юридичний метод дозволив врахувати особливості відносин, що виникають при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України й деяких країн Європейського Союзу *(підрозділ 3.1, 3.2, 3.3).*

Формально-логічний та герменевтичний методи використані для тлумачення рішень загальнонаціональних судів та Європейського суду з прав людини за даною категорією справ *(підрозділ 3.1, 3.2, 3.3*).

Соціологічний метод, як метод наукового пізнання, було використано з метою збору та узагальнення судової практики вітчизняних судів, національних судів країн ЄС та ЄСПЛ у справах щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи *(підрозділ 3.1, 3.2, 3.3).*

Використання системного методу дозволило дослідити суб'єктний склад деліктного правовідношення, адже особи, між якими виникає деліктне зобов'язання щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи різняться своїм правовим статусом, а відносини, які при цьому виникають – підпадають під сферу впливу різних галузей права – цивільного, адміністративного, цивільного процесуального, трудового, права соціального забезпечення) *(підрозділ 3.1, 3.2, 3.3).*

За допомогою методу синтезу було досліджено спеціальні умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю *(підрозділ 2.2).* Метод аналізу було використано під час розгляду питань щодо підстав виникнення зобов'язань, які формують склад цивільного правопорушення (генерального делікту) (*підрозділ 2.1, 2.3).*

Загалом, застосування цих методів у системному взаємозв'язку забезпечило виконання завдань дослідження та досягнення його мети.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням, в якому відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн ЄС розкрито шляхом аналізу законодавства та практики його застосування в Україні та країнах Європейського Союзу, зокрема за принципом наслідків, які настали — каліцтво, інше ушкодження здоров'я, смерть.

У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

аргументовано необхідність здійснення попередніх виплат потерпілому за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, що дозволить забезпечити йому фінансову підтримку на період лікування та (або) реабілітації. Ці виплати можуть бути призначені за таких умов: особа, якій завдано шкоди, в порядку, встановленому законом, визнана потерпілою; стан здоров'я потерпілого вимагає невідкладного медичного втручання; матеріальний стан потерпілого не дозволяє здійснити оплату наданих або тих, що будуть надаватися медичних послуг; попередні виплати будуть зараховані в загальну суму визначеного судом розміру відшкодування шкоди; розмір виплат, визначених судом здійснюватиметься за рахунок коштів Державного бюджету (щодо зайнятих осіб – за рахунок Пенсійного Фонду України); за необхідності

контроль за рухом коштів може бути покладено на органи управління праці та соціального захисту населення, територіальні відділи Державної виконавчої служби, приватного виконавця;

доведено, що розмір відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням, смертю малолітньої, неповнолітньої передбачає не лише реальні збитки (витрати на лікування, додатковий (постійний) догляд тощо) та упущену вигоду (дохід, який малолітня/неповнолітня особа могла отримати), а і, у разі потреби: вартість індивідуальних засобів реабілітації; складнощі суспільної та соціальної інтеграції; грошову ренту, якщо після спливу терміну непрацездатності, потерпілий, працює, отримує винагороду за роботу, докладаючи до цього значних зусиль чи підвищених фізичних навантажень;

доведено, необхідність удосконалення законодавства у сфері відшкодування шкоди з особливом суб'єктом – боржником шляхом закріплення у спеціальному законодавстві понять «професійна діяльність», «службова діяльність», «службово-бойова діяльність». При цьому під поняттям «професійна діяльність» необхідно розуміти особисті якості працівника (психологічні, фізіологічні, індивідуально-типологічні), ступінь володіння спеціальними знаннями, рівень кваліфікації за обраним фахом. Поняття «службова діяльність» поліцейського є більш ширшим, тому під ним пропонується розуміти діяльність, спрямовану на забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав та інтересів людини, суспільства, держави шляхом виконання поліцейським завдань виключно у сфері надання поліцейських послуг, визначених законом. Під виконанням «службово-бойової діяльності» необхідно розуміти виконання поліцейськими окремих завдань та спеціальних операцій в умовах надзвичайного чи воєнного стану, спільно з підрозділами військового спрямування, в яких виконання бойових завдань є основною сферою їхньої компетенції;

обґрунтовано, що при визначенні розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю працівника, необхідно

враховувати не лише небезпечні ситуації, що виникають (можуть виникнути) в ході виконання трудових обов'язків, а й інші виняткові ситуації або нестандартні умови праці. Винятковими ситуаціями слід вважати: залучення до виконання робіт працівників, які проходять практику або стажування; простої; вимушену зупинку виробничого процесу під час надзвичайних подій техногенного та природного характеру, в тому числі під час повітряної тривоги; зміни у технологічному процесі виконання робіт; ремонт або обслуговування виробничого обладнання під час виконання певного виду робіт тощо. Нестандартними слід вважати умови праці, пов'язані з виконанням дистанційної та (або) надомної роботи;

визначено дуалістичну правову природу зобов'язання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю поліцейського як такого, що має комплексний характер, оскільки відносини, при здійсненні яких було завдано шкоди є – публічно-правовими, а обов'язок відшкодувати завдану шкоду є цивільно-правовим, що не позбавляє потерпілого (інших, визначених законом осіб) у разі отримання одноразової (соціальної) допомоги, права на звернення до суду з вимогою про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої здоров'ю чи життю поліцейського при виконанні службових обов'язків;

визначено, що цивільне законодавство України та країн Європейського Союзу виділяє окрему категорію деліктів – «спеціальні делікти», базовими елементами яких є: правовий статус потерпілого та заподіювача щкоди; вид здійснюваної діяльності та наявність певних обов'язків (трудових, службових тощо); законодавство, яке застосовується при регулюванні відносин, що виникли;

удосконалено:

обґрунтування того, що завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю пов'язується із наявністю деяких ризиків, зокрема технологічним)виробничим) і професійним (службовим). Технологічним є

ризик, що містить високу вірогідність відмови технічних пристроїв з наслідками певного рівня за визначений період функціонування небезпечного виробничого об'єкта і не може бути підставою для звільнення від відповідальності за завдану шкоду; професійним є ризик, який пов'язаний із професійної діяльністю людини. Якщо буде доведено, що працівник діяв в умовах професійного ризику – це буде підставою звільнення його від обов1язку відшкодувати завдану шкоду;

наукове положення відповідно до якого компенсація державою шкоди, завданої особі кримінальним правопорушенням не є формою цивільно-правової відповідальності, і повинна розглядатися як виконання державою соціальної функції щодо створення допоміжних, максимально дієвих механізмів усунення негативних для особи наслідків;

науковий погляд, що ознаками цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка рятувала життя чи здоров'я іншої особи без відповідних повноважень є: врегулювання нормами цивільного (зобов'язального) права; досягнення позитивного результату не є обов'язковою умовою відшкодування завданої шкоди; завдана шкода має невід'ємний зв'язок з особою, яка здійснювала дії, спрямовані на рятування життя та здоров'я іншої особи; такі дії не є професійними обов'язками того, хто рятує і їх здійснення відбувається поза межами його службових повноважень;

наукове судження, згідно із яким завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особі під час виконання трудових функцій, слід вважати різновидом договірних відносин, в основі яких лежить укладення трудового договору (контракту), і на які поширюються дія норм цивільного законодавства про відшкодування майнової та моральної шкоди;

дістало подальший розвиток:

науковий підхід, змістом якого є впровадження у вітчизняну судову практику діючої в окремих країнах Європейського Союзу тарифної моделі (таблиці «болю»; таблиці відшкодування шкоди) встановлення розміру грошової компенсації, за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, або

смертю, сума якої залежить від тривалості фізичних чи душевних страждань та їх наслідків, що звільнить потерпілих від необхідності обґрунтовувати вказаний у позові розмір завданої моральної шкоди, а також сприятиме більш широкій дискреції судів при визначенні суми відшкодування, не відступаючи від завдань та основних засад цивільного судочинства;

наукове судження про те**,** що цивільний позов про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, пред'явлений у кримінальному процесі: сприяє забезпеченню відновлення в повному обсязі майнових прав та інтересів потерпілого; унеможливлює прийняття судом необ'єктивного рішення щодо захисту порушених суб'єктивних цивільних прав потерпілого; надає можливість звільнити підсудного, потерпілого, інших учасників судового процесу (свідки, експерти тощо) від потреби брати участь у судовому засіданні повторно;

наукова позиція, відповідно до якої створення та належне функціонування Фонду відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю від кримінального правопорушення, слугуватиме підвищенню соціальної захищеності людини та посилить авторитет держави. Джерелами фінансування фонду можуть бути: частина коштів, отриманих від реалізації конфіскованого майна; штрафи за адміністративні та кримінальні правопорушення; суми від спеціального мінімального податкового збору; суми, вилучених необґрунтованих активів, добровільні внески юридичних чи фізичних осіб.

За результатами дослідження запропоновано нові редакції, зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а саме: ст. 1161 ЦК України; ст. 1195 ЦК України; ст. 1196 ЦК України; ст. 1199 ЦУ України; ст. 97 Закону України «Про Національну поліцію» .

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного і цивільного процесуального, трудового права та права соціального забезпечення (акт Національної академії внутрішніх справ від 02.12.2024 р. № 191-оп);

законотворчій діяльності – в процесі оптимізації національного законодавства в сфері відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи; *у правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи в порядку позовного провадження (акт впровадження Київського апеляційного суду);

освітньому процесі – при викладанні навчальних дисципліни «Цивільне право», «Цивільний процес», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Актуальні проблеми правового регулювання трудових відносин», «Трудове право», «Право соціального забезпечення», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт Національної академії внутрішніх справ від 02.12.2024 р. № 192-нд).

Апробація результатів дисертації. Ключові положення дисертації, висновки й рекомендації оприлюднено на семи міжнародних науково-практичних конференціях та науково-теоретичних круглих столах, зокрема: «Приватно-правові механізми захисту прав людини» (м. Київ, 2021 року); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 2022 року); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір» (м. Київ, 24 лютого 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції» (м. Кропивницький, 22-23 березня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 30 березня 2023 р.); Міжкафедральному науково-теоретичному круглому столі «Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи (м. Київ, 08 жовтня 2024 року); Міжкафедральному науково-теоретичному круглому столі «Захист прав людини

і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку» (м. Київ, 10 грудня 2024 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (342 найменувань на 35 сторінках) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 275 сторінок, з них основного тексту – 232сторінок.

РОЗДІЛ 1.
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ В ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження інституту відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю в цивільному законодавстві України та країн Європейського Союзу

Здійснюючи дослідження проблематики відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за цивільним законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу, основну увагу було зосереджено на пошуку джерел інформації та їх аналізу.

Наукову, навчальну та спеціальну літературу, нормативно-правові акти вітчизняного та міжнародного значення, які опрацьовувались під час роботи над дисертаційним дослідженням, було систематизовано за відповідними напрямками: питання, що знайшли загальнонаукове визнання; дискусійні питання, як такі, що потребують подальшої розробки; питання, що випливають із висновків, зроблених науковцями та іншими фахівцями, які вимагають додаткового дослідження, а відтак і обґрунтування.

В розрізі наведеного, здійснено аналіз легальних та доктринальних засад щодо: загальних підстав та умов відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи; спеціальних підстав виникнення зобов'язань, в яких, серед іншого, виділено особливий суб'єктний склад. Крім того, окремо досліджувалися положення щодо змісту зобов'язань та інших ознак, які вказують на специфічних деліктів; порядок нарахування шкоди,

яка підлягає відшкодуванню та обсяг відповідальності зобов'язаного суб'єкта, обставини за яких обов'язок відшкодування школи взагалі не виникає тощо.

При цьому увага в однаковій мірі приділена, як регулюванню відшкодування шкоди за законодавством України, так законодавством країн Європейського Союзу.

Розпочинаючи вивчення загальнотеоретичних аспектів відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, не можна сказати, що цій проблематиці приділялась недостатня увага. Навпаки, впродовж останніх двадцяти років інститут відшкодування шкоди загалом, перебуває у стані активної наукової розробки. Це зумовлено, як складністю названого цивільно-правового інституту, так і важливістю його належного функціонування в загальній системі цивільного, в тому числі деліктного права. Також відшкодування шкоди є ефективним способом захисту порушених прав фізичних осіб на життя та здоров'я шляхом здійснення відповідного відшкодування (компенсації).

Для ґрунтовного вивчення питання, в першу чергу було опрацьовано значний масив дисертаційних досліджень, які проводились в України в період оновлення те рекодифікації цивілістичного законодавства та предметом яких було відшкодування завданої шкоди.

Серед дисертаційних досліджень, слід назвати роботи таких науковців, як: Д. С. Шапошніков «Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи» (2005); М. М. Фролов «Відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ» (2006)»; С. Я. Ременяк «Відшкодування школи, завданої малолітніми особами за цивільним законодавством України» (2007); Д. Ф. Плачков «Відшкодування шкоди фізичній особі, які потерпіла від злочину за цивільним законодавством» (2008); Ю. І. Галушка «Відшкодування шкоди, завданої рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання і досудового слідства за цивільним законодавством України» (2011); Г. Я. Оверко «Відшкодування моральної шкоди, заподіяної при наданні медичних послуг» (2012); О. А. Волков

«Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності» (2012); В. В. Васильєв «Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином» (2015); В. Д. Примак «Теоретичні проблеми відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності у цивільному праві України» (2015); О. С. Онищенко «Відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях» (2017); В. В. Гаєвий «Правове регулювання моральної шкоди, завданої суб'єктами трудових відносин» (2020); А. М. Мул «Відшкодування шкоди, завданої внаслідок надзвичайних ситуацій» (2020); О. П. Сорока «Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві» (2021).

Як бачимо, проблематика здійснюваних дисертаційних досліджень припадає на розгляд питань, пов'язаних із відшкодуванням, як майнової, так і моральної шкоди. Вивчення та аналіз окремих положень названих дисертаційних досліджень безперечно були корисними для висвітлення обраної нами теми – відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу.

Розкриваючи тему відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, першочергово було звернено увагу на те, що результатом такого посягання є особисті немайнові блага – життя і здоров'я, що в свою чергу є ключовими правами будь-якої особи. В контексті даного дослідження вони розглядаються, як головні елементи посягання, навіть в тому випадку, коли відповідні дії, що призводять до виникнення шкоди, здійснюються правомірно.

Для системного і об'єктивного розкриття даної проблематики було використано ряд наукових доробок, які з нашої точки зору, найбільш повно розкривають зміст права людини на життя. В цьому сенсі слід виділити спільний доробок А. В. Джуської та А. Я. Палюх «Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід» (2019), в якому авторами висвітлено сутність поняття

конституційного права людини на життя, проаналізовано його складові, розглянуто проблемні аспекти його реалізації в сучасних умовах. Авторками підкреслено, що конституційне забезпечення невід'ємного права на життя людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні базуються виключно на засадах верховенства права та законності [38].

Аналогічна проблематика стала предметом наукової розвідки Л. А. Ольховик «Право на життя – основне конституційне право людини» (2023), де авторка розглядає право на життя як основне конституційне право, що забезпечує природне існування людини і складається з приводу особливого об'єкта, який охороняється і захищається державою. Науковиця слушно вказує на суперечності, що виникли між Конституцією (ст. 27) та ЦК України (ч.2, ст. 281), та пропонує шляхи їх вирішення [126]. В аспекті розглядуваного питання необхідно виділити і наукову статтю С. Й. Кравчук «Проблемні аспекти захисту конституційних прав людини в Україні та шляхи їх подолання» (2022), в якій розкриваються питання щодо стану захисту прав людини та громадянина в Україні, адже такі права є основою існування держави як суб'єкта міжнародного права. В роботі наголошено, що дотримання прав і свобод людини і громадянина – головний критерій цивілізованого суспільства, його спроможності вирішувати найскладніші економічні, політичні та соціальні проблеми [88].

В розробленні питання щодо права людини на життя, окремо необхідно виділити і науковий внесок Я. П. Кузьменко. В числі наукових робіт (2014-2017) вкажемо наступні: «Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя»; «Право людини на життя»; «Загальна характеристика права людини на життя»; «Теоретико-правові засади права людини на життя»; «Місце права на життя в системі прав людини»; «Особливості захисту права на життя людини за міжнародними стандартами»; «Історико-правовий аспект права на життя людини в системі загальних прав людини». Особливо корисною була наукова розвідка «Право на життя як природне право людини: теоретично-правовий аналіз» (2017), в якій підкреслено, що право на життя є властивістю людини, як живої істоти. Таке право є невід'ємним і невідчужуваним, що передбачено

низкою нормативно-правових актів. Усвідомлення права на життя як найважливішого природного права людини та детальне його закріплення в Конституції України, забезпечує громадянам впевненість у власній захищеності [94].

Досліджуючи проблематику відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи за цивільним законодавством України та законодавством Європейського Союзу, окрема увага приділена висвітленню питань щодо загальних підстав цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди. Вагомий внесок в розвиток вчення про делікти, серед іншого - історичний та сучасний аспект правового регулювання відшкодування шкоди, здійснено С. Д. Гринько. Зокрема, її авторству належить монографічне дослідження «Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція» (2012) [31] та ряд наукових статтей: «Причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивна умова виникнення деліктних зобов'язань в Україні» (2010) [33] та «Концептуальні засади визначення підстави та умови виникнення деліктних зобов'язань за правом Стародавнього Риму» (2015) [32].

Історичні аспекти деліктних зобов'язань, які були корисними для даного дисертаційного дослідження висвітлено у науковій розвідці І. М. Ваганової «Зобов'язання, що виникають із деліктів у римському праві» (2024), в якій авторка слушно вказує, що з виникненням держави та пов'язаним із цим розвитком відносин власності, помста (як захід відповідальності) втратила характер справедливого та ефективного способу вирішення конфліктів, до того ж вона вступила в суперечність із зміцненням державної влади, що прагнула встановити загальний порядок та звести до мінімуму випадки допустимого свавілля приватних осіб. Тому помста поступово почала замінюватися відшкодуванням шкоди у формі сплати штрафу [15]. Схожі за своїм змістом питання, розглянуті в і науковому доробку Ю. С. Борисової «Підстави виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України та США» (2019) [12].

Неабиякого значення для дослідження загальних підстав відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, мали наукові здобутки В. М. Парасюка. Зокрема, це: «Склад правопорушення як підстава цивільно-правової відповідальності» (2017) та «Теоретичне обґрунтування сутності підстави цивільно-правової відповідальності» (2020), у яких здійснено теоретичне обґрунтування сутності підстав цивільно-правової відповідальності та наголошено на тому, що підставою є наявність у вчиненому діянні складу цивільного правопорушення. Окрім цього, наголошується на необхідності встановлення сукупності умов, яким має відповідати причинний зв'язок як окремий елемент цивільно-правової відповідальності: дотримання певної послідовності, коли протиправне діяння передує заподіянню шкоди; причина породжує наслідок, тобто цивільно-правове значення має прямий причинний зв'язок; причина та наслідок є юридично значимими [145; 146].

Не можна оминути увагою і наукові здобутки відомих українських цивілістів – В. П. Паліюка та В. Д. Примака.

Глибокий аналіз теоретичних та практичних проблем відшкодування шкоди було здійснено В. П. Паліюком. Зокрема, це стосується дисертаційного дослідження: «Правове врегулювання відшкодування моральної (немайнової) шкоди». Широке коло питань, пов'язаних із зазначеною проблематикою знайшли відображення в таких наукових доробках ученого: «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (2011 р.); «Особливості відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (2011 р.); «Умови відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (2013 р.); «Визначення розміру моральної (немайнової) шкоди» (2013 р.); «Вина заподіювача моральної (немайнової) шкоди» (2013 р.); «Причинний зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника і її результатом – моральною (немайновою) шкодою» (2013 р.) та ряді інших.

Важливого значення у з'ясуванні теоретичних положень регулювання відносин з відшкодування шкоди, в тому числі завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю мають наукові доробки В. Д. Примака: «Вади

і переваги основних теоретичних концепцій цивільної вини» (2006 р.); «Визначення кола умов та юридико-фактичної підстави відшкодування моральної шкоди» (2009); «Вина як критерій визначення розміру моральної шкоди» (2009); «Концептуальні моделі визначення розміру відшкодування моральної шкоди» (2009); «Функції відшкодування моральної шкоди як заходу цивільно-правової відповідальності» (2010); «Межі використання психологічних знань у справах про відшкодування моральної шкоди» (2011 р.); «Особливості відшкодування моральної шкоди як заходу цивільно-правової відповідальності» (2013 р.); «Причинно-наслідковий зв'язок як умова відшкодування моральної шкоди крізь призму вимог справедливості, розумності й добросовісності» (2014); «Критерії визначення розміру відшкодування за завдану моральну шкоду» (2014 р.); та монографічні дослідження «Вина і добросовісність в цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика) (2008 р.), «Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності» (2014 р.).

Доктрина цивільного права у зазначеній сфері представлена роботами і багатьох інших фахівців у сфері цивільного (деліктного права). Насамперед необхідно назвати О. О. Отраднову та цикл її робіт, в яких авторкою послідовно, з чітко сформованою позицією досліджується проблематика деліктних зобов’язань (зобов’язань з відшкодування завданої шкоди). Зокрема, це: монографічне дослідження «Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов’язань» (2014); наукові статті «Поняття та функції деліктних зобов’язань у США» (2010), і у якій авторка робить висновок про відсутність у праві США поняття «делікту» та вказує, що американські дослідники наділяють деліктні зобов’язання такими функціями, як заспокоєння (appeasement), покарання (punishment), розподіл витрат (loss distribution) тощо [139]; «Деліктні зобов’язання в цивільному праві Франції» (2011), де автор робить висновок про тісний правовий зв'язок між деліктними зобов'язаннями у французькому та українському цивільному праві [137]; «Виконання як підстава припинення деліктних зобов’язань» (2013) [135]; «Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктними

зобов'язаннями» (2013), в якій розглянуто загальні теорії юридичної та цивільно-правової (деліктної) відповідальності [136].

До числа науковців, які досліджували питання щодо відшкодування шкоди, необхідно зарахувати О. О. Лов'яка і його роботи: «Відшкодування шкоди, заподіяної правомірними діями при виконанні службових обов'язків» (2000 р.), «Вина та правомірне заподіяння шкоди при виконанні службових обов'язків» (2001 р.), «Відшкодування майнової шкоди, заподіяної в стані професійного ризику» (2002 р.), «Соціальне значення цивільно-правової відповідальності за шкоду заподіяну працівниками правоохоронних органів» (2005 р.), «Актуальні проблеми деліктної відповідальності службових осіб ОВС» (2006 р.), «Причини та умови виникнення відносин з відшкодування шкоди за участю ОВС України» (2008 р.), «Проблемні питання обсягу відшкодування шкоди потерпілому від злочину в межах кримінальної справи» (2008 р.), «Відшкодування шкоди, завданої незаконним проведенням оперативно-розшукових заходів» (2008 р.), «Деякі проблеми способів (форм) відшкодування моральної шкоди» (2012 р.).

Проблематика відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, і яка пов'язується із специфікою делікту, де шкода завдана незаконними діями окремих правоохоронних органів, широко висвітлювались і в наукових розвідках І. С. Тімуш. Зокрема, необхідно виокремити наступні: «Право на відшкодування шкоди: міжнародно-правовий аспект» (2012 р.); «Судове рішення як спосіб захисту громадян у зв'язку із заподіянням їм шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду» (2012 р.), «Відшкодування моральної шкоди, завданої громадянам під час військових конфліктів» (2013 р.), «Захист права фізичних осіб на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду: міжнародно-правове регулювання» (2012 р.) «Міжнародно-правові стандарти судового захисту фізичної особи у разі завдання їй шкоди незаконними рішеннями, діями чи

бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства або прокуратури» (2013 р.), «Нормативно-правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином, якщо не встановлено особу, яка його вчинила» (2015 р.), «Поняття та сутність інституту відшкодування шкоди, завданої злочином, якщо не встановлено особу, яка його вчинила» (2015 р.).

Певного значення для розкриття одного із обраних напрямків дослідження, мала наукова розвідка В. О. Савченко «Значення свободи волі для визначення вини як умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди» (2023), в якій науковець стверджує, що у більшості випадків, відсутність вини є підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань. До таких підстав автор відносить казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність, непереборну силу та умисел потерпілого. Відтак зроблено висновок, що невиконання зобов'язань через умисел потерпілого також звільняє деліквента від обов'язку відшкодувати шкоду через відсутність його вини та не спрямованість власної волі на порушення прав іншої особи [205].

Особливого значення для об'єктивного здійснення дослідження з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, має вивчення сутності правила генерального делікту. Назване питання стало предметом наукових пошуків ряду українських науковців. Так, Д. Свояк у науковій розвідці «Значення складу генерального делікту у процесі доказування під час вирішення спору» (2021), доведено, що у правовідносинах генерального делікту обов'язковому доказуванню позивачем підлягають: факт заподіяння йому шкоди та її розмір; протиправність поведінки відповідача; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою відповідача [206].

Іншим науковцем Ю. Жигуліним у науковій розвідці «Новий погляд на делікт. Теоретичні та практичні проблеми інституту деліктної відповідальності» (2021) розглянуто та проаналізовано існуючі вітчизняні правові концепції, які розкривають зміст інституту деліктної відповідальності; поточну судову практику у справах про відшкодування шкоди, а також виділено та проаналізовано низку проблемних питань теорії та практики цієї категорії спорів.

Автор наполягає на помилковості домінуючої сьогодні наукової точки зору, яка визначає обов'язок з відшкодування шкоди як санкцію за цивільне правопорушення, та вказує на необхідність установлення складу цивільного правопорушення як єдиної можливої підстави для стягнення завданої шкоди [44]. Подібні міркування висловлені в статті І. А. Коваленко «Умови цивільно-правової відповідальності: загальнотеоретичний підхід» (2021), яка зазначає, що умовами, за яких спрацьовує механізм цивільно-правової відповідальності, є наявність прав та обов'язків, порушення яких зумовлює покладення на їх порушника заходів цивільно-правової відповідальності; протиправне порушення особою покладених на неї обов'язків і суб'єктивних прав інших осіб; наявність шкоди, завданої протиправною поведінкою правопорушника; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і шкідливими наслідками, що настали; наявність вини правопорушника [68]. О. О. Колобиліною у своїй праці «Цивільно-правова відповідальність: поняття та ознаки» (2023) [80] так само підтримано концепцію генерального делікту.

Окремо вважаємо за доцільне виділити і монографічне дослідження І. А. Коваленко «Цивільно-правова відповідальність осіб з вадами волі» (2018). У монографії ґрунтовно проаналізовано питання цивільно-правової відповідальності малолітніх та неповнолітніх осіб; сформульовано поняття осіб з вадами волі у цивільному праві України, під яким слід розуміти окрему категорію суб'єктів цивільно-правових відносин, які з огляду на вік, а також стан психічного здоров'я, не здатні самостійно реалізовувати свої права та виконувати обов'язки, що виявляється у специфіці змісту їхньої цивільно-правової відповідальності [73] та такі наукові розробки – «Загально-теоретичні засади цивільно-правової відповідальності осіб, обмежених у дієздатності» (2013), в якій здійснено науково-теоретичне дослідження загальних засад цивільно-правової відповідальності обмежено дієздатних фізичних осіб, зокрема сутності та змісту їхньої відповідальності за завдану майнову шкоду [74]; «Майновий характер цивільно-правової відповідальності» (2021) [75]; «Причинний зв'язок, як одна з умов цивільно-правової відповідальності» (2021)

та «Вина як підстава цивільно-правової відповідальності» (2021) [69]; «Відшкодування моральної шкоди за цивільним законодавством України» (2023), де авторка констатує, що виконання рішень щодо своєчасної компенсації важливо для забезпечення ефективного захисту потерпілих [70].

В якості окремих деліктів, виникнення яких пов'язується із спеціальними умовами, в межах дисертаційного дослідження розглянуто зобов'язання із завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, де безпосереднім заподіювачем шкоди є особа: яка діяла в межах професійного ризику (спеціальна умова); здійснювала рятування життя іншої особи без необхідних на те повноважень (спеціальна умова); отримала ушкодження, до прикладу - травма на виробництві, виконуючи свої трудові обов'язки (спеціальна умова).

Дослідження питання щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я (професійним захворюванням), смертю найманому працівникові під час виконання ним своїх трудових обов'язків, зумовили потребу вивчення та аналізу наукових досліджень деяких вітчизняних фахівців у галузі трудового, цивільного права та права соціального забезпечення. Так, стали в нагоді для формулювання власних висновків та пропозицій щодо оптимізації законодавства, наукова стаття: Н. Гетьманцевої «Поняття і сутність праці як правової категорії» (2016). В роботі досліджується праця як природна якість людини, спрямована на створення матеріальних і духовних цінностей. Акцентується увага на тому, що необхідність, цінність та утилітарність є найважливішими специфічними властивостями, що роблять працю особливим видом діяльності і відрізняють від інших її видів. Авторкою наголошено, що потреба в праці належить до числа головних у системі відносин особистості, тому за своїм призначенням праця є тією потребою людини, яка здатна задовольнити всі запити та інтереси як окремої людини, так і суспільства та держави [27]; В. В. Березуцького та М. І. Адаменко «Небезпечні виробничі ризики та надійність» (2016), в якій окреслено загальні засади відшкодування шкоди, завданої у трудових відносинах [8]; Г. А. Трунової «Соціальне

страхування від нещасних випадків на виробництві та професійні захворювання: тенденції розвитку правового регулювання» (2017), змістом якої є аналіз міжнародно-правових актів, національного законодавства та наукових досліджень провідних експертів МОП з питань захисту від нещасних випадків на виробництві; тенденції розвитку правового регулювання соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Зроблено висновки щодо необхідності забезпечення превентивної системи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві, захисту працівників від психосоціальних ризиків у виробничому середовищі та спрощення адміністративних процедур [242]; Л. П. Василенко, С. Н. Хоменко «Проблемні аспекти застосування регресу в разі відшкодування роботодавцями шкоди, завданої їх працівниками» (2020). В доробку розглядаються теоретичні проблеми правового регулювання відносин щодо майнової відповідальності роботодавця, а саме - особливості відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою, в порядку ст. 1172 ЦК України. Автори вказують, що встановлення матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну його працівником, значно підвищує гарантії відновлення порушених прав і свобод людини [19]; В. В. Мельник «До характеристики умови відшкодування шкоди, завданої роботодавцем» (2020): у статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, здійснено класифікацію умов відшкодування шкоди завданої роботодавцем працівнику. Акцентовано увагу на тому, що ці умови досить розмито відображені у нормах чинного законодавства, а відтак, їх доцільно змістовно розкрити у майбутньому Трудовому кодексі України. Наголошено, що на сьогоднішній день невирішеною є проблематика умов відшкодування моральної шкоди завданої роботодавцем та зроблено висновок, що нормами чинного законодавства передбачено досить широкий перелік умов, за наявності яких роботодавець може бути зобов’язаний відшкодувати шкоду працівникові [114]; О. Ю. Ніпіаліді, О. Б. Васильчишин «Сучасний стан охорони праці в Україні у контексті забезпечення її

інноваційного розвитку» (2020), де досліджено сучасний стан охорони праці в Україні та основні світові тенденції в цьому напрямку, розглянуто правове підґрунтя охорони та безпеки праці. Авторками наголошено на необхідності провадження віддаленого моніторингу за технологічними процесами, а також забезпечення персоналу засобами індивідуального захисту. Все це є надзвичайно важливими компонентами роботи підприємства, оскільки основне завдання охорони праці – це звести до мінімуму ймовірність нещасних випадків, захворювань працівників з одночасним забезпеченням умов для максимальної продуктивності праці [124]; О. О. Бандурки, Т. Б. Аріфходжаєвої «Характеристика та організаційні основи поняття охорони праці за трудовим договором» (2021) [5] та б. ін.

Певну наукову цінність для висвітлення проблематики відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смерті особі при виконанні трудових обов'язків мають наукові дослідження О. П. Сороки. Зокрема, йдеться про наступні: «Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань: законодавство та практика» (2018), в межах якої розглянуто питання відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві в аспекті змін в національному законодавстві та виведено висновок про необхідність ґрунтовного дослідження питання відшкодування моральної шкоди у трудових відносинах [225]; «Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві як гарантія соціального захисту населення» (2019); «Моральна шкода внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві: деякі актуальні питання (2019), в якій наголошується, що складність розуміння сутності моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві зумовлюється природою цієї категорії; що облік всіх складових моральної шкоди та факторів, що впливають на її величину, дозволить дати відносно точну оцінку розмірів моральної шкоди працівникові внаслідок ушкодження здоров'я при виконанні ним трудових обов'язків [226]; «Соціальне страхування – гарантія права

громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві» (2020) [229]; «Поняття та ознаки соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві» (2020) [230]; «Нещасний випадок на виробництві як підстава надання соціального забезпечення» (2020) [227]; «Поняття і сутність моральної шкоди, завданої втратою здоров'я працівників внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань» (2020) [228].

Наступним напрямком даного дисертаційного дослідження стало питання щодо особливостей відшкодування моральної шкоди за завдане каліцтво, інше ушкодження здоров'я та смертю фізичної особи, як окремого виду відшкодування за вітчизняним законодавством та законодавством країн Європейського Союзу. Основними джерелами, які були використані при розгляді проблематики відшкодування моральної шкоди, стала навчальна література, серед якої необхідно виділити спільний доробок у сфері міжнародного приватного права за редакцією А. С. Довгерта (2014) [119]; Ю. Ф. Іванова (2018) [113] та О. Р. Вайцеховської (2023) [16]. Не можна залишити поза увагою і дисертаційне дослідження І. А. Трощенко на тему «Уніфікація колізійних норм у сфері недоговірних зобов'язань в Європейському союзі та законодавство України» (2019) [241].

Варто також виділити наукові розвідки Г. В. Цірат «Відшкодування ментальної шкоди за Варшавською та Монреальською конвенціями» (2016) [266] та К. В. Мануїлової «Деякі колізійні питання зобов'язань з заподіяння шкоди у міжнародному приватному праві» [107]. Висвітлюючи питання щодо зарубіжного досвіду компенсації за шкоду, завдану життю, став в нагоді спільний доробок (В. Г. Бобко, В. В. Мазур, Н. Л. Полішко) «Відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи (на прикладі України та республіки Польща)» (2024), в якій на підставі вивчення судової практики з питань відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи, встановлено доцільність застосування позитивного зарубіжного досвіду в національній доктрині та практиці. Крім того, авторами сформульовано

висновок, що при нарахуванні компенсацій по відшкодуванню моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи більш широке коло фізичних осіб, ніж коло осіб, які є спадкоємцями першої черги [100].

Корисною, з точки зору вивчення міжнародної практики стала і робота Р. Ю. Ханик-Посполітак «Відшкодування шкоди в цивільному законодавстві: український та європейський підходи» (2016), в якій наголошено, що відшкодування шкоди – це не є щось притаманне лише українському праву. Ця категорія є універсальною цивільно-правовою категорією. І оскільки римське право є основою для права країн континентальної системи права, то відшкодування шкоди існує в праві всіх європейських держав. Автор констатує, що на сьогодні відбувається уніфікація норм приватного (цивільного) права на європейському та міжнародному рівні, де відшкодування шкоди теж закріплено [251].

Певного значення для висвітлення проблематики дисертаційного дослідження мала і наукова розвідка М. Р. Мазур «Реалізація виправданими права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні» (2015), в якій справедливо наголошується, що право на відшкодування шкоди, а також на відновлення репутації, займає чільне місце в системі прав людини та громадянина. Проте реальність такого права залежить не лише від його нормативного закріплення, але й від існування якісного і дієвого механізму його реалізації [101].

Важливого значення для висвітлення проблематики відшкодування моральної шкоди у зобов’язаннях, що виникли шляхом каліцтва, іншого ушкодження здоров’я (професійного захворювання) або смерті потерпілого, стало вивчення та аналіз зарубіжної доктрини, судової практики та рішень ЄСПЛ.

В межах даного дисертаційного дослідження окремим блоком розглянуто питання щодо особливостей відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи, які стали наслідком вчинення щодо неї кримінального правопорушення за вітчизняним законодавством та

національним законодавством деяких країн Європейського Союзу. Слід вказати, що вказана проблематика активно обговорюється в наукових колах і на практиці, якими б ми не прагнення, статистика насильницьких злочинів не зменшується. Проблема вчинення злочинів проти життя та здоров'я характерна не лише для нашої держави, більша частина країн Європейського Союзу регулярно стикаються із такими кримінальними порушеннями, і особливо це стосується таких країн, як Франція, Німеччина, Італія, Сербія, Чорногорія та деякі інші.

Для формулювання власних висновків та пропозицій став корисним матеріал, викладений у науковій розвідці В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко «Правове регулювання відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень у деяких європейських країнах» (2019), в якій здійснено аналіз законодавчої та правозастосовної практики деяких західно- та східноєвропейських країн щодо відшкодування шкоди особам, які потерпіли від злочинів. Сформульовані науковцями висновки та окремі рекомендації, можуть бути використанні у чинному цивільному законодавстві України з питань відшкодування шкоди особам, які потерпіли від кримінального правопорушення за рахунок держави [116]. В даному аспекті варто згадати і спільний науковий доробок Ю. І. Азарова, Д. П. Письменного, О. Ю. Хабло «Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави» (2014), де автори зазначають, що остаточну долю права потерпілого на відшкодування шкоди за рахунок держави та його розміру має вирішувати суд, з урахуванням конкретних обставин справи (характеру і розміру завданої громадянину шкоди, його матеріального стану та складу сім'ї) та роблять висновок, що регламентація відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави потребує прийняття спеціального закону, де має бути чітко визначено підстави, умови та порядок відшкодування шкоди за рахунок держави [2].

Окремої уваги заслуговує монографічне дослідження І. І. Татарин «Відшкодування шкоди потерпілому, завданої кримінальним правопорушенням» (2017). В монографії автором висвітлено питання відшкодування шкоди потерпілому, завданої кримінальним правопорушенням та

способам її відшкодування через такі форми, як цивільний позов, реституція, добровільне відшкодування та за кошти Державного бюджету України. Наголошено на значимості взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у напрямі відшкодування шкоди; висловлено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування в сфері відшкодування шкоди потерпілому, завданої кримінальним правопорушенням [236].

Проблематика відшкодування шкоди, завданої особі кримінальним правопорушенням піднімалася і іншими фахівцями-цивілістами, що свідчить про серйозний науковий підхід до вирішення цього питання. Зокрема, це наукові статті: В. М. Федченко «Відшкодування потерпілому завданої злочином шкоди за рахунок держави (2010) [248]; І. С. Тімуш «Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення: деякі проблеми практичної реалізації» (2015) [239]; О. В. Ус, М. В. Ус «Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення» (2015) [244]; Н. А. Хмельова «Проблеми реалізації прав потерпілих від злочину осіб на відшкодування шкоди державою» (2015) [252]; А. М. Стєбєлєва «Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, у кримінальному провадження» (2015) [233]; С. Є. Абламського «Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві» (2012) [1]; В. Бараняк, О. Несімко «Проблеми відшкодування шкоди у кримінальному провадженні щодо захисту прав потерпілого» (2018), в якій автори вказують, що шкода, яка завдана суспільно небезпечним діянням або іншим кримінальним правопорушенням, може бути стягнута судом у кримінальному провадженні за результатом розгляду цивільного позову. Що ж стосується особи, яка не пред’явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особи, цивільний позов якої залишено без розгляду, то така особа не позбавляється права пред’явити позов у судовому порядку згідно з ЦПК України.

Науковці також зазначають, що значення цивільного позову в кримінальному процесі є таким, що: забезпечує швидке відновлення майнових

прав потерпілого; унеможливлює прийняття судом суперечливих рішень з того самого питання; дає можливість звільнити підсудного, потерпілого й інших суб'єктів (свідків, експертів тощо) кримінального процесу від необхідності двічі брати участь у судовому провадженні; а також правильно кваліфікувати злочинну дію [6].

В дисертаційному дослідженні окремо розглянуто питання щодо особливостей відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю поліцейського. Зокрема, для висвітлення даної проблематики здійснено аналіз наукової літератури та галузевого законодавства. Встановлено, що професійна діяльність поліцейських в Україні нині включає і такий напрямок, як службово-бойова діяльність. Так, наприклад, окреслені питання висвітлені в роботі Є. С. Гіденко «Правове регулювання діяльності Національної поліції України у виконання службово-бойових завдань» (2023). В науковому доробку звернено увагу на ключові поняття щодо повноважень поліцейського при забезпеченні та здійснення заходів правовопорядку в умовах воєнного стану. Зокрема, автором наголошено, що несення служби поліцейськими в умовах війни, надзвичайного стану або інших критичних ситуацій, вимагають від працівників Національної поліції відповідних умінь, навичок та особливостей характеру [28]. Подібні питання були предметом наукового дослідження «Професійна, службова та службово-бойова діяльність Національної поліції: сутність та розмежування понять» (2022), здійсненого О. Д. Звістовським, і яким розкрито сутність понять професійної, службової та службово-бойової діяльності Національної поліції з точки зору їх визначеності в чинному законодавстві та науковій літературі [46].

Сприяли розкриттю теми фахові напрацювання І. О. Кириченка, С. Т. Полторак, О. М. Шмакова «Обґрунтування доцільності запровадження наукової спеціальності «Службово-бойова діяльність» (2005) [60]; С. О. Кузніченка «Проблемні питання щодо наукового забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку» (2009), яким обґрунтовується, що до системи службово-бойової підготовки повинні входити: юридичне (або

правове) забезпечення; психологічне забезпечення; спеціальна фізична підготовка; військова підготовка (необхідна для застосування сил охорони правопорядку при проведенні військових дій у воєнний час); службова підготовка; технічна підготовка; командно-штабна (управлінська) підготовка [93]; Е. М. Полтавського «Правове регулювання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України під час реагування на кризові ситуації» (2016), де автором здійснено аналіз основних нормативно-правових актів, що регламентують порядок реагування військових формувань правоохоронних органів на кризові ситуації; розглянуто стан нормативно-правового забезпечення сил охорони правопорядку в кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці України [152].

Певного значення для розкриття предмету дослідження мала і наукова розвідка Д. М. Корнієнка «Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку як об'єкт державного регулювання: адміністративно-правові засади» (2019), де автором зроблено висновок, що правовий механізм державного регулювання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку – це сукупність юридичних заходів, засобів, важелів, стимулів, за допомогою яких органи державної влади впливають на службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку з метою зменшення рівня загроз національній безпеці [85].

Важливими для висвітлення окресленої проблематики стали наукові дослідження, присвячені загальним проблемам правового та соціального захисту поліцейських, адже належна урегульованість законодавства в названій сфері безпосередньо пов'язана із відносинами, що можуть виникати у зв'язку із завдання шкоди життю та здоров'ю поліцейського під час виконання ним своїх професійних (службових) обов'язків і повинні спрямуватись не лише на компенсацію завданої шкоди, але і на повне, згідно ЦК України, її відшкодування. В числі таких слід назвати наукові розвідки: О. Кісіль «Деякі проблеми правової регламентації соціального забезпечення поліцейських в Україні» (2016), де автор слушно зазначає, що право на соціальне забезпечення

займає важливе місце серед інших соціально-економічних прав людини і є одним із засобів досягнення злагоди у суспільстві, сприяє тим самим соціальному миру, а також участі в житті суспільства усіх соціальних груп населення, є невід'ємною частиною соціальної політики держави та Уряду і відіграє суттєву роль у недопущенні та зниженні рівня життя [63]; І. І. Сенчука «Гарантії професійної діяльності поліцейських в сучасних умовах» (2018), який наголошує, що професійна діяльність поліцейського має забезпечуватися дією комплексу засобів, які дозволяють ефективно виконувати йому свої обов'язки та гарантувати безпеку та пропонує ряд заходів (посилити відповідальність за правопорушення стосовно поліцейських, встановити юридичну відповідальність за образу поліцейського тощо), що дозволить припинити деморалізувати поліцію, сприятиме залишенню на службі осіб з високими діловими та моральними якостями, підвищить як повагу суспільства до поліції і держави в цілому, так і повагу до поліцейських з боку громадян [208]; О. П. Клипи «Організаційно-правові заходи вдосконалення соціального захисту Національної поліції України» (2020), у якій авторкою акцентовано увагу на заходах, спрямованих на зміцнення гарантій у сфері соціального захисту поліцейських, серед яких цілком слушно виокремлюють запровадження цільових довгострокових гарантій (навчання, страхування тощо); чітке визначення з типом соціальної послуги, яка матиме «характер бонусу» у зв'язку зі специфікою служби (першочергове забезпечення житлом, проїзд на роботу тощо); визначення виду та розміру гарантованої соціальної допомоги, які є важливими та затребуваними для правоохоронців (компенсація за найм житла тощо); дослідження та з'ясування необхідності інших видів соціального забезпечення та зроблено висновок, що без фундаментального економічно та фінансово обґрунтованого, актуалізованого до потреб сучасності законодавчого плацдарму та дієвого механізму його реалізації, ефективний соціальний захист працівників Національної поліції неможливий. Задля підвищення соціального захисту та наближення його до демократичної соціальної правової держави, необхідно найбільш повно, всебічно, з використанням зарубіжного досвіду вдосконалити

національне законодавство [64]; О. А. Антоненко в статті «Організаційно-правові засади правового та соціального захисту працівників поліції» (2023) визначено особливості правового та соціального захисту працівників поліції у процесі проходження служби, досліджено сутність та юридичну природу поняття соціального захисту працівників поліції, зроблені висновки щодо необхідності удосконалення правового регулювання гарантій прав соціального захисту працівників поліції в Україні [4]; Л. М. Князькової «Деякі питання реалізації права на соціальний захист працівників органів внутрішніх справ» (2021) [66] та «Роль держави у соціальному захисті поліцейських» (2022) [67].

Для здійснення дослідженні були корисними наукові напрацювання М. В. Логінової «Правовий захист співробітників поліції» (2023), в якій зазначається, що одним із важливих і необхідних державних інститутів у сучасних умовах - є Національна поліція України, яка займає одну з ключових позицій, виконуючи функцію правоохоронних органів та виконуючи досить широкий спектр завдань із захисту прав та свободи громадян. Правовий захист працівників відіграє важливу роль. Авторка також вказує на необхідності приділення більшої уваги соціальному та правовому захисту, усунення прогалин національного законодавства, що дасть шанс забезпечити повноцінне функціонування новостворених та реформованих підрозділів Національної поліції України [97] та Н. М. Вапнярчук «Нормативно-правове забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України: сьогодення» (2022), якому аналіз чинного національного законодавства щодо соціального захисту працівників Національної поліції України, дозволив зробити висновок, що незважаючи на великий обсяг нормативно-правових актів, що регламентують соціальний захист правоохоронців та членів їх сімей, привертає увагу факт декларативності норм та характер їх необов’язковості до виконання, також бракує єдиного підходу до правового регулювання соціального захисту досліджуваної категорії працівників. І як наслідок, багато питань залишається ще не вирішеними [17].

Певного значення для дослідження правового регулювання інституту відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, мали фундаментальні доробки українських цивілістів щодо здійснення науково-практичних коментарів Цивільного кодексу України. В числі таких необхідно назвати: О. В. Дзеру, Н. С. Кузнєцову, О. О. Кота, В. В. Луця, О. Є. Харитонова, О. І. Харитонову, А. І. Дрішлюка, Р. О. Стефанчука, В. М. Коссака, А. Б. Гриняка, В. Я. Карабаня, В. В. Кривенко, А. Г. Ярему, О. В. Калітенко, Н. А. Саниахметову, І. В. Спасибо-Фатєєву, Я. М. Шевченко та б.ін.

Питання щодо правової природи, сутності та змісту інституту відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, знайшли широкого відображення в навчальній літературі.

Отже, здійснений огляд і аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить про те, що питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи в українському цивільному праві загалом і праві країн Європейського Союзу, постійно перебувають у центрі дослідницької уваги, що зумовлене їх важливістю для суспільного життя. Водночас тематика відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю не може вважатися достатньо розробленою. Це зумовлює актуальність дослідження, яке може стати науковим підґрунтям для вдосконалення чинного законодавства, що регулює відносини, які виникають внаслідок відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу.

Всебічне дослідження обраного предмету дослідження, яким є відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, максимальне розкриття обраної проблематики, ґрунтовний аналіз та вирішення постановлених завдань вимагають опрацювання базових методологічних засад. Як правило, успішний результат дослідження

пов’язується з правильністю вибраного методу, його відповідності сучасному стану розвитку суспільних правовідносин.

В правничій літературі, поняття методу наукового пізнання визначається як систематизований спосіб досягнення теоретичного та практичного результату, розв’язання проблеми чи отримання нової інформації на основі певних регулятивних принципів, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об’єктів. Саме ж поняття методології визначається як сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовують у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [249. с. 373-374].

Отже, для комплексного аналізу проблематики відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи за законодавством України та законодавством ЄС та для досягнення мети і завдань дослідження, нами використано широкий спектр загальнонаукових, спеціальних і конкретно-наукових методів пізнання. Однак, на наше переконання, для проведення дослідження не доцільно застосовувати усі відомі методи, принципи та прийоми, передбачені юридичною наукою, достатніми будуть ті із них, які є необхідними для нашого об’єкту дослідження.

Одним із перших методів, який було використано в даному дослідженні став діалектичний метод. За допомогою цього методу було досліджено коло суб’єктів правових відносин щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи. Діалектичний метод також сприяв виявленню окремих процесуальних аспектів порядку судового розгляду та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи в правовій системі України та в правових системах країн Європейського Союзу.

Використання історико-правового методу дозволило висвітлити питання формування інституту відшкодування майнової та моральної шкоди в законодавстві України та країн Європейського Союзу в цілому, та інституту відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або

смертю особи, зокрема та дослідити еволюцію його правового регулювання в зарубіжній й національній доктрині та у судовій практиці.

За допомогою природно-правового (юснатуралістичного) методу здійснено спробу удосконалення цивільного, цивільного процесуального, трудового, соціально-правового, іншого галузевого законодавства у сфері регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України й деяких країн Європейського Союзу. Такі удосконалення спрямовані на дотримання суб'єктивних прав особи на життя, охорону здоров'я, безпеку праці, інших немайнових прав, їх охорону та захист від неправомірних, в тому числі кримінальних посягань.

У дисертаційному дослідженні значної уваги приділено порівняльно-правовому методу (методу компаративістики), метою якого є вивчення та зіставлення різних правових масивів і систем між особою і нормами міжнародного права, виявлення подібних аспектів і розбіжностей, визначення тенденцій загальноприйнятого розвитку. Зокрема, порівняльно-правовий метод при дослідженні будь-якої правової проблематики, створює можливість вийти за межі догматичної дискусії в межах національного права й запропонувати нові методологічні підходи з урахуванням вітчизняного досвіду. За допомогою названого методу здійчнено порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та європейського законодавства з питань підстав, порядку відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи з урахування її правового статусу (повністю дієздатна фізична особа, неповнолітня особа, малолітня особа, особа, щодо якої скоєно кримінальне правопорушення, працівник правоохоронного органу, найманий працівник та ін.) .

Загальновідомим фактом є те, що аналіз судової практики допомагає законодавцеві у формулюванні та виданні таких норм права, які були б гранично точними та зрозумілими. З огляду на наведене, при здійсненні даного дисертаційного дослідження, застосовувався метод аналізу та узагальнення

судової практики. В ході роботи активно використовувалася судова практика, зокрема з питань відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України та деяких країн ЄС. Зокрема, було опрацьовано близько 70 судових рішень. прийнятих вітчизняними (українськими) судами, національними судами країн ЄС та рішення ЄСПЛ. Найбільш показові рішення увійшли до змісту дисертаційного дослідження.

З точки зору окремих фахівців, герметичний підхід у правовій сфері ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення та інтерпретації юридичних текстів, які можуть мати форму як нормативно-правових актів, інших правових документів, монографічних, дисертаційних та інших наукових праць. Тлумачення права розглядають як посередника між загальною та абстрактною нормами і конкретними життєвими ситуаціями, до яких ці норми застосовуються [129, с. 38]. Завдяки використанню методу інтерпретації (тлумачення та герменевтики) сформульовано важливі висновки, що сприяють удосконаленню правового регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи. Вказаний метод дозволив правильно тлумачити рішення вітчизняних, загальнонаціональних судів та Європейського суду з прав людини за даною категорією справ.

Певну частину дисертаційної роботи здійснено з використанням формально-правового методу, який є досить поширеним у наукових дослідженнях. На думку В. В. Сухонос, формально-юридичний метод (спеціально-юридичний або формально-догматичний) надає можливість виокремити формальний зміст юридичних норм чи явищ в їхньому сталому стані, сприяє забезпеченню визначення загальних рис досліджуваної проблематики [234, с. 39]. Використання формально-юридичного методу дозволило сформулювати визначення дефініцій, які мають значення для дослідження проблем відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України й деяких країн Європейського Союзу та запропонувати відповідні зміни до законодавства

з метою його оптимізації та удосконалення категоріально-понятійного апарату. Спеціально-юридичний метод дозволив врахувати особливості відносин, що виникають при відшкодуванні шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України й деяких країн Європейського Союзу.

Використання системного методу дозволило дослідити суб'єктний склад деліктного правовідношення, адже особи, між якими виникає деліктне зобов'язання щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи різняться своїм правовим статусом, а відносини, які при цьому виникають – підпадають під сферу дії різних галузей права – цивільного, адміністративного, цивільного процесуального, трудового, права соціального забезпечення.

Соціологічний метод, як метод наукового пізнання, було використано з метою збору та узагальнення судової практики вітчизняних судів, національних судів країн ЄС та ЄСПЛ у справах щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи.

При дослідженні проблематики відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи за законодавством України та законодавством деяких країн Європейського Союзу, активно застосовувались і такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, індукція та дедукція.

В юридичній літературі, аналіз як метод наукового пізнання надає можливість виявляти сутність досліджуваних правових явищ і процесів шляхом їх розмежування на окремі елементи, але з метою виявлення – головного, суттєвого. Тобто, він передбачає перехід від цілісного сприйняття об'єкта дослідження до виявлення його будови, складу, а також властивостей, зв'язків [131, с. 274]. Цей метод наукового пізнання було використано під час розгляду питання щодо підстав виникнення деліктного зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, які

формують загалом склад цивільного правопорушення або генерального делікту, як в національному праві України, так і праві країн Європейського Союзу.

За допомогою методу синтезу було розкрито особливості деяких видів деліктних зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю особи, специфіку яких складають особливий суб'єктний склад, як на боці кредитора (потерпілого), так і на боці боржника (заподіювача шкоди). Крім того, цей метод було застосовано при дослідженні спеціальних підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, чи смертю потерпілого, як от нанесення шкоди в умовах професійного ризику, виконання службових обов'язків тощо.

Використання методу індукції сприяло повноті та об'єктивності викладення матеріалу про відшкодування саме моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи. В основі виникнення моральної шкоди (на відміну від майнової) апріорі лежить презумпція – припущення можливих душевних, моральних страждань, які буквально повинні трансформуватися у шкоду фізичну. До того ж, метод індукції мав своє застосування в деліктах, де умовою відшкодування шкоди, є відомий цивільному праву «усічений» склад цивільного правопорушення, тобто для настання відповідальності не набуває обов'язкової умови один із елементів генерального делікту, а саме – вина. Це має місце у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, де шкода завдана малолітньою/неповнолітньою особою; незаконними діями або бездіяльністю органів досудового слідства, прокуратури та суду; джерелом підвищеної небезпеки (в окремих випадках). Вина припускається, але не доводиться.

Шляхом використання методу дедукції сформульоване правило, відповідно до якого відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, є визначеним законом способом відновлення порушеного права, а призначення компенсації (відшкодування) конкретній

особі, у визначеному обсязі – спроба держави не залишити поза увагою прояви протиправності з боку окремих індивідів.

Застосування цих методів у системному взаємозв'язку забезпечило виконання завдань дослідження та сприяло досягненню його мети.

1.2. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в законодавстві країн Європейського Союзу

Як відомо, цивільно-правова відповідальність є негативним впливом на правопорушника шляхом покладання на нього додаткових цивільно-правових обов'язків або позбавлення належних йому суб'єктивних прав. Саме механізм відповідальності дає змогу вплинути на правопорушника у першу чергу через майнові санкції, як правило у вигляді певної грошової суми, яка підлягає стягненню на користь потерпілої сторони. Крім того, компенсаційний характер відповідальності в цивільному праві має на меті відновити майновий стан потерпілої сторони, що свідчить про обов'язкове повне відшкодування завданої шкоди [108, с. 36].

Варто зазначити, що положення про деліктну відповідальність в українському цивільному праві загалом відповідають європейським нормам деліктної відповідальності, а саме – Принципам європейського деліктного права (Principles of European tort law (PETL)), які передбачають обов'язок відшкодування шкоди у трьох випадках: шкоди, завданої з власної вини; шкоди, завданої небезпечною діяльністю на підставі ризику; та шкоди, завданої іншими особами (відповідальність за інших). При цьому, обсяг відповідальності залежатиме від таких обставин як: спроможність дієздатної особи передбачити шкоду під час діяльності, враховуючи, зокрема, близькість у часі чи просторі між шкідливою діяльністю та її наслідком, або величина шкоди по відношенню до звичайних наслідків такої діяльності, характер і вартість охоронюваного інтересу, підстава відповідальності, ступінь звичайних ризиків для життя та

захисна мета норми, яку було порушено [320]. Відповідно до Принципів європейського деліктного права, відповідальність за вину поведінку полягає у навмисному або необережному порушенні необхідного стандарту поведінки (необхідний стандарт поведінки – це дієздатна особа, яка враховує характер і цінність захищених інтересів, небезпеку діяльності та досвід, якого слід очікувати від особи, яка її здійснює (ст. 4:102 Принципів) [320].

Взагалі варто зазначити, що питання правового регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю, є важливою частиною правової системи, оскільки має значний вплив на захист прав потерпілих осіб у країнах Європейського Союзу. Законодавство, що є основою правового регулювання даного питання складається із норм міжнародних актів та національного законодавства країн, що входять до складу Євросоюзу.

До основних актів міжнародного права належать Європейська конвенція з прав людини (1950 р.), Європейські принципи правового регулювання відшкодування шкоди, Директива 2004/35/ЄС, Європейська соціальна хартія (переглянута, 1996 р.) та ін.

Однією з основних складових правового регулювання - є також судова практика Європейського суду з прав людини, що має великий вплив на розвиток національних систем компенсацій. Судові рішення ЄСПЛ надають конкретні інтерпретації і застереження, що сприяє вдосконаленню національних законодавств. Зокрема, суди ЄСПЛ інтерпретують наявність обов'язку компенсації шкоди у випадках, коли країни порушують права на життя або здоров'я.

Основні положення, що стосуються відшкодування шкоди задекларовані у ст.ст. 2, 3, 13 та 41 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ). Так, ст. 2 «Право на життя» гарантує, що кожна людина має право на життя, і держави повинні забезпечувати його захист. У випадках смерті через дії або бездіяльність державних органів (наприклад, поліції, медичних закладів) можливе відшкодування шкоди, якщо доведено, що держава порушила свої зобов'язання.

Положення ст. 3 «Заборона катувань» забороняють катування, нелюдське чи принизливе поводження. Якщо таке поводження завдало шкоди здоров'ю, потерпіла сторона може вимагати компенсації. Право на ефективний засіб правового захисту, згідно ст. 13 ЄКПЛ забезпечує право особи на звернення до суду чи іншого компетентного органу у разі порушення прав, гарантованих Конвенцією, включаючи вимогу справедливого розгляду вимог про відшкодування шкоди. У відповідності із ст. 41 ЄКПЛ, Європейський суд з прав людини може присудити справедливу сатисфакцію (відшкодування шкоди) у випадках, коли національне законодавство не забезпечило адекватного захисту прав [83].

Наступний міжнародний акт – це Європейські принципи правового регулювання відшкодування шкоди, розроблені Європейською групою з відповідальності за цивільні правопорушення. Цей акт формує основу гармонізації національних систем права держав-членів ЄС [331]. Основним аспектами принципів є: поняття шкоди, що включає фізичну, моральну, матеріальну шкоду, а також упущену вигоду. Шкода здоров'ю, каліцтво чи смерть особи вважаються тяжкими видами шкоди, що підлягають компенсації; принцип повного відшкодування шкоди передбачає, що потерпіла особа повинна отримати таку компенсацію, яка максимально відновить її стан до рівня, який існував до завдання шкоди. Це охоплює медичні витрати, втрачений дохід, компенсацію за біль та страждання. Збиток має бути наслідком дій або бездіяльності особи (фізичної чи юридичної), яка порушила юридичні чи моральні обов'язки; обмеження відповідальності. У деяких випадках компенсація може бути обмежена, якщо доведено, що потерпілий сам сприяв виникненню шкоди; захист третьої сторони. Родичі або залежні особи (наприклад, сім'я загиблого) також мають право на компенсацію у випадку смерті або тяжких ушкоджень [331].

Ще один важливий акт в зазначеній сфері – це Директива 2004/35/ЄС («Директива про екологічну відповідальність»). Основні положення Директиви 2004/35/ЄС стосується відшкодування шкоди, завданої здоров'ю, каліцтва або

смерті особи в контексті екологічних інцидентів. Можна виокремити наступні суттєві положення: Принцип «забруднювач платить». Зміст цього принципу в тому, що відповідальна особа, яка завдала шкоду (наприклад, підприємство, що спричинило екологічну аварію), зобов’язана відшкодувати збитки, включаючи витрати на лікування потерпілих чи компенсацію сім’ям загиблих. До видів відшкодування Директива відносить: відшкодування фізичної шкоди (травм або хвороб); відновлення здоров’я потерпілих; виплату компенсації за моральну шкоду та інші наслідки екологічного інциденту. Якщо ушкодження здоров'я спричинено через небезпечну діяльність (наприклад, хімічні викиди), компенсація може охоплювати: витрати на довгострокове лікування; збитки, пов’язані з втратою працездатності.

Крім того, Директива зобов’язує країни - члени ЄС впровадджувати національні правові механізми, які дозволять потерпілим звертатися за компенсацією. Зокрема, у багатьох країнах передбачено створення спеціальних страхових фондів для таких випадків.

Досліджуючи національне законодавство країн Європейського Союзу, зауважимо, що кожна з них має свої власні національні закони, що регулюють компенсацію за шкоду, завдану здоров'ю або життю.

Почнемо з Німеччини, де діє Німецьке цивільне уложення *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB),* статті 823-853 регулюють деліктну відповідальність та механізми компенсації моральної й матеріальної шкоди, а також *Sozialgesetzbuch (SGB)* – Соціальний кодекс, який регулює страхування від нещасних випадків на виробництві.

Франція: *Code Civil (Цивільний кодекс Франції)* – містить положення про деліктну відповідальність (статті 1240-1244). *Code des Assurances* – Страховий кодекс, що визначає обов'язкове страхування цивільної відповідальності.

Італія: *Codice Civile* – Італійський цивільний кодекс, статті 2043-2059 визначають компенсацію шкоди та критерії оцінки моральної шкоди.

Іспанія: *Código Civil (Цивільний кодекс Іспанії)* – розділи, що регулюють відшкодування шкоди (статті 1902-1910). Закон 35/2015 – реформа системи оцінки шкоди, завданої у ДТП.

Швеція: *Trafikskadelag (Закон про дорожньо-транспортні пошкодження)* – регулює компенсацію шкоди внаслідок ДТП. *Skadeståndslag (Закон про деліктну відповідальність)* – визначає принципи цивільної відповідальності за шкоду.

Польща: *Kodeks Cywilny (Цивільний кодекс Польщі)* – статті 415-449 регулюють деліктну відповідальність та оцінку розміру шкоди.

Чехія: *Občanský zákoník (Цивільний кодекс Чехії)* – визначає правила компенсації шкоди, включаючи моральну шкоду.

Нідерланди: *Burgerlijk Wetboek (Цивільний кодекс Нідерландів)* – містить положення про відшкодування шкоди в межах договірної та деліктної відповідальності.

Як бачимо, в основному – це кодифіковані акти національного законодавства країн, що входять до складу Європейського Союзу. Аналізуючи положення зазначених вище актів, необхідно вказати на наявність окремих тенденцій, які є спільними для більшості країн.

Так, у Німеччині основні норми регулюють шкоду, завдану здоров'ю, в рамках Цивільного кодексу Німеччини (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB), зокрема в параграфах 823–853, що охоплюють відшкодування шкоди за порушення прав (включаючи здоров'я та життя). Також важливими є спеціальні норми, що стосуються відшкодування шкоди в контексті лікарської помилки, які чітко визначають умови для відшкодування шляхом звернення до суду [299].

Згідно із § 823 BGB (обов’язок відшкодувати шкоду), особа, яка умисно чи шляхом недбалості завдала шкоду життю, здоров’ю, тілу, свободі, власності чи іншому праву другої особи, зобов’язана відшкодувати цю шкоду. Порушення закону, спрямоване на захист особи або об’єкта, також може створити обов’язок відшкодування.

Названа норма закладає загальний принцип відповідальності за шкоду. Вона застосовується як до фізичної шкоди (травми, ушкодження здоров'я), так і до моральної (порушення свободи чи особистих прав). Важливо також, що ця стаття охоплює як умисні дії, так і недбалість, що розширює обсяг відповідальності.

Якщо внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я потерпілий втратив дохід, відповідальна особа зобов'язана компенсувати цю втрату (у відповідності із нормами § 842 BGB (втрата доходу). У разі тимчасової непрацездатності враховується тільки дохід, втрачений за час відновлення. В цьому випадку норма закону є достатньо обмеженою. Разом з тим, Цивільний кодекс у § 843 BGB декларує норми довічної компенсації у разі каліцтва. Так, якщо особа внаслідок каліцтва втратила постійну здатність працювати, їй може бути призначена регулярна грошова компенсація (ануїтет). Ця компенсація також охоплює витрати на лікування, протезування, реабілітацію тощо.

У разі смерті постраждалого, особа, відповідальна за смерть іншого, зобов'язана компенсувати витрати на поховання та утримання осіб, які були матеріально залежними від померлого (наприклад, утриманців чи дітей) (§ 844 BGB). Крім того, законодавством передбачена компенсація моральної шкоди у разі смерті. Так, родичі померлого можуть отримати компенсацію за моральну шкоду (наприклад, через втрату годувальника чи емоційне страждання). Це застосовується у випадках особливо тяжкої провини винуватця (§ 845 BGB).

На нашу думку необхідно вказати ще на ряд важливих аспектів, регульованих нормами BGB. До прикладу, застосування принципу натурального відшкодування (§ 249 BGB). Відшкодування шкоди повинно відновити становище потерпілого так, ніби шкода не була завдана. Це може включати компенсацію витрат на лікування, реабілітацію та інші заходи; компенсація нематеріальної шкоди (§ 253 BGB); відшкодування нематеріальної шкоди, такої як біль або емоційне страждання, допускається лише в межах, передбачених законом. Наприклад, шкода через тяжку травму, втрату близької людини чи сильне психологічне потрясіння може підлягати компенсації;

співвідповідальність потерпілого (§ 254 BGB) у разі, якщо потерпілий сприяв виникненню чи збільшенню шкоди, компенсація може бути зменшена залежно від ступеня його провини (наприклад, через необережність) [299].

Наголосимо, що ключовим органом при визначені розміру відшкодування завданої шкоди у Німеччині є суд, особливо коли йдеться про відшкодування нематеріальної шкоди. Також у ході розгляду справи враховуються індивідуальні обставини справи, характер травм, вплив на якість життя та ступінь вини відповідача.

Отже, можна підсумувати, що положення BGB узгоджуються з європейськими стандартами (наприклад, директивами ЄС щодо цивільної відповідальності) і враховують принципи пропорційності та справедливості. Норми Цивільного кодексу Німеччини щодо відшкодування шкоди є детальними та комплексними. Вони охоплюють як матеріальні збитки (втрата доходу, витрати на лікування), так і нематеріальну шкоду (моральна компенсація). Основний акцент робиться на принципі повного відновлення становища потерпілого, що відповідає його правам.

У Франції відшкодування шкоди за завдане каліцтво або смерть регулюється Цивільним кодексом Франції (Civil Code), зокрема у ст.ст. 1240–1252. У Цивільному кодексі Франції норми, що регулюють відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, ушкодженням здоров’я або смертю, розглядаються в контексті загальних положень про деліктну відповідальність та компенсацію шкоди. Важливим є принцип, відповідно до якого потерпілі можуть отримати компенсацію не лише за фізичні збитки, а й за моральну шкоду. Також існують спеціальні норми, зокрема за програмою відшкодування шкоди, завданої внаслідок медичних помилок, запроваджену урядом та норми, які стосуються відповідальності за дії третіх осіб і страхових аспектів [298].

Згідно ст. 1240 Цивільного кодексу Франції, будь-хто, хто завдає шкоди іншому, зобов’язаний її компенсувати. При цьому, для виникнення відповідальності необхідна наявність: шкоди, причинного зв’язку між дією винуватця і шкодою, вини або необережності. Особа також несе відповідальність

за шкоду, завдану через недбалість чи бездіяльність (ст. 1241). Саме ці дві статті ЦК Франції формують ключові засади деліктної відповідальності у французькому праві, закріплюючи обов'язок відшкодування за будь-яке завдання шкоди, якщо доведено вину чи недбалість.

Отже, потерпілий має право на повну компенсацію шкоди, що означає: покриття витрат на лікування (медичні рахунки, реабілітацію, протезування); компенсацію втрати доходу через тимчасову чи постійну непрацездатність; компенсацію моральної шкоди (pain and suffering, або préjudice moral).

У контексті вже згадуваних нами статей 1240-1241 ЦК Франції, у разі смерті потерпілого винна особа зобов'язана компенсувати: втрати на поховання; втрату доходу для утриманців померлого (наприклад, дітей чи інших родичів, що залежали від його доходів); моральну шкоду родичам (compensation for grief), яка також може бути предметом компенсації. Якщо смерть сталася внаслідок дій роботодавця чи іншої особи, яка за законом відповідає за потерпілого, ці особи несуть відповідальність згідно з положеннями про деліктну відповідальність (ст. 1242).

Що стосується відшкодування моральної шкоди (préjudice moral), то ЦК Франції, як утім і судова практика, дозволяє компенсувати емоційні страждання потерпілого та біль, завданий родичам загиблого (батькам, дітям, одному із подружжя).

Необхідно також зазначити, що визначення розміру відшкодування завданої шкоди, також покладається на суди. На тепер у Франції широко застосовується судова практика щодо деталізації розміру компенсації. Основні категорії шкоди: матеріальна шкода (préjudice matériel), включає прямі витрати (лікування, поховання) та непрямі втрати (втрата доходу, утримання дітей); нематеріальна шкода (préjudice moral), що складається із психологічних страждань та втрата життєвої радості (депресивні розлади здоров'я). Суд також враховує індивідуальні обставини: вік, професію, ступінь втрати працездатності, тяжкість травм.

Крім того, французьке законодавство вимагає наявності страхування цивільної відповідальності, що дозволяє забезпечити відшкодування шкоди навіть у випадку, коли винна особа не має достатніх коштів [298].

ЦК Франції закріплено комплексну систему захисту потерпілих від шкоди. Норми законодавства ґрунтуються на принципі повного відшкодування, що означає: право потерпілого на компенсацію як майнової, так і моральної шкоди. Особливістю є врахування широкого кола обставин: ступінь вини, характер шкоди, а також інтереси утриманців померлого.

Цивільний кодекс Італії (Codice Civile) детально регулює відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, ушкодженням здоров’я або смертю. Ці положення зосереджені у розділах про деліктну відповідальність (Responsabilità extracontrattuale), які містяться в книзі IV (Про зобов'язання). Ключові норми включають статті 2043–2059, а також спеціальні положення, що деталізують окремі випадки відповідальності. Варто вказати, що в законодавстві Італії закріплено механізми, що дозволяють часткову компенсацію для осіб, постраждалих від виробничих аварій [289].

Згідно ст. 2043 (Загальний обов'язок відшкодування шкоди), кожен, хто умисно чи шляхом недбалості завдає шкоди іншій особі, зобов'язаний її відшкодувати. Для притягнення до відповідальності необхідно довести шкоду (економічну, фізичну чи моральну), причинний зв'язок між дією чи бездіяльністю винної особи та завданою шкодою, протиправність дії (тобто порушення права потерпілого чи норми закону).

Також, відповідно до ст. 2043 та практичне її застосування, каліцтво чи інші ушкодження здоров’я включають зобов’язання винної сторони компенсувати: медичні витрати (лікування, реабілітація, медикаменти); втрату доходу (як тимчасового, так і постійного) та моральну шкоду (так званий "danno morale"), що охоплює страждання потерпілого. Відшкодування шкоди (ст. 2057) оцінюється з урахуванням втрат, які потерпілий зазнав, і доходів, які він втратив унаслідок ушкодження. Даною статтею передбачена компенсація також за майбутні втрати, якщо шкода має довготривалі наслідки. Якщо каліцтво чи інше

ушкодження здоров’я призводять до тривалої втрати працездатності, суд може призначити регулярні виплати (ануїтет), щоб компенсувати втрати доходу.

Відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого урегульовані також нормами ст. 2043 ЦК Італії. Так, якщо смерть спричинена протиправними діями, заподіювач шкоди зобов’язаний: компенсувати витрати на поховання; відшкодувати матеріальну шкоду утриманцям загиблого (наприклад, втрата джерела доходу для сім’ї); компенсувати моральну шкоду (danno esistenziale/morale) членам сім’ї. У разі смерті близької людини, суди часто визнають право родичів (дружини, дітей, батьків) на компенсацію за психологічні та емоційні страждання. Моральна шкода визнається у разі тяжких травм, каліцтва або смерті, якщо це призвело до значних страждань для потерпілого або його родичів. Суди також часто розширюють поняття моральної шкоди на страждання, пов’язані з втратою якості життя чи психічними травмами.

В Італії, так само, як і в Німеччині та Франції, компенсація шкоди базується на судовій практиці, яка значною мірою деталізує способи оцінки як матеріальних, так і нематеріальних втрат і включає такі компоненти: 1). Danno patrimoniale (Матеріальна шкода), витрати на лікування, реабілітацію, втрачений дохід; 2). Danno biologico (Біологічна шкода), тілесні ушкодження, які впливають на фізичне чи психічне здоров’я; 3). Danno morale (Моральна шкода), страждання потерпілого чи його родичів; 4). Danno esistenziale (Екзистенційна шкода), втрата звичного способу життя чи соціальних зв’язків [289].

Отже, ЦК Італії забезпечує комплексний підхід до відшкодування шкоди, спричиненої каліцтвом, ушкодженням здоров’я чи смертю. Він охоплює матеріальні та моральні аспекти збитків, зосереджуючи увагу на принципах повної компенсації та справедливості. Окрім кодексу, важливу роль відіграє судова практика, яка адаптує загальні положення до конкретних обставин справи.

Цивільний кодекс Чехії (Zákon č. 89/2012 Sb. Občanský zákoník) також містить норми, що регулюють питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю. Ці положення розміщені

у частині про деліктну відповідальність і охоплюють як матеріальну, так і нематеріальну шкоду.

Статті 2894–2896 Цивільного кодексу Чехії встановлюють загальний обов'язок відшкодування шкоди, якщо вона була завдана незаконною дією; умисно або через необережність, а також, якщо існує причинний зв’язок між дією та завданою шкодою.

У відповідності до ст. 2958 ЦК Чехії, потерпілому відшкодовуються майнові збитки, пов’язані із витратами на лікування, реабілітацію, протезування тощо, а також втрата заробітку через тимчасову чи постійну втрату працездатності. Передбачено також відшкодування нематеріальної шкоди, а саме: компенсація за біль і страждання (bolestné) та втрату можливостей у подальшому житті, наприклад, обмеження професійних або соціальних перспектив (ztížení společenského uplatnění).

Наголосимо, розмір компенсації завданої шкоди, встановлюється залежно від тяжкості травми, тривалості реабілітації та впливу на якість життя. Таким чином, згідно ст. 2960 (Компенсація майбутніх витрат), якщо наслідки травми тривають у часі (наприклад, потреба в регулярній медичній допомозі чи догляді), заподіювач шкоди зобов'язаний компенсувати майбутні витрати.

Відшкодування шкоди у разі смерті особи, урегульовано нормами ст. 2959 (Відшкодування родичам загиблого). У випадку смерті потерпілого його родичі мають право на: компенсацію моральної шкоди (родина померлого (батьки, діти, подружжя) отримують компенсацію за втрату близької людини, розмір моральної компенсації залежить від близькості стосунків); матеріальні збитки (покриття витрат на поховання, втрата доходу, якщо загиблий був основним годувальником). Згадувані вище норми також закріплюють положення, що компенсація повинна враховувати як економічний, так і нематеріальний аспект втрат родини.

Варто також зауважити, що у ЦК Чехії, питання компенсації моральної шкоди закріплено окремо (ст. 2971), і передбачає право потерпілого або родичів на компенсацію за психологічні страждання. Розмір такої компенсації

визначається судом з урахуванням обставин справи (наприклад, тяжкості травми, ступеня втрати працездатності або емоційної втрати у випадку смерті близького). Розмір компенсації залежить від тяжкості ушкодження та його впливу на життя потерпілого чи родичів.

У Чехії використовуються таблиці оцінки шкоди, які враховують категорії травм, період лікування та реабілітації, а також інші наслідки (наприклад, рівень втрати працездатності) [278].

ЦК Чехії забезпечує комплексний підхід до компенсації шкоди. Він охоплює як матеріальні витрати (лікування, втрати доходу), так і нематеріальні збитки (біль, страждання, соціальні втрати). Важливими є гнучкість норм та врахування конкретних обставин справи. Усе це спрямоване на досягнення справедливої компенсації постраждалим та їхнім родинам.

Цивільний кодекс Польщі (Kodeks cywilny), також регулює відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, ушкодженням здоров'я або смертю, у рамках деліктної відповідальності. Основні норми, які стосуються цих питань, зосереджені у Книзі третій (Зобов'язання), зокрема у статтях 444–449, що регламентують відшкодування шкоди здоров'ю, а також статтях 415–422, які встановлюють загальні принципи деліктної відповідальності.

Загальний принцип відповідальності за польським законодавством задекларовано у ст. 445 Цивільного кодексу. Так, кожен, хто своїм винним діянням завдав шкоди іншій особі, зобов'язаний її відшкодувати. Для притягнення до відповідальності необхідно довести: протиправне діяння; вину особи (умисел або необережність); причинно-наслідковий зв'язок між діянням і шкодою.

Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи ушкодженням здоров'я, згідно ст. 444 (Шкода на здоров'ї) включає: витрати на лікування (винна особа зобов'язана відшкодувати всі витрати, пов'язані з лікуванням потерпілого (медична допомога, ліки, операції, реабілітація, протезування тощо); втрату доходу (потерпілий має право на компенсацію втраченої заробітної плати або інших джерел доходу, якщо каліцтво чи ушкодження здоров'я тимчасово або

постійно позбавили його можливості працювати); ренту (пенсію) (у разі втрати працездатності або необхідності тривалого догляду суд може зобов'язати винуватця виплачувати ренту для покриття майбутніх витрат.

Окрім матеріальної шкоди, потерпілий має право вимагати відшкодування за моральні страждання та біль, завдані каліцтвом чи травмою (Statutory Damages):

Шкода у зв'язку зі смертю потерпілого (ст. 446) містить: похоронні витрати (особи, які понесли витрати на поховання потерпілого, мають право на їх відшкодування); особи, які перебували на утриманні загиблого (наприклад, члени сім'ї, утриманці загиблого), можуть отримати ренту на покриття втрати засобів існування; моральна шкода: (родичі загиблого мають право на компенсацію за емоційні страждання через втрату близької людини (це залежить від обставин справи та рішення суду) [316].

У разі каліцтва, ушкодження здоров'я чи смерті потерпілого суд може присудити потерпілому або його родичам компенсацію за моральну шкоду, розмір якої залежить від тяжкості страждань.

У Польщі розмір компенсації, особливо за моральну шкоду, залежить від обставин кожної справи. Суд обов'язково враховує характер травми (тимчасова чи постійна); вплив на життя потерпілого (обмеження працездатності, зміна способу життя); емоційні та соціальні наслідки.

Зазначимо, що ЦК Польщі, як і у більшості країн ЄС, забезпечено комплексний підхід до відшкодування шкоди, зокрема: компенсацію матеріальних витрат (лікування, реабілітація, поховання); виплату ренти у разі втрати працездатності чи утриманця; відшкодування моральної шкоди потерпілому або його родичам. Особливу увагу приділяють принципу справедливості, тому суд має значну свободу у визначенні розміру компенсації залежно від конкретних обставин справи.

У ЦК Нідерландів (*Burgerlijk Wetboek*, BW) питання відшкодування шкоди регулюється, зокрема, статтею 6:162 BW, яка стосується недоговірної відповідальності за завдання шкоди. Згідно із ст. 6:162 BW (Незаконна дія

(Onrechtmatige daad)) особа, яка здійснює незаконну дію, зобов'язана відшкодувати завдану нею шкоду, якщо ця дія може бути віднесена до її вини або відповідальності, передбаченої законом чи нормами суспільного співжиття.

В межах ЦК Нідерландів до незаконної дії відносять порушення права іншої особи; дію або бездіяльність, що суперечить юридичному обов'язку; порушення норм, що визнаються суспільством. При цьому, шкода підлягає відшкодуванню лише у разі, якщо існує причинно-наслідковий зв'язок між незаконною дією (або бездіяльністю) і завданою шкодою.

У більш широкому тлумаченні незаконна дія (onrechtmatige daad) може виражатися через активну дію або бездіяльність, яка завдає шкоди іншій особі, а саме - каліцтво, інше ушкодження здоров'я або смерть. Вина та відповідальність охоплює ситуації, коли шкода спричинена умисно, шляхом недбалості або шляхом порушення обов'язку, а відшкодуванню підлягає як матеріальна шкода (збитки), так і моральна шкода [65].

У нідерландському праві питання відшкодування шкоди (schadevergoeding) регулюється нормами Книги 6 ЦК Нідерландів, зокрема статтями 6:95–6:107. Норми зазначених статей визначають типи збитків, такі як: майнова шкода (vermogensschade), що охоплює понесені втрати та упущену вигоду (ст. 6:96 BW). Вона також включає розумні витрати на запобігання або обмеження шкоди; витрати на встановлення збитків і відповідальності; позасудові витрати, як-от витрати на інкасацію, та нематеріальна шкода (immateriële schade), відшкодування якої призначається у випадках фізичних чи моральних страждань (ст. 6:106 BW), наприклад: якщо потерпілий зазнав фізичних травм або було порушено його честь, гідність чи ділову репутацію; у разі образи пам'яті померлого близького родича [311].

Слід зазначити, що розміри збитків визначаються судом. Здійснюючи відповідні процедури, суд бере до уваги наступні показники: які саме втрати понесла постраждала особа – прямі та непрямі втрати; очікувані майбутні збитки, які можуть бути оцінені одразу або в майбутньому після з'ясування додаткових обставин (ст. 6:105 BW). У випадках, коли завдано шкоди, яка

принесла вигоду порушнику (наприклад, прибуток від незаконної діяльності), суд може обраховувати компенсацію на розмірі цієї вигоди (ст. 6:104 BW). Суд також оцінює, чи є витрати обґрунтованими (наприклад, витрати на юридичну допомогу до початку судового розгляду). Закон також дозволяє компенсацію витрат третьої сторони, яка допомагає потерпілому в разі фізичної або психічної травми (ст. 6:107 BW) [65].

Ще один аспект нідерландського законодавства вимагає окремої уваги.

Основною формою відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, є грошове відшкодування (ст. 6:103 BW). Проте, за згодою сторін чи за рішенням суду, відшкодування може бути здійснене в іншій формі [311].

У Швеції *Skadeståndslag* (Закон про деліктну відповідальність) визначає правила та принципи відповідальності за шкоду, завдану особам чи майну. Цей Закон регулює обставини, за яких особа або організація може бути зобов'язана відшкодувати завдану шкоду. Це також основний закон, що застосовується у цивільних спорах про компенсацію шкоди.

Закон про деліктну відповідальність складається із 5 розділів: Розділ 1. *Загальні положення* (містять положення щодо відповідальності за завдання шкоди та види шкоди, які підлягають компенсації: особиста шкода (травми чи фізичне ушкодження), шкода майну, чисті економічні втрати, якщо вони спричинені злочином, порушення особистої недоторканності, зокрема через наклеп чи подібні дії; Розділ 2. *Відповідальність роботодавців* (декларують субсидіарну відповідальність роботодавця); Розділ 3. *Спільна вина і зменшення розміру відшкодування* (врегульовують питання спільної недбалості, якщо постраждала сторона також проявила недбалість, що сприяло виникненню шкоди, розмір компенсації може бути пропорційно зменшено); Розділ 4. *Відповідальність за дітей та інших осіб під опікою* (містять норми щодо відповідальності батьків за шкоду, завдану їхніми дітьми, якщо буде доведено, що вони не забезпечили належного нагляду або догляду своїм дітям та особливі правила для неповнолітніх, що включають оцінку вини з урахуванням віку, рівня

зрілості та здатності розуміти наслідки своїх дій); Розділ 5. Відшкодування за особисту шкоду (цей розділ містить норми щодо медичних витрат; втрат доходу; фізичного та морального болю і страждань; постійну інвалідність або спотворення) [326].

Слід вказати, що положення розділу 5 спрямовані саме на те, щоб забезпечити справедливе відшкодування потерпілим особам або їхнім сім'ям у разі завдання значної шкоди здоров'ю чи втрати життя.

У разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я потерпілому належить компенсація за такі види шкоди:

Медичні витрати та інші пов'язані витрати. Особа, яка зазнала ушкодження здоров'я, має право на відшкодування всіх витрат, необхідних для лікування та реабілітації, включаючи ліки, послуги лікарів, фізіотерапевтів тощо. Компенсації підлягають всі обґрунтовані витрати, необхідні для лікування: витрати на госпіталізацію, лікування у лікарів та інших медичних працівників; придбання ліків, медичного обладнання, реабілітаційних програм, зокрема фізіотерапії чи психологічної допомоги; витрати на транспорт до місця лікування (якщо це необхідно); витрати, пов'язані з переобладнанням житлового простору або придбанням засобів для адаптації (наприклад, інвалідного візка). Крім того, якщо потерпілий потребує сторонньої допомоги (наприклад, доглядальника), ці витрати також можуть підлягати компенсації.

Втрачений дохід. Особа, яка втратила можливість виконувати свою трудову функцію під час лікування або реабілітації має право на компенсацію втраченого доходу. У випадку тимчасової або постійної втрати працездатності потерпілий має право на компенсацію за втрачені доходи, а саме: у випадку тимчасової втрати доходу виплачується компенсація за період, протягом якого особа не могла працювати у зв'язку з травмою або лікуванням, а у разі постійної втрати доходу, якщо потерпілий повністю або частково втратив працездатність, розмір компенсації визначається, виходячи з передбачуваного доходу, який особа могла б отримувати протягом життя, враховуючи її вік, кваліфікацію та можливості. При відшкодуванні втраченого доходу застосовується також

положення про те, що у випадках, коли потерпілий повертається на роботу, але з обмеженими можливостями (наприклад, працює на менш оплачуваній посаді), компенсується різниця між колишнім і поточним доходом.

Фізичний і моральний біль. У цьому випадку особі виплачується компенсація за страждання, спричинені болем, фізичними незручностями або обмеженнями, зумовленими каліцтвом чи хворобою. Компенсація за біль і страждання визначається з урахуванням ступеня фізичного болю та дискомфорту; морального та емоційного страждання, спричиненого травмою чи хворобою; періоду реабілітації та можливого впливу травми на якість життя (обмеження рухливості, втрати звичних можливостей). До прикладу, якщо особа зазнала ушкодження здоров'я шляхом втратити кінцівки, особа може отримати значно більшу компенсацію, оскільки ця шкода має довгостроковий вплив на її життя.

Постійна інвалідність чи спотворення. Якщо шкода, завдана здоров'ю особи, призводить до постійної інвалідності або змін зовнішнього вигляду (спотворення), потерпілий може вимагати додаткової компенсації. Наприклад, якщо травма спричиняє постійну втрату функцій, інвалідність або спотворення (наприклад, рубці чи каліцтво), може бути виплачено додаткове відшкодування. При цьому розмір компенсації залежить від тяжкості ушкодження, його впливу на життя та можливості потерпілого. Крім того, при встановлені судом сум відшкодування, враховуються фактори, як-от втрата можливості займатися улюбленою діяльністю, психологічні наслідки, соціальна ізоляція тощо.

У разі *смерті особи*, відшкодування шкоди згідно Закону забезпечується наступним чином: а) особи (члени сім'ї, родичі, опікуни), які понесли витрати на поховання мають право на їх компенсацію, що включає витрати на організацію похорону, встановлення пам'ятника, інші витрати, пов'язані з ритуальними послугами; б) якщо загибла особа утримувала інших осіб (наприклад, сім'ю), ці особи мають право на відшкодування втрати джерела доходу. Розмір компенсації визначається, виходячи з передбачуваного доходу померлого та ступеня залежності від нього членів родини. До утриманців такої особи можуть входити

дружина/чоловік, діти, непрацездатні батьки або інші особи, які перебували на утриманні; в) у певних випадках близькі родичі померлого (наприклад, подружжя, діти чи батьки) мають право на компенсацію за моральну шкоду, спричинену смертю свого родича. Розмір компенсації залежить від ступеня споріднення та впливу втрати на життя родичів (наприклад, смерть дитини або чоловіка часто оцінюється вище).

У всіх зазначених вище, Закон *Skadeståndslag* забезпечує гнучкий підхід до оцінки кожної ситуації. Компенсація базується на обґрунтованих витратах та враховує індивідуальні обставини, такі як тяжкість шкоди, соціальні й економічні наслідки для постраждалої сторони [326].

Проаналізувавши окремі положення національного законодавства деяких країн ЄС щодо питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, зазначимо, право європейського Союзу, має складну та багатогранну структуру. Загальні принципи прав людини, європейські директиви, а також національні законодавства створюють захист для громадян, права яких порушено, забезпечуючи відшкодування збитків та необхідну, дієву підтримку в умовах важких наслідків для здоров'я чи життя.

Міжнародні акти у поєднанні із національними законами, створюють багаторівневу систему захисту прав осіб, яким завдана шкода каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Вони закладають основу для ефективного правового захисту потерпілих і забезпечують механізми для отримання справедливої компенсації.

У більшості країн ЄС відшкодування може охоплювати як медичні витрати, так і компенсацію за втрату працездатності, моральну шкоду, а також надання спеціалізованої допомоги. Відшкодування за смерть передбачає компенсацію родичам загиблої особи за втрату годувальника, а також моральні збитки.

Висновки до Розділу 1

1. Здійснений огляд і аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить про те, що питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи в українському цивільному праві загалом і праві країн Європейського Союзу зокрема, постійно перебувають у центрі уваги наукових досліджень, що зумовлене їх важливістю для суспільного життя. Водночас тематика відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю особи не може вважатися достатньо розробленою. Це зумовлює актуальність дослідження, яке може стати науковим підґрунтям для вдосконалення чинного законодавства, що регулює відносини, які виникають внаслідок відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу.

2. Дослідження питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, смертю за законодавством України та країн Європейського Союзу, зумовило використання у процесі дослідження низки загальнонаукових, спеціальних та конкретно-наукових методів пізнання правових явищ. Зокрема, необхідно виділити такі методи: діалектичний, історико-правовий, компаративістики, юснатуралістичний, формально-логічний, герменевтичний, системного аналізу та ін. Основою дослідження стали метод системного аналізу, завдяки якому було здійснено оцінку вітчизняної та зарубіжної доктрини у сфері відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, смертю а також метод компаративістики, за допомогою якого було вивчено та здійснено порівняльний аналіз галузевого законодавства та практики його застосування в Україні та деяких країнах Європейського Союзу щодо окремих питань поняття, порядку та способів відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю та сформульовані певні висновки, спрямовані на оптимізацію чинного національного законодавства в окресленій сфері. При здійсненні даного дисертаційного

дослідження, серед інших, застосовувався метод аналізу та узагальнення судової практики. В ході роботи активно використовувалася судова практика, зокрема з питань відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи за законодавством України та деяких країн ЄС. Зокрема, було опрацьовано близько 70 судових рішень. прийнятих вітчизняними (українськими) судами, національними судами країн ЄС та рішення ЄСПЛ. Застосування цих методів у системному взаємозв'язку забезпечило виконання завдань дослідження та досягнення його мети.

3. Аналіз національного законодавства деяких країн ЄС у сфері відшкодування шкоди, завданої каліцтвами, ушкодженнями здоров'я або смертю, дозволив сформулювати висновок, що деліктне право європейського Союзу, має складну та багатогранну структуру. Загальні принципи прав людини, європейські директиви, а також національні законодавства створюють захист для громадян, які стали потерпілими, забезпечуючи відшкодування збитків та підтримку в умовах тяжких наслідків для здоров'я чи життя. Міжнародні акти у поєднанні із національними законами створюють багаторівневу систему захисту прав осіб, які постраждали від шкоди, каліцтва чи смерті. Вони закладають основу для ефективного правового захисту потерпілих і забезпечують механізми для отримання справедливої компенсації. У більшості країн відшкодування може охоплювати як медичні витрати, так і компенсацію за втрату працездатності, моральну шкоду, а також надання спеціалізованої допомоги. Відшкодування за смерть передбачає компенсацію родичам загиблої особи за втрату годувальника, а також моральні збитки.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ В ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Загальні умови відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за цивільним законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу

Серед видів юридичної відповідальності важливе місце належить цивільно-правовій відповідальності, бо завдяки її застосуванню досягається, так би мовити подвійна мета. З одного боку залагоджується порушене право чи інтерес особи, з іншого – винна в порушенні особа, не лише піддається суспільному осуду і юридичному покаранню в контексті нашого дослідження - шляхом відшкодування завданої шкоди. Застосування санкції цивільно-правової відповідальності, носить і превентивний характер, оскільки застерігає інших суб'єктів цивільних правовідносин від вчинення неправомірних дій, що призводять до негативного наслідку, зокрема – завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смерть.

У цивільному праві України, констатують науковці, інститут відповідальності є одним із способів впливу на учасників цивільних правовідносин, що визначається межами дозволеної та необхідної поведінки [108, с. 35]. Вважаємо, що є всі підстави підтримати таку позицію, як таку, що відповідає завданням цивільного права загалом та меті регулювання цивільно-правових відносин.

У переважній більшості випадків питання про застосування цивільно-правової відповідальності виникає у зв'язку із завданням майнової або моральної шкоди. В доктрині цивільного права такі зобов'язання, прийнято називати деліктними. До слова, деліктні зобов'язання, як утім і більшість цивільно-правових інститутів, зародилися в епоху Римської імперії.

На думку І. М. Ваганової, про досконаліть та якість проведеної римськими юристами роботи щодо розробки інституту цивільно-правового делікту, свідчить факт спадкоємності та запозичення аналізованої юридичної категорії в європейських правових та законодавчих конструкціях та їх модифікацій аж до XIX- XX століть [15, с. 510]. Подібні міркування висловлені і Ю. С. Борисовою, яка зазначає, що вітчизняні науковці часто звертаються до положень римського приватного права, що цілком логічно, враховуючи значення останнього для формування основних інститутів цивільного права країн романо-германської правової сім'ї [13, с. 195].

Класиками української цивілістики – Г. К. Матвеєвим, В. П. Масловим, А. О. Пушкіним, О. А. Підпригорою, Д. В. Бобровою, А. С. Довгертом, Н. С. Кузнєцовою, О. В. Дзерою, С. Я. Фурсою, І. В. Спасибо-Фатеєвою та багатьма іншими, на підставі узагальненого наукового дискурсу обґрунтовано, розвинуто та набуло імперативного характеру, правило, за яким підставою цивільної відповідальності є наявність складу цивільного правопорушення, який за визначенням Г. К. Матвеєва, є діалектичною єдністю об'єктивних та суб'єктивних його елементів [112, с. 17].

Як уже згадувалось, позицію відносно того, що юридичною підставою відповідальності є закон, а фактичною – склад цивільного правопорушення, підтримано більшістю українських цивілістів [261, с. 214]. Інакше кажучи, підставою відповідальності слід вважати – факт вчинення певної дії чи бездіяльності, а умовами відповідальності – склад цивільного правопорушення.

Разом з тим, варто зауважити, що з'ясування сутності цивільно-правової відповідальності, як окремого інституту цивільного права, висуває необхідність розмежування понять «підстави відповідальності» та «умови відповідальності», оскільки вони є далеко не тотожними.

С. Д. Гринько називає юридичні підстави виникнення правопорушення (делікту), конструкцією, яка поєднує в собі об'єктивні умови (наявність шкоди, протиправна поведінка, причинний зв'язок між ними) та суб'єктивні умови –

вольовий і свідомий людський фактор, який зумовлює діяльність людини у зовнішньому світі [32, с. 69].

Цілком закономірно, і на цьому наголошують провідні вітчизняні цивілісти – у разі відсутності правопорушення, мова повинна йти не про цивільно-правову відповідальність, а про обов'язок відшкодування (компенсації) шкоди, оскільки у даному випадку має місце не підстава притягнення до цивільно-правової відповідальності, а підстава виникнення охоронних правовідносин [50, с. 143].

Нам імпонує і думка С. В. Галкевич, відповідно до якої цивільно-правові делікти потрібно відрізняти від інших цивільних правопорушень, а саме від договірних та тих, в яких відсутні умови цивільної відповідальності. На відміну від договірних правопорушень, цивільно-правові делікти: передбачаються тільки цивільним законодавством; не пов'язуються з порушенням договору; відповідальність за них передбачена тільки у вигляді відшкодування шкоди; необхідною умовою притягнення до відповідальності за них є вина; наслідком їх вчинення є нанесення майнової або моральної шкоди [26, с. 79].

Отже, деліктна (цивільно-правова відповідальність), як різновид юридичної відповідальності, визначається нами як сукупність об'єктивних умов: протиправна поведінка особи, завдана шкода (майнова або моральна), наслідково-причинний зв'язок між завданою шкодою та протиправною поведінкою, а також об'єктивної умови – вина заподіювача шкоди, що становить склад цивільного правопорушення, що в теорії цивільного права отримало назву генерального делікту.

Аналіз цивілістичних досліджень щодо складу цивільного правопорушення дозволяє виокремити два основні напрями його тлумачення: загальнотеоретичний (певною мірою публічно-правовий за своїм характером) і цивілістичний (приватно-правовий).

Для першого з названих підходів характерним є включення до складу правопорушення таких чотирьох елементів: об'єкт (суспільні відносини, права та законні інтереси суб'єктів цих відносин, які порушуються в результаті

неправомірної поведінки порушника); суб'єкт (фізична або юридична особа, яка вчинила неправомірні дії або неправомірно не вчиняла дії, котрі мала вчинити, і яка наділена деліктоздатністю); об'єктивна сторона (сукупність зовнішніх ознак, що характеризують правопорушення і охоплюють: неправомірну поведінку, яка виражається в неправомірних діях чи бездіяльності; шкідливі наслідки; причинно-наслідковий зв'язок між неправомірною поведінкою і шкідливим результатом); суб'єктивна сторона (сукупність ознак, що характеризують вольові процеси порушника, які виражаються у ставленні порушника до його неправомірних дій та бездіяльності, спонукання до неправомірної поведінки, кінцева мета правопорушення, тобто вина, мотив і мета) [210, с. 650, 677-679; 223, с. 98].

Традиційний цивільно-правовий підхід до визначення складу правопорушення полягає в тому, що в нього включаються чотири умови цивільно-правової відповідальності: завдання (виникнення) майнової або немайнової шкоди; неправомірна поведінка (дії або бездіяльність) порушника; причинний зв'язок між неправомірною поведінкою і завданою шкодою; вина порушника [62, с. 20-21].

Як бачимо, принцип генерального делікту є загальновизнаним у правовій науці.

Вважається, що цей принцип отримав перше та найбільш повне вираження в ст. 1382 Цивільного кодексу Франції (Кодексу Наполеона), якою закріплено наступне положення: «будь-яка дія людини, яка завдає шкоду іншій, зобов'язує того, з вини кого ця шкода настала, до відшкодування збитків» [298].

Досліджуючи французьке цивільне законодавств, і зокрема в частині відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, Ю. Жигулін робить висновок, що згідно з цим принципом, будь-яке завдання шкоди іншій особі вважається протиправним, поки не буде встановлено інше [44, с. 87]. Як на наш погляд, слушними є міркування і інших науковців. Так, до прикладу І. А. Коваленко наголошує, що поведінка особи в стані необхідної оборони і крайньої необхідності не може кваліфікуватися, як

протиправна. Це означає, що шкода, завдана нападнику особою, яка оборонялася, вважається правомірною, а тому й не підлягає відшкодуванню [68, с. 56].

Продовжуючи розгляд питання, підкреслимо, що чітке визначення елементів делікту, є важливим і для інших, суміжних з цивільним правом галузей права, зокрема цивільного процесуального права. Практики вказують, що у правовідносинах генерального делікту обов'язковому доказуванню позивачем підлягають: факт заподіяння шкоди та її розмір; протиправність поведінки відповідача; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою відповідача [206, с. 85].

Досліджуючи дану проблематику, слід також підкреслити, що перераховані умови визнаються загальними, оскільки їх наявність необхідна для всіх випадків відшкодування шкоди, якщо інше не передбачено законом. При цьому, зазначає О. О. Лов'як, якщо закон змінює, обмежує або розширює коло умов, необхідних для покладення відповідальності за завдану шкоду, то мова йде про спеціальні підстави відповідальності, що характеризують особливості тих чи інших порушень [96, с. 87].

В науковій доктрині наголошується, і ми солідарні з такими висновками, що усі правопорушення здійснюються людьми шляхом вчинення дії, і тому аналіз загальних умов відповідальності слід починати з дій особи, тобто з того, як вона себе проявила в тій чи іншій ситуації [96, с. 113].

Свого часу видатний український цивіліст Г. К. Матвеєв підкреслював, що розгляд дії як першого елемента складу цивільного правопорушення, доцільно проводити в двох аспектах. По-перше, розглядати і розуміти не будь-яку, а лише протиправну дію. Дію взагалі (акти поведінки людини, сукупність мотивів, спрямованих на досягнення мети) вивчає психологія; право лише використовує дані психологічних досліджень. По-друге, аналізуючи дію, слід звертати більшу увагу на зовнішню, об'єктивно виражену сторону, залишаючи у затінку внутрішню сторону (психологічну), бо її зміст з'ясовується при аналізі вини правопорушника [112, с. 20].

На відоме всім правовим системам континентальної правової сім'ї, правило генерального делікту, вказує і відома вітчизняна фахівчиня в галузі деліктного права – О. О. Отраднова, яка констатує, що відсутність хоча б одного з елементів свідчить про відсутність складу цивільного правопорушення, а значить, і про відсутність, за загальним правилом, цивільної відповідальності. І тільки кваліфікація завдання шкоди як спеціального делікту, правила якого, наприклад, передбачають настання обов'язку відшкодування шкоди за відсутності будь-якої умови, дозволить вважати деліктне зобов'язання таким, що виникло [134, с. 113].

Концепція генерального делікту, згідно з якою кожному заборонено завдавати шкоду майну чи особі та будь-яке завдання шкоди іншому вважається протиправним, якщо особа не уповноважена на це, підтримана і у міжнародному приватному праві [111; 247].

Порівнюючи загальні засади існуючої в доктрині цивільного права України та Європейського Союзу концепції генерального делікту, варто вказати на існування деякого поділу, пов'язаного із суб'єктом, а точніше із його діями. Такий поділ, зрозуміло, є певною мірою умовним. Однак, в усіх правових системах держав – членів ЄС відносини, що стосуються настання деліктної відповідальності, поділені за двома основними категоріями: перша – відносини, у яких відповідальність виникає внаслідок діянь, вчинених самим відповідачем; друга, де виникнення деліктних відносин пов'язується із діяннями, які не були особисто вчинені відповідачем. Окрім цього, у таких країнах ЄС як Данія, Фінляндія та Швеція існує закріплення деліктної відповідальності на основі загальної норми про шкоду. У Франції, Бельгії та Люксембурзі діє принцип загальної деліктної відповідальності, а в Австрії, Німеччині та Португалії існує система так званого «змішаного» делікту. У Греції та Італії так само закріплено загальні підстави деліктної відповідальності, однак на рівні бланкетної норми про настання відповідальності у випадку неправомірних діянь [333].

Вивчаючи законодавство Європейського Союзу, фахівцями обґрунтовується висновок, за яким деліктна відповідальність у пов'язується із:

неправомірною поведінкою; настанням реальної шкоди; наявністю причинно-наслідкового зв'язку між діянням та завданою шкодою. Вказані умови мають кумулятивний характер, а відтак складають основу позадоговірної відповідальності [250, с. 65]

Отже, першою і неодмінною умовою цивільно-правової відповідальності в українському цивільному праві та приватному (цивільному) праві ЄС за завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи шкоду є протиправна поведінка особи.

Досліджуючи питання щодо протиправної поведінки заподіювача шкоди, В. П. Паліюк підкреслював, що спричинення будь-якої шкоди, явище завжди негативне. З цього, однак, не випливає, що наявність будь-якої шкоди породжує зобов'язання з її відшкодування. Тому покладення обов'язку відшкодувати шкоду може мати місце лише за умови, коли така шкода буде викликана протиправною поведінкою відповідальних за неї осіб [144, с. 65-66].

Ми погоджуємося також із висновками окремих фахівців, які вказують, що саме протиправність поведінки особи, викликає для неї, а іноді і для інших осіб, встановлені законом несприятливі наслідки. І навпаки, відсутність протиправності в поведінці, виключає застосування до особи несприятливих наслідків. Таким чином, теоретичні та практичні аспекти протиправності поведінки включають в себе два взаємопов'язані фактори: першим - є поведінки особи; другим – характеристика цієї поведінки як протиправної [240, с. 63-64].

Ст. 1166 (ч. 1) ЦК України закріплена пряма вказівка на протиправність поведінки заподіювача шкоди як обов'язкову умову деліктної відповідальності. Варто наголосити, що у доктрині цивільного права переважає думка, за якою протиправна поведінка визначається як порушення особою вимог правової норми, що полягає у здійсненні заборонених дій або в утриманні від здійснення вказівки правової норми діяти певним чином (бездіяльність) [264, с.933]. Саме ж поняття протиправність, визначається в юридичній літературі як властивість діяння (дії або бездіяльності), яке полягає у формальному порушенні ним конкретної юридичної норми або кількох норм [223, с. 423].

Дія є протиправною, якщо її вчинення заборонено законом. Але не завжди закон містить вичерпний перелік заборонених дій, оскільки побудова правових норм за принципом повного переліку дозволених чи заборонених дій неможлива і недоцільна. Таким чином, можна припустити, що протиправність за своєю правовою природою спрямована на порушення норм встановлених законом, а отже, протиправність і незаконність є тотожними поняттями. Однак, на думку О. О. Лов'яка, таке припущення є хибним [96, с. 113]. Для характеристики протиправності поведінки за цивільним правом, необхідно брати до уваги ще одну обставину. Залежно від порушених норм одна й та сама дія може бути кваліфікована як цивільне правопорушення, адміністративне правопорушення або як кримінальне правопорушення, а відтак, бути не тільки цивільно-правовим порушенням, а й суспільно-небезпечним діянням. З огляду на це, можна стверджувати, що у цивільному праві превалює відповідальність за протиправні дії, що є протиправними для учасників певних відносин і не містять загальної суспільної небезпеки. Тому, коло протиправних дій тут значно ширше, ніж у кримінальному праві.

Таким чином, вважаємо за необхідне приєднатися до точки зору науковців, які вказують, що протиправними можуть бути дії, які порушують норми законодавства і суб'єктивні права громадян, а незаконними – тільки ті, що порушують норму закону чи підзаконного акту [96, с. 114]. Аналогічну точку зору висловлено і О. О. Колобиліною [80, с.188].

Нами вже зазначалось, що протиправна поведінка може мати дві форми – дію чи бездіяльність. Протиправною бездіяльністю є нездійснення дії, яка вимагається законом. Для покладення відповідальності на особу, що не вчинила певні дії, необхідна присутність двох умов: наявність у особи обов'язку здійснити певні позитивні дії, що може випливати з прямої вказівки закону, договору, службових відносин, а також випадків, створених самою особою; можливість їх здійснити за цих умов [264, с.933]. На відміну від дії, протиправний характер якої полягає у вчиненні поведінки, забороненої законом, протиправна бездіяльність проявляється у не вчиненні позитивної дії.

У деяких монографічних дослідженнях, протиправна поведінка характеризується протиправною активною чи пасивною дією (бездіяльність).

Так, окремі дослідники зазначають, що застосування терміну «пасивні дії» щодо зобов'язань з відшкодування шкоди, є більш прийнятним для розкриття сутності поведінки заподіювача шкоди, оскільки підкреслює вольовий характер бездіяльності. Якщо особа не виконує певного обов'язку, який повинна виконувати, то вона таким чином виявляє свою волю, а волевиявлення – це дія особи [93, с. 114-115]. Як бачимо, особа несе відповідальність за свої вчинки, коли вона вчинила їх, маючи повну свободу волі.

З огляду на наведене необхідно погодитись із І. А. Бірюковим, який вказує, що протиправною визнається така поведінка, яка порушує норму права, незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про протиправність своєї поведінки [257, с. 242]. На думку М. А. Здирок, протиправною вважається поведінка, яка порушує суб'єктивні цивільні права в результаті недотримання особою об'єктивних норм права, тобто, для визначення протиправності обов'язковою є наявність двох критеріїв в сукупності: по-перше, порушення суб'єктивного права особи, тобто фактичне порушення її майнових чи особистих немайнових прав; по-друге – порушення правових норм або правил поведінки, які закріплюються сторонами в договорі [47, с. 40].

Розкриваючи протиправність поведінки, як головного елементу цивільного правопорушення, варто зауважити, що у всіх випадках, протиправність завдання шкоди презюмується, а правомірність дій – доводитися делінквентом.

Наголосимо, що доктрина цивільного права розрізняє правову та соціальну сутність поняття «протиправності». Правова сутність протиправності, в строгому сенсі цього терміну, тлумачиться як поведінка, що порушує приписи правових норм. Соціальна ж сутність протиправності означає заперечення правопорушником правових вимог і порушення ним меж можливої та допустимої поведінки як учасника цивільних правовідносин. Правомірна поведінка нецікава для цивільно-правової відповідальності, і лише протиправні

вчинки одного із учасників деліктного зобов'язання, що суперечать нормам права, отримують негативну оцінку і відповідну реакцію з боку держави.

Право ЄС та доктрина європейського деліктного права, так само приділяє значну увагу питанням підстав та умов відповідальності за завдану шкоду. Зокрема, це стосується і такої умови відповідальності, як протиправна поведінка деліквента.

До прикладу, за законодавством Німеччини під протиправною поведінкою розуміється посягання на чужі блага, які захищаються законом (абз. 1 парагр. 823 Німецького цивільного уложення), за винятком випадків, коли особа завдала шкоду вимушено, обороняючись, або ж коли існувала гостра потреба вчинення дій, що призвели до завдання шкоди. Німецька доктрина визначає протиправну поведінку як дію, що засуджується правопорядком – порушує законодавчу заборону або імперативний припис стосовно волевиявлення громадян. У зв'язку з цим, для визнання дії протиправною недостатньо, аби шкода завдавалась відповідним благам, що захищаються законом. Необхідно, щоб поведінка особи при цьому носила умисний характер або особа знехтувала загальними вимогами безпеки [253, с. 364].

Німецьким цивільним Уложенням (абз. 2 парагр. 823) встановлено обов'язок відшкодування завданої шкоди особою, якою порушено закон, спрямований на захист іншої особи [299]. Як пише С. Д. Гринько, досліджуючи норми німецького законодавства про відшкодування шкоди, протиправність виражається у порушенні закону, який за своїм змістом має на меті забезпечити захист окремої особи чи окремого кола осіб, але не захист громадян в цілому [31, с. 170]. До слова вкажемо, що специфіка протиправної поведінки за німецьким деліктним правом полягає також у тому, що відшкодування може бути здійснене лише у тому випадку, коли дії суперечать «добрим звичаям». При цьому особлива увага звертається на те, що суперечність «добрим звичаям» не може ототожнюватись із аморальними вчинками (аморальною поведінкою). Разом з тим, аморальність поведінки в деяких випадках може слугувати підставою для відшкодування завданої шкоди. Це стосується, до прикладу,

неналежного утримання будинку і прибудинкової території, що створює побутовий дискомфорт для інших мешканців (порушення правил добросусідства в українському законодавстві) або особа своїми негативними вчинками викликає необхідність поліцейського втручання у зв’язку з чим держава зазнає певних витрат.

Як бачимо, доктринальне бачення сутності протиправної поведінки в Україні та Німеччині практично співпадають. До речі, об’єктивно слід вести мову про те, що в законодавстві більшості країн ЄС простежується однотипність тлумачення протиправності поведінки суб’єкта відповідальності.

Другою умовою цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю фізичної особи, як в Україні, так і в країнах ЄС виступає власне сама шкода.

Термін «шкода» (як родове поняття) у сучасній цивілістиці використовується для позначення наслідків правопорушення, які виражаються у пошкодженні або знищенні майна потерпілого (майнова шкода); при завданні каліцтва, іншого ушкодження здоров’я або смерті (майнова та моральна шкода); у душевних, моральних стражданнях та переживаннях особи (моральна шкода). У вказаних випадках розуміються ті негативні наслідки, які настають при порушенні або утискі належних потерпілому майнових або особистих немайнових прав та благ.

Хоча в предмет нашого дослідження не входить вивчення законодавства США, однак вважаємо за доцільне коротко зупинитися на тлумаченні поняття «шкода» саме в цій країні. На відміну від цивільного права України, у цивільному праві США під шкодою (harm, loss, damnum, impairment) розуміється знищення (втрата) або зменшення законного інтересу певної особи. За своїм змістом шкода поділяється на майнову та моральну, а залежно від причини виникнення – на фактичну та юридичну. Фактичною є шкода, що виникає з причини, не пов'язаної з протиправною шкодоносною поведінкою особи. Юридичною є шкода, що має причинний зв'язок із вказаною поведінкою.

Національним цивільним законодавством України передбачено два види шкоди – майнову (ст. 22 ЦК України) та моральну (ст. 23 ЦК України).

З точки зору українських науковців, майнова шкода – це така шкода, яка була завдана неправомірними діями чи бездіяльністю, щодо майнових прав людини або юридичної особи, що відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала [11, с. 214].

Шкода полягає у будь-якому знеціненні блага, що охороняється правом та законом, а майнова шкода – у зменшенні майнової сфери потерпілого, що, своєю чергою, тягне за собою негативні майнові наслідки для правопорушника [54, с. 132–133].

Така позиція власне і відображена в науці цивільного права, де діє стале правило, що цивільно-правова категорія «шкода» має різноманітний характер наслідків неправомірної поведінки щодо певного суб'єкта, при цьому вона може мати матеріальне або нематеріальне вираження [148, с. 36].

Отже, в юридичній літературі під шкодою розуміють негативні зміни, які призводять до зменшення благ, що охороняються цивільним правом.

На думку окремих науковців шкоду необхідно розглядати у трьох аспектах: соціальному, юридичному та фактичному. Сутність соціального аспекту шкоди полягає в тому, що вона дезорганізуюче впливає на суспільні відносини. Вирізняльною ознакою юридичної шкоди, буде те, що її об'єктом виступає право в цілому, його норми. Шкода у фактичному аспекті означає зменшення існуючого обсягу майнових та немайнових благ. Разом з тим, на думку В. М. Парасюка, виділення цих аспектів шкоди має лише теоретичне значення, оскільки шкода, яка набула юридичної форми, може визнаватися елементом складу цивільного правопорушення [147 с. 46-47)]. Не можемо не пристати і до іншої думки згаданого науковця, що шкода, яка має бути компенсована в контексті цивільно-правової відповідальності повинна бути завдана лише протиправним діянням, при цьому шкода виступає як мета, а протиправна поведінка – як засіб для її досягнення [146, с. 126].

Відповідно до ст. 22 ЦК України, особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. При цьому виділяють реальні збитки – це втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права та упущену вигоду – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене [263].

Порівнючи дві категорії – шкоду та збитки, варто зауважити, що поняття шкоди за своїм змістом є ширшим за категорію збитків. Крім того, шкода може відшкодовуватися як у грошовій, так і в натуральній формі, а збитки – тільки в грошовій формі. Отже, поняття шкоди є більш близьким для змісту деліктних зобов'язань. Шкода – це універсальна категорія, оскільки, по-перше, може бути завдана як особистості (життю, здоров'ю, честі й гідності), так і майну фізичної особи або майну чи діловій репутації юридичної особи; по-друге, її можна відшкодувати як у натурі (шляхом надання речі того ж роду та якості, усунення пошкодження тощо), так і шляхом відшкодування збитків громадянину або юридичній особі, при цьому додатковим механізмом є компенсація моральної шкоди [106, с. 83-84].

Наступною умовою відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, є причинний зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника і її результатом – майновою (чи моральною) шкодою. Не можна не погодитись із С. Д. Гринько, який зазначає, що для ефективного застосування інституту деліктних зобов'язань, необхідно мати чітке уявлення про всі умови виникнення деліктних зобов'язань, серед яких найважливішою є ознака причинно-наслідкового зв'язку [33, с. 66].

Розглядаючи загальні підстави виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, не можемо знову не звернутися до І. А. Бірюкова, який зазначав: у зв'язку з тим, що шкода може виникати не тільки внаслідок певної дії, а й з інших підстав (події), завжди необхідно встановити причину виникнення шкоди. Інакше кажучи – встановити причинний зв'язок між протиправними діями і

шкодою [256, с. 414]. З огляду на наведене вище також підтримуємо позицію О. О. Кадук, яка слушно вказує – у справах, де причинно-наслідковий зв’язок встановити важко, потрібно послуговуватися принципами, виробленими як національною практикою, так і практикою інших юрисдикцій, адже нехтування такими принципами під час встановлення причинно-наслідкового зв’язку може призвести до порушення принципів справедливості, юридичної визначеності та загалом верховенства права [53].

Б. П. Карнаух називає причинність здебільшого філософською категорією і вважає, що до неї неодмінно мають застосовуватись доктринальні підходи й концепції, одна із яких проголошує, що причина причини є причиною наслідку [56, с. 11]. Іншими словами, одні з цих явищ виступають причиною, інші – наслідком цих причин.

В класичній цивілістичній літературі вказується, що наявність причинного зв’язку між протиправними діями та результатом, чи навпаки відсутність причинного зв’язку – завдання більш-менш не складне.

Так, до прикладу, О. О. Отраднова взагалі вважає, що поняття «причинний зв’язок» не юридична категорія, бо не отримало закріплення на рівні законодавства [134, с. 125]. Деякі науковці, розглядаючи причинний зв'язок крізь призму сімейного правопорушення, вказують, що це лише сполучна ланка, необхідна для об'єктивного вирішення питання про притягнення особи до відповідальності [240, с.65]. Інший фахівець у галузі деліктного права – В. Д. Примак, наполягає на тому, що не якісь сторонні обставини, а саме протиправна поведінка призводить до завдання шкоди. При цьому, автор підкреслює і той факт, що поведінка особи може бути й правомірною [214, с. 26]

Як бачимо, більшість науковців підтримують позицію, що у складі цивільного правопорушення, правовим наслідком якого стало завдання шкоди життю чи здоров’ю фізичної особи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю, причинний зв’язок є його обов’язковим елементом.

Таким чином, причинний зв’язок як елемент цивільного правопорушення є вираженням зв’язку протиправної поведінки і шкоди, де протиправність є

причиною, а шкода – наслідком [122, с.116]. На нашу думку, необхідно погодитися із тими науковцями, які вказують, що причинний зв'язок слід шукати між шкодою і неправомірною поведінкою відповідальної за цю шкоду особи, а не між шкодою і виною правопорушника. Як об'єктивне явище, причинний зв'язок не залежить від волі та свідомості заподіювача шкоди. Навпаки, «вина завжди перебуває в площині цієї волі» [162, с. 137].

Варто також зауважити, що у правовій доктрині, починаючи із середини XIX ст., формуються декілька основних підходів до визначення юридично значимого причинного зв'язку, необхідного та достатнього для притягнення заподіювача шкоди до цивільно-правової відповідальності.

Основними теоріями причинного зв'язку виступили: теорія рівноцінних умов, теорія необхідної умови та теорія адекватного заподіяння.

Досліджуючи загальнотеоретичні аспекти деліктної відповідальності в українському цивільному праві, О. О. Отраднова зазначає, що теорія рівноцінних умов дозволяє притягнути до відповідальності батьків повнолітньої особи, яка завдала шкоду, оскільки заподіяння шкоди є наслідком поганого виховання з боку батьків у дитинстві, але це є недопустимим у сучасному цивільному праві. Саме тому чинна судова практика теорію рівноцінних умов не сприймає [134, с. 126].

Теорія необхідної умови, започаткована К. Біндінгом та П. Ертманном, заперечувала рівноцінність усіх умов та передбачала можливість виділити із всієї сукупності подій, які передували наслідку, одну, яка була причиною у вузькому розумінні. Разом з тим, прихильники цієї теорії не давали відповіді на запитання, а яку саме подію слід вважати причиною: останню у ланцюгу або яка, хоч і не була останньою, але найбільш вплинула на виникнення наслідку тощо.

Дещо пізніше, уже наприкінці XIX ст. з'являється теорія адекватного заподіяння шкоди, авторами якої стали М. Рюмелін та І. Кріз, і в основу якої було покладено ідеалістичне розуміння категорії причинності. За цією теорією, причиною шкідливого результату визнавалися лише такі дії особи, які розглядалися як типові, загальновизнані для людського досвіду, адекватні для

наслідків, що настали. Тобто лише ті дії заподіювача шкоди можуть бути визнані причиною протиправного результату, які не тільки, в даному конкретному випадку, а взагалі (звичайно – завжди) призводять до аналогічного результату. Іншими словами, на думку представників теорії адекватного заподіяння, результат завжди має відповідати звичайному уявленню, тобто бути типовим, адекватним [111, с. 45].

В українському ж цивільному праві були розроблені теорія необхідного та випадкового завдання шкоди й теорія можливості та дійсності. За першою з них – серед усіх причин, які призвели до результату, одні випадково сприяють його настанню, тоді як інші – з необхідністю породжують результат. Заперечуючи цю теорію, С. Д. Гринько, наголошує, що випадкові наслідки перебувають поза межами заподіяння, і, відповідно, не повинні враховуватися правом [31, с. 555]. Лише необхідний причинний зв'язок між протиправною поведінкою та завданою шкодою може бути достатньою підставою для притягнення до відповідальності. Вважалося, якщо причинність випадкова, об'єктивних умов для відповідальності немає; що дії особи можуть бути причиною наслідку лише тоді, коли між ними є вияв необхідності (закономірності), а не збігом випадкових виявів. За другою з них – вплив різних обставин на настання шкідливих наслідків проявляється в тому, що одні з них створюють абстрактну можливість, інші – конкретну можливість, а треті – дійсність результату. Якщо неправомірна поведінка відіграє роль тільки однієї абстрактної можливості, відповідальність виключається. Якщо ж вона викликала конкретну можливість результату і, тим більше, перетворила результат із можливого у дійсний, наявний причинний зв'язок, достатній для притягнення до відповідальності [31, с. 161].

Г. К. Матвеєв вбачав вирішення цього проблемного аспекту питання шляхом відмежування прямої дійсної шкоди від побічної та відмежуванні казусу від непереборної сили. Якщо шкода є вагомим і закономірним результатом протиправних дій – це пряма шкода. Якщо ж завдана шкода – побічний результат протиправної або правомірної дії, а вагомою причиною, що спричинила збитки, є обставини, що збільшують шкоду, маємо непряму шкоду [112, с. 68].

З точки зору окремих фахівців, відмінність між цими теоріями не надто значна. Хоча вони (теорії) й визначають напрям пошуку причинного зв'язку між поведінкою особи і шкідливими наслідками, але остаточне вирішення цієї проблеми покладається на суд [256, с. 418].

У сучасних дослідженнях, предметом яких виступає «причинний зв'язок» учені доходять висновку, що названі теорії причинного зв'язку, в основному, не суперечать одна одній і допомагають якомога ширше висвітлити це поняття. Тому, різні по суті теоретичні уявлення про причинний зв'язок, можуть бути використані для визначення необхідних прийомів і способів встановлення причинного зв'язку в тій чи іншій конкретній ситуації [55, с. 216].

Отже, специфіка причинного зв'язку як умови відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи (ст. 1168 ЦК України) полягає у встановлення кількох ланцюгів причинно-наслідкового зв'язку. По-перше, повинно бути встановлено реально існуючий зв'язок між діянням заподіювача шкоди та каліцтвом, ушкодженням здоров'я, смертю потерпілого. По-друге, необхідно визначити наявність причинного зв'язку між каліцтвом, ушкодженням здоров'я, смертю потерпілого та майновими втратами.

Коли діяння (бездіяльність) є єдиною причиною завданої шкоди, то немає сумніву в наявності між ними причинного зв'язку. Але іноді негативним наслідкам передує декілька обставин, що викликає певні труднощі при встановленні того, яка з цих підстав стала причиною таких наслідків. У таких випадках, причинний зв'язок має складний характер. Тому на практиці для вирішення цього питання необхідно враховувати лише юридично значимий причинний зв'язок між протиправною поведінкою (бездіяльністю) заподіювача шкоди і власне шкодою [49, с. 817].

На сьогодні юридична природа причинного зв'язку розкривається у самому законі. В силу ч. 1 ст. 1166 та ч. 1 ст. 1167 ЦК України, неправомірно завдана майнова та моральна шкода відшкодовується особою, яка її завдала. Звідси випливає, що у будь-яких випадках причинний зв'язок між шкодою і

неправомірною поведінкою, відповідальної за цю шкоду особи, є об’єктивною умовою, за наявності якої, у сукупності з іншими, можливе стягнення з винної особи такої шкоди. До такого висновку приходить В. П. Паліюк [143, с. 78]. Таку ж позицію відстоює О. О. Отраднова [134, с. 128]. Таку позицію підтримуємо ми. З огляду на наведене нами заперечується точка зору С. В. Селезня, який наполягає на тому, що причинний зв'язок може бути юридично фіктивним коли особи, які могли би стати, але не стали заподіювачами шкоди виключно випадково [207, с. 480].

Повертаючись до зарубіжного досвіду регулювання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю фізичної особи, зауважимо, що французьке законодавство передбачає в якості останньої обов’язкової умови відшкодування шкоди – причинно-наслідковий зв’язок, який визначається, як і в українському цивільному праві – як зв'язок між винними діями відповідача і завданою шкодою позивачеві. У Франції відповідач може бути звільнений від відповідальності, якщо шкода спричинена «сторонніми факторами». До таких факторів, судова практика Франції відносить невідворотні і непередбачувані події, непідконтрольні відповідачу. В свою чергу, для німецького деліктного права характерним є наявність причинно-наслідкового зв’язку, за якого мета, якої досягнув відповідач є наслідком його поведінки, а не лише особливих і незвичайних обставин, які розумна людина в повсякденному житті не бере до уваги.

Такі основні засади юридичного значення причинного зв’язку у складі цивільного правопорушення, визначені українським цивільним правом та правом країн Європейського Союзу.

В якості останнього елементу складу цивільного правопорушення як українське, так і європейське деліктне право визначає вину заподіювача шкоди (делінквента). Варто звернути увагу, що у національному деліктному праві феномен вини постає як концепт необережності (negligence), і співпадає з тлумаченням, яке має місце в деліктному праві англо-американських країн. Зокрема, вина визначається як невиконання належного стандарту поведінки,

який виконала б гіпотетично розумна людина за таких же фактичних обставин [57, с. 535].

В цивілістичній доктрині вина визначається як психічне ставлення осудної особи, яка досягла певного віку, до вчиненого нею протиправного діяння, а також до наслідків [110, с. 169]. При дослідженні поняття вини, різні автори звертають увагу на окремі розбіжності у формулюванні цього поняття. Однак пропоновані уточнення не вносять істотних змін у головну сутність вини як психічного ставлення особи до вчиненого і його результату. Сталої, одностайної думки про термін «вина» не існує, оскільки винність в цивільному праві має ряд особливостей, специфічних рис і нерідко набуває особливого змісту: «вина юридичних осіб», відповідальність за «чужу» вину, «безвинна відповідальність» тощо. Тому слід погодитись з тим, що питання про поняття вини в цивільному праві є одним з найдавніших і найбільш дискусійних [134, с. 130].

Вина визнавалася обов'язковою умовою виникнення обов'язку відшкодувати завдану шкоду ще за часів Стародавнього Риму: «за випадок ніхто не відповідає» та «випадок залишається на тому, кого він вражає» були одними із основних «заповідей» римського права.

Найдавніше джерело українського права – «Руська Правда» встановлювала відповідальність лише за наявності провини, але були і норми, які передбачали відповідальність безвинно. У подальшому принцип відповідальності за вину увійшов до правової доктрини всіх країн, правова система яких будувалася на основах римського приватного права. Однак вже з другої половини XIX ст. у юридичній літературі чітко визначилась тенденція на користь певної відмови від принципу відповідальності за вину і заміни його принципом заподіяння [55, с. 120].

В першу чергу це стосується радянського періоду, коли у правовій доктрині принцип заподіяння шкоди пов'язувався зі ст. 403 ЦК УРСР. За змістом цієї статті той, хто заподіяв шкоду, не звільнявся від відповідальності, навіть якщо доводив, що він не діяв навмисно або необережно. З іншого боку, одночасно відстоювався і протилежний принцип – принцип вини. Прихильники

даного принципу вважали підставами цивільно-правової відповідальності крім об'єктивних обставин також винність правопорушника: тільки винна протиправна дія або бездіяльність заподіювача могла бути визнана достатньою підставою відповідальності [110, с. 76].

Отже, можна цілком упевнено стверджувати, що протягом багатьох десятиліть панівною в теорії цивільного права залишалась концепція вини як психологічного ставлення порушника до своїх протиправних дій та їх шкідливих наслідків у формі умислу або необережності.

В більш пізній період наукою було висунуто ідею, згідно з якою – основним та єдино вірним пропонувалося визнавати суто цивілістичне, відоме ще з першоджерел класичної цивілістики, розуміння вини як «невжиття особою об'єктивно можливих заходів по усуненню або недопущенню негативних результатів своїх дій, що диктуються обставинами конкретної ситуації» [248, с. 307].

Отже, замість «психологічної концепції» була запропонована так звана поведінкова концепція вини. На перший план тут виступає не інтелектуально-вольова складова діяння особи, а об'єктивно-поведінкові ознаки – нездійснення особою об'єктивно можливих, таких, що випливають із конкретної ситуації, заходів, спрямованих на недопущення або зменшення негативних наслідків своєї поведінки. Результатом критичного аналізу радянської концепції вини, стало з'явлення в Цивільному кодексі України ст. 614, відповідно до якої, особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання [257, с. 309].

Зрештою правова доктрина, відзначає О. О. Отраднова, сприйняла саме принцип вини для визначення умов відшкодування шкоди [134, с. 132].

У чинному ЦК України (ч. 2 ст. 1166) закріплено правило, що особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоду завдано не з її вини [263]. В. Д. Примак підкреслює, що використання вини як визначника обсягу компенсаційного обов'язку боржника вимагає максимально достовірного визначення її змісту, що пов'язано з формулюванням принаймні

більш-менш розгорнутої характеристики інтелектуально-вольової сторони вчиненого діяння, встановленням індивідуального ступеня недобросовісності, виявленої у поведінці конкретного правопорушника [160, с. 73].

Отже, умовою виникнення обов'язку з відшкодування шкоди, завданої фізичній особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в обсязі «генерального делікту» - є вина, що має суб'єктивне значення.

Нами вже вказувалось, що у цивільному праві вина відповідно до функції, яку вона виконує у структурі правопорушення, визначається як «психічне ставлення особи до вчиненої нею протиправної поведінки та можливих її наслідків». Науковці наголошують, що таке ставлення містить дві складові: усвідомлення особою негативного характеру своїх дій чи бездіяльності та передбачення шкідливих наслідків – інтелектуальний момент вини; ставлення до своїх дій чи бездіяльності і їхніх наслідків, а саме: бажання, щоб ці шкідливі наслідки настали, байдужого або легковажного до них ставлення – вольовий момент вини [141, с. 80].

Проте існує і інша думка. Так, О. О. Отраднова наполягає на тому, що визначати цивільно-правову вину через поведінку особи недоцільно. Особливо це стосується деліктних зобов'язань. Серед умов виникнення деліктного зобов'язання, наголошує автор, є протиправна поведінка, яка є самостійною умовою та має бути досліджена у першу чергу після виявлення наявності шкоди. «Невжиття залежних від особи заходів щодо належного виконання обов'язку», «не вчинення дій, які мала би вчинити звичайна розумна людина», «недопущення настання певних негативних наслідків своєї поведінки» та інші «поведінкові» визначення вини без інтелектуально-вольового аспекту просто перетворюються на констатацію факту неправомірної поведінки. Але, про вину особи, продовжує дослідниця, ми можемо говорити тільки тоді, коли вона, по-перше, усвідомлювала або мала можливість усвідомлювати свою поведінку, а, по-друге, передбачала або мала можливість передбачити можливі наслідки у вигляді заподіяння шкоди. Проте психічне ставлення саме по собі без прояву його в якихось діях також не має значення [134, с. 135].

В цьому сенсі заслуговує на підтримку позиція В. О. Савченко, який слушно вказує, що принципове значення для визначення вини як умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, має свобода волі, що означає, що кожна особа має за власною волею не порушувати права інших осіб, не завдавати їм шкоду, не здійснюючи поведінку, яка навіть опосередковано може порушити права інших осіб [205, с. 38].

В ході дисертаційного дослідження наголошувалось, що особливістю цивільно-правової відповідальності також є те, що вона може настати і без вини, якщо це буде передбачено законом або договором (ч. 2 ст. 1167 ЦК України). Так, шкода, яка виникла в разі каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті фізичної особи, відшкодовується незалежно від вини, якщо вона завдана: незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 1173 ЦК України); в результаті прийняття органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований, відшкодовується державою, АРК або органом місцевого самоврядування незалежно від вини посадових і службових осіб цих органів (ст. 1175 ЦК України); внаслідок незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або особистого зобов'язання, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт (ст. 1176 ЦК України); джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України) та в інших випадках, встановлених законом.

З огляду на окреслені норми законодавства, на наше переконання, ще один аспект питання вимагає окремої уваги.

Характерно, що при відшкодуванні моральної (немайнової) шкоди в деяких випадках враховується вина потерпілого. Але тільки тоді, коли вона виражена у формі умислу або грубої необережності, оскільки проста необережність потерпілого не впливає на відповідальність за завдання шкоди або

на її розмір. Наприклад, ст. 1193 ЦК України є загальною нормою, яка передбачає, що: шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується (ч. 1); якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом (ч. 2) [263].

Водночас, за правилами ЦК України, вина потерпілого не враховується у разі відшкодування додаткових витрат (ст. 1195), у випадках відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника (ст. 1200) та у разі відшкодування витрат на поховання (ст. 1201). У зазначених випадках, наголошує С. Н. Приступа, йдеться не про відшкодування витрат, причинно обумовлених протиправною та винною поведінкою особи, яка зазнала шкоди, а поведінкою особи, яка до цих витрат призвела [162, с. 742].

Щодо вини як підстави відповідальності у деліктному праві європейських країн, маємо вказати наступне. Так, відповідно до ст. 1383 ЦК Франції, будь-яка особа несе відповідальність за завдану нею шкоду не лише внаслідок умисних дій, а й унаслідок її недбалості або необережності [298]. Французька доктрина користується так званою теорією вини Мазо та Тунка, згідно якої «умисне завдання шкоди» є – деліктною виною, а «помилка у поведінці» – такою не вважається. Інакше кажучи поняття «вини» тлумачиться на практиці як недотримання особою (потенційним порушником) загальновизнаних норм поведінки. Крім того, окремо виділяють випадки, коли шкода завдається шляхом «зловживання правом». Тобто йдеться як про навмисне використання власного права з метою завдання шкоди іншій особі, так і недотримання необхідної обережності, що вимагається за даних обставин.

За цивільним правом Німеччини, вина визначається як вільне волевиявлення особи, що виражається через намір або необережність, які в свою чергу визначаються як вияв недостатньої розумної обережності та піклування. Якщо ж шкода завдана особою певної професії, то в обов’язок суду входить

необхідність здійснення перевірки дотримання такою особою вимог, правил та стандартів здійснюваної діяльності.

Отже, порівнюючи загальні підстави відшкодування шкоди в українському праві та праві Європейського Союзу, можна помітити певну подібність, оскільки майже всі країни застосовують правило генерального делікту, який включає в себе: шкоду, протиправність поведінки, причинний зв'язок між ними та вину. Основна відмінність полягає у тому, що не у всіх правових системах, вина вважається обов'язковою умовою відповідальності. Так, зокрема у Франції протиправна поведінка розглядається як ознака вини, а не умова відповідальності. Німецьке право для притягнення до відповідальності обов'язковим компонентом називає умисні дії деліквента.

Разом з тим, деякі відмінності в правовому регулюванні відносин, які виникають у зв'язку із відшкодуванням шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, не позбавляють дані деліктні зобов'язання спільності мети – відновити порушені права (чи інтереси) потерпілого шляхом відшкодування завданої йому шкоди, а в певних випадках – особам, які в силу закону, набувають права на це.

2.2. Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи в окремих видах деліктів

Розглядаючи питання щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю, необхідно підкреслити, що в національній правовій системі, як утім і в правових системах країн Європейського Союзу, воно безпосередньо пов'язане із природнім та основоположним правом людини на життя та суміжними з ними правами, що становлять загальний зміст права на охорону здоров'я.

Важливість права на життя, з точки зору існування людини, як індивіда, як окремої суспільної одиниці, як учасника певних правовідносин, підкреслюється

його проголошенням у ст. 27 Конституції України, де вказано, що кожна людина має невід'ємне право на життя; що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; що обов'язок захищати життя людини покладено на державу [82].

Розвиток зазначеної конституційної норми знайшов подальшого відображення в аналогічних положеннях ст. 281 ЦК України (право на життя) та інших, дотичних до нього прав (ст. 282 – право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; ст. 284 – право на медичну допомогу; ст. 285 – право на інформацію про стан свого здоров'я; ст. 286 – право на таємницю про стан свого здоров'я) [263].

Деякі аспекти змісту права на життя закріплені і рядом інших нормативно-правових актів (приміром, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема в частині забезпечення та гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей (ст. 3, 9) [178]. Право на охорону здоров'я чітко визначене нормами ст. 6 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я України» [132].

Ми переконані в правильності висновку С. Й. Кравчук, що сучасне українське суспільство переживає етап глибокого усвідомлення прав і свобод людини, а сама ідеологія прав стає більш загальновизнаною та затребуваною у державному і суспільному житті [88, с. 92].

В юридичній літературі чималою кількістю фахівців, право на життя розглядається в аспекті конституційного права людини. Ми не ставимо завдання розпочати дискусію щодо галузевої приналежності цього права, лише наголосимо, що розглядаємо право на життя, право на охорону здоров'я в широкому розумінні як природні права людини, суб'єктивні цивільні права, захищені нормами Основного закону України та іншими актами вітчизняного законодавства.

В сенсі наведеного окремої уваги вимагає норма ч. 2 ст. 27 Конституції України, якою визначено: «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Це пов'язано, насамперед і з тим, що деякі автори зазначають, що право на життя

не належить до абсолютних прав людини, тобто не існує абсолютної, нічим не обмеженої заборони позбавляти людину життя [38, с. 50]. Не дивлячись на категоричність такої позиції, все ж таки необхідно визнати, що такий стан речей дійсно існує. Більше того, закон (і міжнародного, і національного рівня) певним чином «легалізує» неминучу потребу застосування до особи, у певних випадках, фізичної сили, що може призвести до її смерті, а відтак має місце позбавлення особи життя. Про право на життя говорять лише як про абсолютне право в тих випадках, коли людину не можна позбавити життя за будь-які вчинки, тобто не можна обмежити це право. Про відносний характер права на життя йдеться тоді, коли держава передбачає можливість застосування смертної кари як міри покарання [126, с. 279]. Підтвердженням цього є закріплення у законодавстві деяких країн такого виду покарання як смертна кара. Зокрема, смертна кара до цього часу існує в Китаї, Індії, деяких штатах США (з 2025 року Президентом США повністю відновлено смерту кару в країні), Сінгапурі, Індонезії, Пакистані, Бангладеші, Єгипті, Саудовській Аравії, Ірані (де, в числі іншого, смертна кара передбачена за гомосексуальні зв'язки), Японії та Тайвані. Віднедавна смертна кара була відновлена в Афганістані, Кувейті, М'янмі і Палестині. За деякими даними 60 % населення планети живе в країнах, де зберігається смертна кара як найвища міра покарання за кримінальне правопорушення [41].

Як бачимо, в даному переліку країн, відсутня жодна країна Євросоюзу. До слова, Європа з 1997 року де-факто є простором, вільним від смертної кари. Єдиною країною, яка географічно розташована в межах Європи, що застосовує смертну кару, залишається Білорусь.

29 грудня 1999 року Конституційним Судом України було визнано, що смертна кара суперечить Конституції України, чим остаточно було закрито шлях до її відновлення. Таке рішення мало величезне значення для незалежності України, а також було умовою вступу України до Ради Європи.

На думку Я. П. Кузьменко, яку ми повністю поділяємо, це стало важливим кроком у питаннях забезпечення і захисту права особи на життя [94, с. 16]. І, що суттєво – зменшило ризики позбавлення людини життя, особливо у випадках

незаконного притягнення до кримінальної відповідальності і у зв'язку з цим - незаконного засудження.

Нами уже згадувалось, що застосування до правопорушника фізичного впливу, закладено як у міжнародному законодавстві, так і в законодавстві України. Прикладом міжнародної норми може слугувати ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; вітчизняного законодавства – ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», яка передбачає можливість застосування вогнепальної зброї. Не у всіх випадках, проте з високим ступенем вірогідності, застосування зброї, яке здійснюється виключно з метою припинення протиправного посягання, може об'єктивно призвести до завдання шкоди нападнику, в тому числі – і його смерті. Саме тому, випадки застосування поліцейським вогнепальної зброї чітко окреслені в згаданій правовій нормі. Отже, поліцейський має право застосувати вогнепальну зброю: для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського тощо. Додатковою гарантією законності застосування зброї є обов'язок поліцейського у письмовій формі повідомити свого керівника про застосування вогнепальної зброї, а також негайно повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора [174].

При цьому варто також наголосити, що національні та міжнародні органи та організації із захисту прав людини, головними критеріями під час правового оцінювання фактів застосування сили, зокрема зброї, вважають домірність, доцільність й абсолютну необхідність такого застосування.

Таким чином, хоча право на життя є невід'ємним і непорушним правом людини, закони окремих країн допускають протилежне. Щодо конкретно української перспективи – то допоки вона залишається незадовільною, оскільки

питання щодо незаконного позбавлення життя стало актуальним нині – в умовах російської агресії проти України. Збільшення кількості позовів про відшкодування шкоди, завданої смертю фізичної особи (так само як і завдання каліцтва) фізичним особам (цивільним та військовим) під час воєнного стану, на жаль – лише питання часу. Спеціальною підставою за даних умов слід вважати наявність воєнного стану. З точки зору цивільного права - має місце зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої здоров'ю чи життю фізичної особи. Проте, в даному дисертаційному дослідженні ці питання окремому аналізу не піддавалися.

Продовжуючи розгляд проблематики щодо спеціальних підстав відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, маємо зауважити, що попри, здавалося б таку значну (легальну та доктринальну) увагу до поняття «права на життя», на сьогоднішній день ні законодавство, ні наука не запропонували єдиного (універсального) розуміння означеного права, і в першу чергу, як категорії правової. Основний акцент нашого дослідження робиться на підставах виникнення зобов'язань за шкоду, завдану життю та здоров'ю фізичної особи, тому проблематика щодо юридичного наповнення права на життя окреслена нами дещо побіжно, без ведення наукової полеміки саме з цього приводу. Однак, це зовсім не означає, що до вивчення цього аспекту питання, ми підійшли без глибокої його теоретичної характеристики.

Таким чином, здійснений аналіз доктринальних напрацювань щодо визначення власне змісту права на життя, дозволив нам виділити наукову позицію, викладену В. А. Чернат в дисертаційному дослідженні «Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи», і яка, на нашу думку, найбільш повно відображає змістовне навантаження цього права, поєднуючи його природні, соціальні та правові ознаки.

Зокрема, автором обґрунтовується положення, відповідно до якого зміст права на життя становлять такі права людини: право народитися; право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької чи іншої діяльності,

яка загрожує життю та здоров'ю; право на самозахист від реальної небезпеки для життя, у тому числі право на необхідну оборону; право на звернення за охороною і захистом свого життя до державних, недержавних та міжнародних органів і організацій; право на захист і на рятування життя кожної людини як від умисних чи необережних протиправних посягань інших осіб, так і від нещасних випадків, що пов’язані з техногеннними катастрофами, природними катаклізмами, дією джерел підвищеної небезпеки тощо, уповноваженими працівниками правоохоронних органів, рятувальних служб, медичними та іншими працівниками, а також право на рятування свого життя іншими людьми відповідно до існуючих у суспільстві моральних і правових норм; право на те, що законодавство не міститиме жодних підстав для свавільного позбавлення людини життя; право розпоряджатися життям на власний розсуд, у тому числі піддавати його ризику, а також вимагати, щоби природні процеси вмирання йшли своїм ходом у заключній стадії смертельного захворювання чи поранення і життя штучно не продовжувалося [268].

Ми вважаємо, що вище наведене дозволяє вести мову про комплексне (збірне) тлумачення «права на життя», що передбачає широке коло, різних за значенням прав, які в поєднанні, доповнюючи один одного, складають цілісну систему правомочностей, якими наділяється людина в процесі її життєдіяльності, і які вона здатна реалізувати самостійно за власним волевиявленням, і що цілком зрозуміло, як жива біологічна істота.

Отже, існування права на життя надає змогу особі реалізувати низку інших прав, закріплених законом і гарантованих державою шляхом створення гідних умов життєдіяльності суспільства і окремого індивіда в ньому, та належного функціонування різноманітних державних інституцій, покликаних забезпечувати охорону та захист прав громадян.

Друга, не менш важлива складова існування людини, яка дає нагоду повноцінно справлятися зі своїми життєвими функціями – це стан її здоров’я. Як нами уже зазначалось, «право на охорону здоров’я» так як і «право на життя», також є поняттям збірним. Такий висновок є очевидним, оскільки від стану

здоров’я залежить здатність особи бути суб’єктом будь-якого правовідношення, учасником суспільних відносин, загалом.

Знову ж таки, відштовхуючись від загально-конституційного припису, що визнає людину, її життя та здоров’я найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), можна стверджувати, що право на життя та право на охорону здоров’я є не лише природними чинниками, завдяки яким людина просто існує. Ці права – є основним критерієм здійснення людиною інших, гарантованих в конкретному соціумі, прав. Це в свою чергу означає, що охорона таких прав – є важливим компонентом правової системи, і будь-яке їх порушення зумовлює потребу використання усіх видів їх захисту.

Як один із способів захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, ЦК України визначає відшкодування майнової та немайнової (моральної) шкоди (ст. 16). Іншими словами, логічним завершенням (припиненням) зобов’язання з відшкодування завданої життю та здоров’ю фізичної особи шкоди буде її відшкодування у спосіб, розмірі та в порядку, визначеному законом. Хоча зрозуміло, що грошова компенсація, отримана потерпілим, не завжди спроможна усунути фізичні наслідки завданої шкоди. Науковці вказують, що відшкодувати шкоду, завдану здоров’ю по суті неможливо, адже існують випадки, коли повернути попередній стан здоров’я узагалі нездійсненно [84, 104]. Зокрема, такий висновок є найбільш притаманний для зобов'язань, у яких шкода фізичній особі, завдається саме каліцтвом чи то пак смертю.

Один із видів зобов’язань з відшкодування шкоди (спеціальних деліктів) закріплений ст. 1161 ЦК України, і передбачає відшкодування шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя і здоров’я фізичної особи від реальної для неї загрози. Сама норма закону вказує на уже існуючий суб’єктний склад даного зобов’язання – маємо класичне поєднання кредитора і боржника, де кредитором виступає особа, яка набула права вимоги, у зв’язку із завданням їй шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю, а боржником виступає не особа, чиє життя/здоров’я рятувалось, а – держава. Такий розподіл учасників деліктного правовідношення законодавцем обумовлено наперед, як і

заздалегідь обумовлено умови, наявність яких дозволяє ставити питання про можливість і необхідність відшкодування шкоди. В цьому власне і полягає одна із особливостей даного виду зобов'язання.

Одним із перших, хто після введення в дію Цивільного кодексу України (2004 р.), комплексно розглянув проблематику відшкодування шкоди, завданої здоров'ю, життю або смертю фізичної особи, яка рятувала без відповідних повноважень життя/здоров'я іншої особи, був Д. С. Шапошніков, який виникнення цих зобов'язань пов'язував із наявністю двох фактів: перший – правомірна дія, спрямована на рятування життя, здоров'я фізичної особи; другий – завдання шкоди рятувальнику. Автор наголошував, що ці два факти утворюють юридичну сукупність, яка й слугує підставою виникнення цивільних прав і обов'язків у загальному контексті відносин, пов'язаних із відшкодуванням рятувальнику зазнаної ним шкоди, які дослідник назвав зобов'язаннями, що виникають унаслідок відвернення шкоди [268, с. 12-13].

Базовим елементом, який повинен бути встановленим у даному, конкретному випадку є - наявність шкоди, результатом якої може бути каліцтво, інше ушкодження здоров'я, смерть. Однак, наявність шкоди віднесена до загальних умов цивільно-правової відповідальності і не може кваліфікуватися як особливість (специфіка) цього зобов'язання. Разом з тим, не можна не вести мову про те, що такі зобов'язання мають певну специфіку, відмінність від подібних зобов'язань. Досліджуючи питання відповідальності у зобов'язанні з рятування життя та здоров'я фізичної особи, І. І. Голубенко, умовами їх виникнення називає: наявність реальної (а не уявної, такої, про яку виникло помилкове враження в того, хто здійснював рятувальні дії) загрози для здоров'я та життя фізичної особи; відсутність у рятувальника відповідних повноважень та обов'язків вчиняти рятувальні щодо життя та здоров'я іншої фізичної особи дії; спрямованість дій саме на рятування здоров'я та життя іншої фізичної особи; виникнення в рятувальника шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій щодо здоров'я та життя фізичної особи. Якщо рятувальні дії мали місце, але

рятувальник при цьому не зазнав шкоди, то зобов'язання не виникають [30, с. 183].

Звідси випливає, що лікарі та інші медичні працівники, професійні рятувальники не визнаються суб'єктами вказаних зобов'язань у випадках, коли вони рятують, виконуючи свої професійні обов'язки. Якщо ж рятування виявилося лише побічним, випадковим результатом діяльності якоїсь особи, то вказані зобов'язання не виникають. В сенсі наведеного слід підтримати і позицію В. А. Чернат, який наголошує, що позитивний результат «врятування» не є умовою виникнення зобов'язань унаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи. Це випливає з того, що у ст. 1161 ЦК України йдеться про те, що особа «рятувала» (а не «врятувала») здоров'я та життя фізичної особи [268, 2006].

Отже, кваліфікуючими ознаками такого зобов'язання і водночас його особливостями є – реально існуюча загроза життю, здоров'ю фізичної особи та те, що усунення такої загрози не є повноваженнями того, хто рятує. Крім того, як уже було вказано, шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи відшкодовується спеціальним суб'єктом – державою.

Певного значення для з'ясування змісту зобов'язань з відшкодування шкоди завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю особи, яка рятувала життя, здоров'я іншої особи без відповідних на те повноважень, має тлумачення термінів, характерних даному виду правовідносин. Одним із таких, є – поняття «реальна загроза». Зауважимо, що чинне законодавство не містить легального закріплення означеного терміну, проте оперує цим поняттям в ряді нормативно-правових актів.

Чи не вперше поняття «реальна загроза» було згадане в Законі України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ». Зокрема, ст. 8 названого закону вказується, що у разі виникнення реальної загрози життю особи, єдиним засобом врятування якої є термінове переливання крові, допускається переливання крові, перевіреної з використанням тестів для

експрес-діагностики [181]. Поняття «реальна загроза» знайшло закріплення і в ст. 13 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», де вказано, що підставами і приводами для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю або майну [166].

Наступним нормативно-правовим актом, в якому фігурувало поняття «реальна загроза» став Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», яким членам громадських формувань під час виконання своїх обов'язків надавалося право у разі створення реальної загрози життю або здоров'ю громадян вживати заходів до припинення правопорушення та здійснювати перевірку документів (ст. 13) [184].

Поняття «реальна загроза» згадується і в Законі України «Про Національну гвардію України», коли йдеться про застосування вогнепальної зброї: за виключної необхідності право застосування військовослужбовцями Національної гвардії України особисто або у складі підрозділу вогнепальної зброї для усунення реальної загрози життю і безпеці особи, інтересам суспільства і держави під час виконання службових завдань (ст. 18) [173]. До речі, такий дозвіл на вжиття заходів, спрямованих на усунення загрози життю та здоров’ю фізичних осіб, публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення, закріплено і в Законі України «Про Національну поліцію» (ст. 23) [174].

Окрім нормативно-правових актів загальної дії, поняття «реальної загорози» життю та здоров'ю, міститься і в інших галузевих актах правотворчості. Так, приміром, Інструкція з організації та порядку дій Управління державної охорони України за рівнями терористичних загроз, виділяє декілька видів таких загроз: можлива загроза; потенційна загроза; імовірна загроза; реальна загроза [52].

Що стосується зарубіжної практики, то наприклад, в законодавстві США, дефініція «реальна і неминуча загроза» визначається, як фактична та неминуча загроза, що стосується фізичної небезпеки, яка є реальною, виникне протягом

найближчого проміжку часу та може призвести до смерті або серйозних тілесних ушкоджень (Електронний кодекс федеральних правил (e-CFR), 24 CFR, § 5) [296].

Отже, реальна загроза життю, здоров'ю фізичної особи розуміється нами, як негативна подія, яка містить небезпеку життю і здоров'ю особи, що зрештою призводить до фізичних та юридичних наслідків (завдання шкоди та обов'язок її відшкодувати). Ці події можуть мати природне походження (повінь, землетрус, інше стихійне лихо) або викликані неправомірною поведінкою іншої особи (загроза фізичного впливу, загроза нападу чи власне сам напад). З точки зору цивільно-правового регулювання, класифікація діяння як кримінального правопорушення, значення не має, адже мова йде про захист приватної сфери особи, в тому числі шляхом відшкодування завданої шкоди. Однак, для визнання поведінки такою, що містить реальну загрозу, необхідно встановити: серйозність обставин, що викликають загрозу, активність зовнішнього прояву загрози та здійсненність приведення загрози у виконання.

Таким чином, здійснений теоретико-правовий аналіз даного делікту, дозволяє стверджувати, що поряд із загальними умовами цивільно-правової відповідальності, які застосовуються практично до усіх видів деліктних зобов'язань (шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок, вина), в зобов'язанні з відшкодування шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя і здоров'я фізичної особи від реальної для неї загрози, необхідна наявність особливих – спеціальних умов, якими слід вважати: існування реальної, а не потенційної загрози життю, здоров'ю інших осіб; відсутність у того, хто рятує професійних повноважень; дії особи, якій завдано шкоди спрямовувались на рятування життя і здоров'я, повинні бути правомірними.

У зв'язку з наведеним вище та з метою удосконалення інституту відшкодування шкоди, пропонуємо доповнити ст. 1161 ЦК України «Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи», ч. 2, ч. 3 та ч. 4 такого змісту:

2. Умовами виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої рятуванням життя та здоров'я фізичної особи є: наявність реальної загрози для здоров'я та життя фізичної особи; відсутність у рятувальника професійних повноважень щодо вчинення рятувальних дій; спрямованість рятувальних дій саме на рятування життя та здоров'я іншої особи; виникнення у рятувальника шкоди, яка є наслідок вчинюваних ним дій щодо рятування життя та здоров'я іншої особи.

3. Реальна загроза життю, здоров'ю фізичної особи – це негативна подія, яка містить небезпеку життю і здоров'ю особи, що призводить до фізичних та юридичних наслідків (завдання шкоди та обов'язок її відшкодувати). Ці події можуть мати природне походження (повінь, землетрус, інше стихійне лихо) або викликані неправомірною поведінкою іншої особи (загроза фізичного впливу, загроза нападу чи власне сам напад).

4. Якщо рятувальні дії не призвели до бажаного, позитивного результату, але має місце нанесення шкоди рятувальнику – завдана шкода відшкодовується на загальних засадах. У разі якщо рятувальник не зазнав шкоди (матеріальної, моральної) – обов'язку щодо відшкодування шкоди – не виникає».

Наступним деліктом, змістом якого є відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, і для якого, на нашу думку, властиві спеціальні умови виникнення, виступає зобов'язання зі специфічним суб'єктом, яким визнається працівник оперативно-розшукового підрозділу. Відшкодування шкоди в даному випадку регламентується нормами ст. 1176 ЦК України, оскільки працівники, які здійснюють такий вид діяльності входять до складу правоохоронних органів держави. Разом з тим, є підстави вести мову про деяку особливість даного делікту.

Крім ЦК України, необхідно виділити низку інших нормативно-правових актів, що визначають правові підстави, умови та порядок відшкодування шкоди, завданої громадянам під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. До них слід віднести: Конституцію України, Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що

здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» та Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затверджене спільним наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України.

Поряд із об'єктом завдання шкоди, як і в попередньому делікті – це здоров'я, життя особи, як уже згадувалось, маємо ще і специфічний суб'єктний склад (боржника) такого зобов'язання. Особливість зобов'язання полягає у тому, що безпосереднім заподіювачем шкоди є працівник, який в силу покладених на нього державою обов'язків здійснює свої повноваження в межах оперативно-розшукових заходів, а також те, що саме він, саме в цей конкретний період часу, виконує, покладені на нього державою функцій – захищати і боронити, і що здійснювати такі функції уповноважена особа зобов'язана на засадах верховенства права, законності, і що найголовніше – дотримання прав і свобод людини (ст. 4 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»). Тобто мова йде про те, що виконання працівником своїх професійних (службових) обов'язків може спричинити завдання шкоди життю чи здоров'ю інших осіб.

Отже, потенційними заподіювачами шкоди в даному виді делікту можуть бути працівники окремих підрозділів Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби, розвідувальні органи Міністерства оборони України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України.

Загальновідомо, що захист прав та законних інтересів людини гарантується державою при здійсненні будь-яких видів діяльності. Не винятком, з огляду на це, є і професійна діяльність, яка здійснюється окремими підрозділами правоохоронної сфери.

Зокрема, у випадках порушення прав і свобод людини у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у разі не підтвердження причетності до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» зобов'язує суб'єктів оперативно-розшукової діяльності невідкладно поновити порушені права з відшкодуванням завданих матеріальних та моральних збитків у повному обсязі. Згаданий законодавчий припис було підтримано і доктриною цивільного права. Так, ми солідарні з позицією В. В. Породько, яка вказує, що питання про відшкодування шкоди, завданої громадянам при проведенні оперативно-розшукової діяльності, може виникати як на допроцесуальних стадіях виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів, так і на стадіях кримінального процесу. Але право на таке відшкодування виникає внаслідок виправдання підсудного; констатації у судовому рішенні факту незаконності проведення оперативно-розшукових заходів; закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав чи у зв'язку з неотриманням достатніх доказів для підтвердження у суді винуватості особи та вичерпанням можливості їх збору [153, с. 117].

Таким чином, завдана шкода відшкодовується як за умов реабілітації особи, стосовно якої проводились правообмежувальні оперативно-розшукові заходи, або яка перебувала у статусі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, так і при законному обвинуваченні громадянина, але за умови, що здійснювані щодо нього окремі оперативно-розшукові заходи були проведені з порушенням закону.

На наш погляд, варто також виділити і те, що особливістю даного делікту можна вважати норму ст. 12 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до якої співробітник оперативного підрозділу, який при здійсненні оперативно-розшукової діяльності завдав шкоду правам та свободам людини (в тому числі шкода нанесена каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю), може бути звільнений від відповідальності (як і за вчинення

аналогічних дій у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності), якщо беззаперечно доведе, що перебував у стані професійного ризику [175].

Отже, для відшкодування шкоди, завданої здоров'ю чи життю фізичної особи при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, визначення наявності професійного ризику, має дуже суттєве значення. На нашу думку, професійний ризик повинен тлумачитися як обставина, що виключає протиправність діяння, це дії, які здійснюються за відсутності свободи вибору чи на межі створення небезпеки нанесення шкоди.

Однак, не можемо не погодитись із І. В. Тарасюком, який зазначає, що при здійсненні оперативно-розшукової діяльності уникнути професійного ризику практично неможливо, але передбачити його та ужити заходів щодо зниження його до мінімального рівня, цілком можливо [235, с. 159].

В юридичній літературі є чимало розробок, присвячених проблематиці поняття та змісту «професійного ризику», в цілому та поняттю «ризику в оперативно-розшуковій діяльності», зокрема. В контексті даної роботи саме поняття професійного ризику, нами досліджується як кваліфікуюча підстава звільнення від відповідальності за шкоду, завдану фізичній особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю при виконання працівником оперативно-розшукових заходів. В. Г. Андросюк, слушно зауважує, що сутність явища професійного ризику можна з'ясувати через такі його характеристики: можливість відхилення від передбаченої мети, заради якої й реалізується обрана альтернатива; імовірність досягнення бажаного результату; відсутність впевненості в досягненні поставленої мети; можливість настання негативних наслідків під час реалізації тих чи інших дій в умовах невизначеності для суб'єкта, який йде на ризик; матеріальні й інші втрати, пов'язані зі здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи; очікування небезпеки, невдачі в результаті реалізації обраної альтернативи [3].

Окрім цього, аналіз законодавства та спеціальної літератури дозволяє серед ознак, притаманних професійному ризику саме у сфері оперативно-розшукової діяльності, виокремити наступні: допущення стану ризику при

обов’язковому дотриманні положень нормативно-правових актів, що регламентують здійснення оперативно-розшукової діяльності, зокрема, визначають підстави, умови та порядок проведення оперативно-розшукових заходів; обумовленість вчинення ризикованого діяння, якщо воно пов’язане із обмеженням прав і свобод людини, необхідністю запобігання, виявлення або припинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, а також необхідністю захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства у передбачених законодавством випадках; наявність у співробітників підрозділу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, фактичних даних, які з певним ступенем вірогідності свідчать про можливість досягнення вищезазначеної мети; наявність факторів, які унеможливлюють чітке прогнозування результату відповідного оперативно-розшукового заходу; підготовка варіанту відмови від проведення або продовження проведення оперативно-розшукового заходу при настанні обставин, що унеможливлюють досягнення очікуваного результату. За таких умов ризик при проведенні оперативно-розшукової діяльності слід вважати правомірним.

З нашої точки зору, такі ознаки є обов’язковими для кваліфікації професійного ризику, як обставини, що звільняє конкретного працівника відповідного підрозділу від відповідальності за шкоду, завдану фізичній особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю при виконання ним оперативно-розшукових заходів, але не може слугувати підставою для звільнення від відповідальності основного боржника у даному зобов’язанні – державу.

Що стосується законодавства країн ЄС, то в ньому застосовуються такі поняття як оперативний та звичайний ризик при виконанні службових (оперативних) обов’язків. Вивчення матеріалів європейської судової практики показало, що одним з факторів, який, має велике значення для визначення моменту виникнення оперативного обов'язку з порятунку життя, є прийняття відповідальності за завдану шкоду державою або державним органом. Особливо, це характерно для випадків, що стосуються смертей ув'язнених (в місцях

позбавлення волі), де особи перебувають під безпосереднім контролем держави. Це стосується також випадків, коли йдеться про смерть свідка, або ж коли летальний наслідок мав місце після звернення (навіть в телефонному режимі) до служби порятунку, або, навіть в тих ситуаціях, коли саме присутність працівників оперативних (рятувальних) підрозділів призвела до ризику для життя іншої фізичної особи. Щодо останнього, показовою є справа «Мікаїл Мамедов проти Азербайджану» (Mikayil Mammadov v. Azerbaijan), в якій дружина заявника покінчила життя самогубством, обливши себе легкозаймистою рідиною і підпаливши її. Такий вчинок зроблено у відповідь на поліцейську операцію, проведену в будинку, в якому вона та її сім'я нелегально проживали. Суд дійшов висновку, що органи влади не можуть вважатися такими, що навмисно поставили під загрозу життя дружини заявника, і що «самоспалення як тактика протесту не є прогнозованою, передбачуваною або розумною поведінкою в контексті виселення з незаконно зайнятого житла». Однак Суд зазначив, що як тільки ситуація з'ясувалася, оперативний підрозділ (його окремий працівник) зобов'язані були запобігти реалізації загрози життю будь-якими засобами, які були розумними і здійсненними за даних обставин. Наприклад, спроба відмовити її від будь-яких дій, що загрожують життю, або фізично перешкодити їй продовжувати їх, а також надання негайної медичної допомоги. Очевидним є факт, що сама присутність оперативних працівників на місці події була життєво важливим компонентом ризику для життя, і, таким чином, на орган можуть бути покладені конкретні обов'язки щодо запобігання реалізації цього ризику. Судом встановлено, що в цьому випадку існує чіткий зв'язок з британською справою «Робінсон проти головного констебля поліції Західного Йоркширу» (Robinson v Chief Constable of West Yorkshire Police), в якій за оперативними підрозділами (їх працівниками) було визнано обов'язок проявляти максимальну обережність щодо потерпілого. За межами такої ситуації, в якій оперативний працівник був присутнім на місці події, на нього було покладено конкретний обов'язок. Але попри це,зарубіжною практикою встановлено, що оперативний підрозділ не може вважатися таким, що взяв на

себе відповідальність за життя кожного члена суспільства, і, таким чином, оперативний обов'язок не може бути покладений на нього щодо інших ризиків для життя [315].

Іншим фактором, що має значення для підтвердження існування оперативного ризику має висока вірогідність завдання шкоди життю особи. Це визнано у справі Rabone, де виділено «звичайний» ризик, вірогідність якого є обґрунтованою, і на який можуть наражатися особи відповідної категорії, і «винятковий» ризик. Страсбурзький суд підтримав таке розмежування у справі «Стоянові проти Болгарії» (Stoyanovi v Bulgaria). Суд відхилив заяву сім'ї військовослужбовця, який загинув під час стрибків з парашутом, провівши розмежування між ризиками, яких військовослужбовець повинен очікувати під час виконання своїх звичайних військових обов'язків, і «небезпечними» ситуаціями, пов'язаними з конкретною загрозою для життя, які виникають виключно через ризики, спричинені насильницькими, незаконними діями інших осіб, а також техногенними або природними загрозами». Оперативно-службове зобов'язання виникає тільки в останній ситуації. У цій справі Суд зазначив, що парашутна підготовка «за своєю суттю є небезпечною, але звичайною практикою військових», а тому в цьому контексті єдиною матеріальною вимогою до держави є забезпечення «за допомогою системи правил і достатнього контролю того, щоб ризик був зведений до розумного мінімуму». Якщо з боку держави такі заходи вжито, то, матеріальна відповідальності не виникає, навіть якщо смерть була спричинена недбалою поведінкою особи. Таким чином, якщо ризик для життя є звичайним ризиком, якого можна очікувати певній категорії (наприклад, при виконанні службових обов'язків), то таким чином, ст. 2 Європейської конвенції з прав людини не порушується. Однак, якщо характер ризику виходить за межі категорії «звичайного ризику», виникає більш суворий оперативний обов'язок вжити розумних заходів для запобігання конкретному ризику для життя [286].

Відсутність професійного ризику, повинна кваліфікуватися, і як правило, кваліфікується як службова недбалість, перевищення службових повноважень тощо і тягне за собою виникнення окремого виду правових відносин.

Таким чином, специфікою даного делікту, його особливістю є те, що шкода, завдана життю чи здоров'ю фізичної особи пов'язується із існуванням професійного ризику (в європейському законодавстві – звичайний та оперативний).

Іншим деліктом, якому властиві особливі підстави виникнення – це зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди життю, здоров'ю особи під час виконання нею своїх трудових обов'язків**.**

В найзагальнішому розумінні, праця — це діяльність людини, спрямована на досягнення певного результату та є неодмінною умовою її добробуту. Впливаючи на навколишнє середовище, змінюючи і пристосовуючи його до своїх потреб, люди не тільки забезпечують своє існування, але і створюють умови для розвитку і прогресу суспільства. Відомий шотландський економіст XVIII століття – Адам Сміт зазначав, що добробут нації в більшому ступені залежить від її спроможності організувати свої продуктивні сили, ніж від кількості природних ресурсів. Таким чином, багатство країни ґрунтується на трудовому внеску людей, які виконують роботу. Таке значення людської праці залишається актуальним і нині, уже в XXI столітті. В сучасній правовій науці наголошено, що праця та її результати, а також місце та значення працівника в суспільстві, є домінантним фактором у житті всіх людей [187, с. 27-28]. Разом з тим, не можемо не погодитись із О. П. Сорокою в тому, що потреби людини не обмежуються біологічним рівнем. Людина живе в суспільстві, є членом трудового колективу, в якому займає певне посадове становище, бере участь в соціально-економічних відносинах. Припинення або зміна цих відносин внаслідок трудового каліцтва, професійного захворювання, створення «мобінгової» ситуації, призводить не тільки до фізичних, але і моральних переживань [226, с. 57].

З юридичної точки зору працю можна розглядати в широкому і вузькому значенні. У широкому значенні, праця – це первинно-необхідна, суспільно-корисна, інноваційна, доцільна, цілеспрямована, особиста, вольова, оціночна діяльність, пов’язана з реалізацією унікальних властивостей людини – фізичних та розумових здібностей з метою створення (нових) матеріальних і духовних цінностей та задоволення на цій основі потреб і інтересів людини, суспільства, держави. У вузькому значенні, праця – це цілеспрямована діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ з метою задоволення її потреб і інтересів [27, с. 65].

О. О. Бандурка слушно вказує, що трудові відносини, в основі яких лежить працевлаштування особи, характеризуються тим, що вони несуть певний ризик. Цей ризик обумовлений особливостями (специфікою) працевлаштування особи за трудовим договором. Під час виконання трудових та інших обов’язків за трудовим договором працівники зазнають впливу різних факторів, які можуть негативно вплинути на їхнє життя, здоров’я та працездатність. Тому одним із головних завдань сучасного трудового законодавства та законодавства про працю є забезпечення належної охорони праці працівників [5, с. 371].

В черговий раз підкреслимо, що і в даному випадку, держава виступає головним гарантом дотримання прав працюючих осіб, і в першу чергу – права на охорону праці. В силу ст. 1 Закону України «Про охорону праці», охорона праці - це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності [179].

Отже, мета охорони праці полягає у забезпеченні: належних, безпечних та здорових умов праці для всіх працівників; соціального страхування працівників від ризиків негативного впливу на їхнє життя, здоров’я та працездатність; повного відшкодування потерпілим шкоди, завданої життю, здоров'ю чи працездатності.

Таким чином, процес трудової діяльності людини повинен відповідати усім необхідним вимогам: від санітарно-гігієнічних до технологічних. Під час виконання людиною трудових обов'язків на неї діє сукупність фізичних, хімічних, біологічних та соціальних чинників, що зветься виробничим середовищем, і яке, не позбавлене шкідливих та небезпечних факторів, а отже містить певний ризик. Тому, слід погодитись із Н. Гетьманцевою, яка зауважує, що виробництво не існує поза трудовою діяльністю, а тому і природу деліктів, які мають місце у трудових відносинах, необхідно розкривати у межах виробничих відносин [27, с. 61].

Так, під час укладання трудових договорів (крім трудового договору про дистанційну або надомну роботу), роботодавець зобов'язаний поінформувати працівника про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору та з урахуванням особливостей спрощеного режиму регулювання трудових відносин, визначеного КЗпП України (ст. 5 ЗУ «Про охорону праці»).

Крім того, законом встановлено відповідне правило, за межі яких жоден роботодавець не вправі виходити. Це стосується наступного: найманому працівнику не може пропонуватися робота, яка за медичним висновком протипоказана йому за станом здоров'я; до виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, не можуть допускатися особи без висновку психофізіологічної експертизи; усі працівники підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які можуть спричинити втрату працездатності [179].

Однією із умов відшкодування шкоди роботодавцем, В. В. Мельник називає – порушення норм чинного законодавства у сфері охорони праці, що полягає у незабезпеченні та/або неналежному забезпеченні працівників відповідними засобами. Так, роботодавець зобов'язаний створити на робочому

місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці [114, с. 49].

Нормальною практикою дотримання та реалізації приписів трудового законодавства є те, що у процесі трудової діяльності роботодавець зобов'язаний: правильно організувати працю працівників, створити умови для підвищення рівня продуктивності праці; забезпечити трудову й виробничу дисципліну; неухильно дотримуватися законодавства про працю й охорону праці; уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту.

Таким чином, працівник повинен бути упевненим, що роботодавцем створені належні і безпечні умови праці, які гарантують йому збереження здоров'я та життя, працездатності під час виконання ним своїх трудових обов'язків.

Аналогічні норми закріплені і національним законодавством країн Європейського Союзу. Зокрема, відповідно до Закону про охорону праці Фінляндії (TTL 738/2002), зобов'язаний піклуватися про здоров'я своїх працівників і безпеку на робочих місцях. Зокрема, у параграфі 10 названого закону, оцінка ризиків регулюються наступним чином: роботодавець при врахуванні характеру трудової діяльності повинен в достатній мірі систематично виявляти і ідентифікувати небезпеки у праці, робочому приміщенні, інших робочих зонах і умовах праці. Якщо їх неможливо усунути, необхідно оцінювати їх значення з точки зору безпеки працівників та їх здоров'я. При цьому враховується наступне: небезпечність нещасного випадку або іншої втрати здоров'я; виявлені нещасні випадки, професійні захворювання і хвороби, викликані умовами праці, а також інші небезпечні ситуації; вік, стать, професійний рівень та інші особисті характеристики працівника; рівень трудової навантаженості; можлива небезпека для репродуктивного здоров'я [44]. Ще одним нормативно-правовим актом у даній сфері слід вважати Закон Фінляндії «Про гігієну праці», де у ст. 18 визначено, що «під час підготовки рішень необхідних для охорони праці, роботодавець повинен співпрацювати з

працівниками чи їх представниками з питань пов’язаних із принципами та плануванням охорони праці, оцінки ризиків, оцінки послуг з охорони праці на робочому місці» [18, с. 8].

Попри належний рівень правового регулювання охорони праці, не можна стверджувати, що в нашій країні відсутні проблеми завдання шкоди здоров’ю та життю працівника у процесі здійснення ним трудової діяльності. Радше, ми готові погодитися із фахівцями, які зазначають, що для України, як і для всього світу, виробничий травматизм є серйозною перешкодою в позитивному та стійкому розвитку держави. Крім цього, він зачіпає інший, більш серйозний аспект життєдіяльності країни — здоров'я його населення [39, 104]. Також ми солідарні з міркуваннями О. Д. Малько, який зазначає, що за певних умов деякі види праці можуть стати причиною дезорганізації в діяльності життєзабезпечуючих систем людського організму (нервової, ендокринної, серцево-судинної систем тощо). Недостатнє технічне оснащення виробничого процесу, недодержання чітко регламентованих санітарно-гігієнічних норм призводить до «поломки» однієї чи кількох з перерахованих систем, виникає процес, який і назвали професійним захворюванням [102, с. 45-50].

За умови економічної, екологічної й демографічної кризи та незважаючи на відносно високий технічний рівень виробництва, в Україні склалася надзвичайно складна ситуація з безпекою та умовами праці у більшості вітчизняних підприємств різних форм власності. Міжнародне бюро праці встановило, що в нашій країні у середньому на 100 тис. працівників щороку припадає 11 загиблих [124, с. 165]. За деякими даними щорічно на виробництві в Україні травмується близько 120 тис. осіб, з яких 2,5 тис. гинуть, більше 10 тис. осіб отримують професійні захворювання. Показники рівня смертності (при виконанні трудових обов’язків) в Україні вище у 4,5 рази ніж в Естонії, у 5 разів ніж у Франції, у 12 разів вище ніж у Швеції, у 22 рази ніж у Великобританії.

На думку В. Цопи, до основних травмонебезпечних галузей економіки та видів робіт належать: транспорт, сільське господарство, поштова та кур’єрська діяльність (100 смертей, або 24%) будівельники – 57 загиблих, або 14%; керівні

працівники – 42 загиблих, або 10%; електрики – 30 загиблих, або 7%; працівники агропромислового комплексу – 27 загиблих, або 7%; слюсарі – 25 загиблих, або 6%; шахтарі – 23 загиблих, або 6%. У соціально-культурній сфері в Україні майже 50% зареєстрованих нещасних випадків зі смертельними наслідками сталися внаслідок дорожньо-транспортних пригод [267, с. 29].

За оцінками Міжнародної організації праці, щорічно у світі з причин, пов'язаних з роботою, помирає понад 2,3 млн. осіб, з яких 350 тис. гинуть у результаті нещасних випадків і майже 2 млн. – через професійні захворювання [242, с. 82]. За звітами Всесвітньої організації охорони здоров'я: близько 20-25 % всіх чинників, що впливають на здоров'я населення, перебувають у сфері стану навколишнього (в. т. ч. виробничого) середовища [8].

Таким чином, ще однією сферою, яка має високу вірогідність завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я (в даному випадку – професійне захворювання), смертю, є сфера виробничо-господарських відносин. Під час виконання своїх трудових обов'язків будь-який працівник може наражатися на небезпеку отримання виробничої травми внаслідок нещасного випадку. Це може пов'язуватися із порушенням вимог трудового законодавства, як з боку роботодавця, так і з боку найманого працівника. Якщо мовиться про роботодавця - маємо ситуацію, коли останній не створив належних та безпечних умов праці, визначених галузевим законодавством, а найманий працівник – порушив правила внутрішнього трудового розпорядку та трудової дисципліни.

Як і в попередніх видах деліктів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої здоров'ю чи життю фізичної особи, певного значення має специфіка її завдання. В даному випадку йдеться про з'ясування питань наступного змісту: чи мало місце професійне захворювання; чи здійснювала особа (працівник) діяльність саме в межах виробничого ризику; чи мав місце шкідливий (небезпечний) виробничий фактор; чи є підстави кваліфікувати каліцтво як наслідок виробничої травми; і чи є отримана травма результатом нещасного випадку на виробництві.

Для належної кваліфікації факту завдання шкоди, ці поняття мають надважливе значення.

В даному дисертаційному дослідження професійне захворювання (гостре/хронічне) розглядається як – захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності працівника та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, пов’язаних з роботою;

виробничий ризик, як ймовірність ушкодження здоров’я працівника під час виконання ним трудових обов’язків, що зумовлена ступенем шкідливості та/або небезпечності умов праці та науково-технічним станом виробництва;

шкідливий (небезпечний) виробничий фактор, як небажане явище, що супроводжує виробничий процес і вплив якого на працюючого може призвести до погіршення самопочуття, зниження працездатності, травми або іншого раптового погіршення здоров’я працівника (гострого отруєння, гострого захворювання) і навіть до раптової смерті;

виробнича травма, як пошкодження тканин, порушення анатомічної цілісності організму людини або його функцій внаслідок впливу виробничих факторів (як правило, виробнича травма є наслідком нещасного випадку на виробництві);

нещасний випадок на виробництві, як обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких завдано шкоду здоров'ю або настала смерть.

Отже, спеціальною підставою виникнення даного виду зобов’язань, у яких шкода завдається здоров’ю чи життю найманого працівника є його перебування в трудових відносинах з роботодавцем існування яких документально підтверджено і відповідає чинному трудовому законодавству.

Інша підстава, яка свідчить про виникнення у роботодавця обов’язку відшкодувати найманому працівнику завданої шкоди є наслідок такої шкоди – професійне захворювання та/або каліцтво, яке працівник отримав в процесі праці

та внаслідок впливу на нього шкідливих (небезпечних) виробничих факторів або нещасного випадку на виробництві.

Наступна обов’язкова обставина повинна засвідчувати те, що найманий працівник отримав ушкодження безпосередньо виконуючи свої трудові обов’язки. Як наголошує Л. П. Василенко, трудові обов’язки працівника можуть бути самими різними, залежно від сфери їхньої трудової діяльності. Тому критерій визначення категорії «трудові, службові чи посадові обов’язки» повинен бути однаковим для всіх видів трудових правовідносин. Вчинення дій, які стали наслідком завдання шкоди повинні входити до кола трудових, службових або посадових обов’язків, і не має значення, доручав роботодавець саме в цей момент їх виконувати чи ні [19, с. 41].

Єдиною правовою нормою, яка з нашої точки зору опосередковано, регулює питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю в межах трудових (виробничих) відносин є ст. 1196 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої фізичній особі під час виконання нею договірних відносин», яка до того ж носить відсильний характео, оскільки вказує на іще дві статті – ст. 1166 ЦК України «Загальні підстави відповідальності за завдану шкоду» та ст. 1187 ЦК України «Відшкодування шкоди завданої джерелом підвищеної небезпеки». Кваліфікація норми, як опосередкованої, зумовлено тим, що формулювання застосоване законодавцем абсолютно виключає існування в системі цивільно-правових договорів трудового договору. З точки зору теорії – все правильно. А от з практичного боку – ні. Сфера виробничих, в тому числі трудових відносин пов’язується із чисельною групою цивільно-правовоих договорів, спрямованих на виконання робіт. Що цілком закономірно дозволяє вести мову про наявність трудового (виробничого) процесу. Вважаємо, що такі особливості правового регулювання окресленої сфери, повинні бути закріплені на рівні закону. У зв’язку з чим, пропонуємо ст. 1196 ЦК України, викласти у такій редакції: «1. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи під час виконання нею договірних зобов'язань (договір перевезення тощо) або трудових

обов'язків (трудовий договір (контракт), підлягає відшкодуванню на підставах, встановлених статтями 1166 та 1187 цього Кодексу».

Зрештою, і в даному виді зобов'язання, виділяють особливий суб'єкт – осіб, які відповідно до трудового законодавства мають правовий статус роботодавця та найманого працівника. Отже, в силу ст. 1 Закону України «Про організації роботодавців, їх об'єднань, права і гарантії діяльності», роботодавець – юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа – підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб [176]. За ст. 1 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», найманий працівник – фізична особа, яка працює за трудовим договором на підприємстві, в установі та організації, в їх об'єднаннях або у фізичних осіб, які використовують найману працю [180].

Виробничий травматизм, який тягне за собою обов'язок зобов'язаного суб'єкта здійснити відшкодування завданої шкоди – явище характерне не лише для України. Подібні негативні процеси спостерігаються і в більш економічно розвинених країнах Європейського Союзу, насправді навіть у більших масштабах, в силу набагато більшої, порівняно з Україною, завантаженості промислового сектору.

Зрозуміло, що такий напрямок діяльності повинен бути унормованим з боку держави. Порівнюючи галузеве українське та європейське законодавство, не можна однозначно віддати перевагу тому чи іншому. Однак слід визнати існування у них певних розбіжностей. Серед них – це ініціатива створення єдиного європейського документу, який би регулював усі без винятку зобов'язання з відшкодування шкоди, так званий деліктний кодекс. Ця тема була предметом наукової дискусії фахівців країн ЄС впродовж декількох років, і до слова, до цієї дискусії були залучені і українські цивілісти. Ми солідарні із О. О. Отрадновою, яка схвалює відмову європейських вчених від створення єдиного нормативного акту, який регулював би питання відшкодування позадоговірної шкоди, і, натомість, виступає за централізацію правового регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди – створення національних

норм, розвиток національної судової практики тощо [139, с. 139]. Тобто, позитивний, і що головне, працюючий досвід країн Європейського Союзу у сфері приватно-правового регулювання, може бути корисним для оптимізації вітчизняного законодавства.

Як уже зазначалось, виникнення деліктних зобов'язань характерне для будь-якого суспільства, навіть якщо вести мову про відносно високий ступінь його економічного розвитку та відносно високий рівень добробуту населення. Поза як, такий вид зобов'язання не завжди пов'язується із неправомірною поведінкою. Для окреслення в загальному вигляді зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої здоров'ю чи життю найманого працівника у трудових відносинах, звернемося до законодавства деяких країн ЄС.

Так, в законодавстві Бельгії питання відшкодування шкоди, завданої працівникові регулюється переважно нормами Закону «Про трудові договори», ст. 18 якого, окрім визначення основних правил та стандартів притягнення працівників до дисциплінарної і матеріальної відповідальності, називає також умови притягнення роботодавців до матеріальної відповідальності [323]. Варто також вказати, що загальні правила настання відповідальності за завдану шкоду стороною трудових відносин (роботодавцем) іншій стороні (найманому працівникові), бельгійські фахівці відносять виключно до цивільної відповідальності (régime de responsabilité civile), оскільки, така переважно врегульована нормами ЦК Бельгії [288]. На цікавий факт бельгійського законодавства звертає увагу П. С. Луцюк, відповідно до якого на роботодавця не поширюються підстави звільнення від відповідальності, а, навпаки, діє презумпція вини, з огляду на яку настає квазі-автоматична відповідальність (responsabilité quasi-automatique): роботодавець зобов'язаний відшкодувати працівникові будь-яку шкоду (нібито заподіяну працівникові роботодавцем у трудових правовідносинах), про наявність якої заявляє працівник, у зазначеному працівником розмірі, якщо роботодавець не доведе, що він не заподіяв працівнику шкоди, а якщо така шкода й має місце, то відсутній значущий для справи причинно-наслідковий зв'язок між його діяннями та такою шкодою. З

урахуванням того, що роботодавець завжди буде нести матеріальну відповідальність перед працівником, якщо буде доведено, що шкода працівнику була завдана його колегою по роботі, але роботодавець не створив умов для того, щоб уникнути можливості заподіяння одним працівником шкоди іншому, допоки уникнення такої можливості взагалі можливо [98, с. 318]. Як бачимо, за бельгійським законодавством, навіть якщо роботодавець виконував свої обов'язки за трудовим договором щодо найманого працівника розсудливо і старанно, він може нести відповідальність за шкоду, завдану працівникові іншим працівником.

Певна специфіка у регламентації правил притягнення працівників та роботодавців до юридичної відповідальності у трудових відносинах спостерігається і у законодавстві Іспанії. Трудові права та інтереси працівників і роботодавців в Іспанії гарантовані й врегульовані Конституцією [293], а також Законом Іспанії «Про статус трудящих» [321, с. 9654–9688].

Матеріальна ж відповідальність працівників і роботодавців в Іспанії регулюється спеціальними нормами трудового і цивільного законодавства, із врахуванням судової практики Верховного суду Іспанії. Не дивлячись на те, що іспанське трудове законодавство має соціальний вектор, воно все ж таки більшою мірою характеризується незбалансованістю інтересів працівника та роботодавця, а саме утвердженням інтересів роботодавця на шкоду працівнику, як це і прийнято у більшості європейських держав. Зокрема, працівник матеріально відповідає за шкоду, заподіяну роботодавцю у розмірі, який розраховується за принципом, сформульованим у рішенні Верховного Суду Іспанії від 26 березня 1997 року [325]. Зазначеним судовим актом Верховний Суд встановив, що зобов'язання з розрахунку шкоди, що підлягає відшкодуванню, покладається на судові органи, які повинні у цьому питанні: ґрунтуватися на доказах, що були їм надані у ході розгляду трудового спору; розраховувати розмір компенсації за критеріями оцінки, встановленими у законодавстві про примусове стягнення, у податковому законодавстві, а також в інших

застосовуваних нормах з урахуванням ринкових цін на аналогічне майно, що було пошкоджено або знищено працівником.

Поряд із тим, матеріальна відповідальність роботодавця в Іспанії врегульована положеннями національного законодавства про працю, а також нормами цивільного законодавства.

Матеріальна відповідальність роботодавців також настає за порушення правил безпеки та гігієни праці.

Так, наприклад, в Іспанії у тих випадках, коли роботодавець, порушуючи свої зобов'язання за трудовим договором щодо дотримання вказаних правил завдає працівникові шкоду, то такий зобов'язується нести відповідальність відповідно до ст. 1.101 Цивільного кодексу Іспанії [290; 291, с. 249–259]. У цілому, для притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності згідно положень ЦК Іспанії за шкоду, завдану працівникові, необхідно, щоб мали місце: незаконна шкода, яка була завдана працівникові; дії або бездіяльність, що характеризуються як невиконання (як правило, у серйозній мірі) з боку роботодавця своїх обов'язків у сфері безпеки та гігієни праці; наявність вини роботодавця (недбалість); причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою.

Як бачимо, в даному випадку умови притягнення роботодавця до відповідальності за шкоду, завдану життю чи здоров'ю найманого працівника збігаються із умовами, визначеними українським законодавством.

В найближчій територіально до України країни Євросоюзу – Польщі, правове регулювання відшкодування шкоди, завданої у сфері виробничо-господарської діяльності здійснюється відповідно до Закону Польщі «Про соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань» від 30 жовтня 2002 року [334].

Варто підкреслити, що останнім часом актуалізується питання галузевої приналежності матеріальної відповідальності роботодавця. До прикладу, О. О. Рубан, визначає, що інститут матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну здоров'ю працівника поступово перетворився на інститут

страхування працівника від нещасного випадку на виробництві у праві соціального забезпечення України [202, с. 267].

Так, необхідно визнати, що згідно новел галузевого законодавства, відшкодування шкоди, завданої працівникові при виконанні трудових, службових обов'язків здійснюється Пенсійним фондом України, правовідносини з яким регулюються нормами права соціального забезпечення. У разі настання страхового випадку (нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання) фонд, зобов'язаний у встановленому законодавством порядку відшкодувати шкоду, завдану працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі його смерті, виплачуючи йому або особам, які перебували на його утриманні відповідні страхові виплати. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону праці» передбачено, що відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі смерті працівника, здійснюється Пенсійним фондом України відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [179].

Разом з тим, названим законом чітко визначено, що здійснення відшкодування здійснюється за рахунок Фонду лише тим працівникам, які є стороною у вже існуючих (страхових) правовідносинах. Якщо страхові відносини відсутні, має місце застосування загальних положень ЦК України. До того ж, витрачені Фондом кошти (відшкодування), для самого Фонду є шкодою в розумінні ст. 1166 ЦК України.

Таким чином, можемо стверджувати, що звернення Пенсійного фонду з вимогою до безпосереднього заподіювача шкоди (дійсного боржника) про відшкодування сплачених ним потерпілому коштів, дозволяє вести мову про цивільно-правову природу цих відносин та їх регулювання нормами цивільного законодавства.

Необхідно зауважити, що практика відшкодування шкоди за рахунок Фондів соціального страхування поширена у багатьох країнах Євросоюзу.

Однією із найбільш прогресивних в цьому сенсі країн ЄС вважається Німеччина. На думку О. В. Тищенка відносини з відшкодування шкоди, завданої

працівникові базуються на концепції «соціального ринкового господарства», покладеного в основу специфічної німецької моделі суспільного розвитку [238, с. 77]. Це свідчить про те, уточнює інший науковець – Л. Ю. Малюга, що внески на страхування (відшкодування шкоди, завданої нещасним випадком на виробництві) сплачує як працівник, так і роботодавець в однакових розмірах, і майже всі жителі держави є застрахованими, а страхові внески надходять до спеціальних фондів та перерозподіляються [104, с. 238].

Що стосується іншої, не менш прогресивної, ніж Німеччина, країни ЄС – Франції, то тут сформовано таку модель соціального забезпечення населення, яка є зразком для багатьох країн світу. На відміну від України, де існує значна кількість нормативно-правових актів у сфері, що нами досліджується, у Франції функціонує Кодекс соціального забезпечення, де одним із видів соціального страхування названо страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Попри це, зауважує І. В. Новосельська, окремі положення про соціальне забезпечення все ж таки врегульовані нормами Трудового кодексу, Кодексу цивільних і військових пенсій державної служби [120, с. 44].

Досліджуючи проблематику відшкодування шкоди, завданої найманому працівнику, звернемося ще до законодавства однієї країни ЄС – Швейцарії, яка вважається однією із високорозвинених держав з найвищим рівнем доходів населення та високим рівнем працюючих громадян на умовах неповної зайнятості. У цій країні давно і дієво функціонує система, відповідно до якої через бюджет перерозподіляється близько 50% ВВП, а страхові фонди формуються як за рахунок роботодавців, так і працівників [224, с. 84]. Однак, це не унеможливлює випадки нещасних випадків, інших ушкоджень на виробництві або отримання працюючими професійного захворювання. Одним із видів відшкодувань, яке допускає законодавство Швейцарії – є страхування від нещасних випадків на робочому місці - усі працівники, які працюють по вісім і більше годин на тиждень, застраховані від нещасного випадку роботодавцями.

Грошова сума, яка виплачується, покриває втрати працівника, як у вигляді шкоди, завданої здоров'ю працюючого, так і можливої втрати заробітку.

Як бачимо в законодавстві більшості країн Європейського Союзу, питання відшкодування шкоди, завданої здоров'ю/життю особи під час виконання нею своїх трудових/службових обов'язків розглядається крізь призму соціального захисту працюючих осіб. Законодавство ж України допоки залишає перевагу за відшкодуванням шкоди в площині цивільного права, а не права соціального забезпечення.

Сучасні українські науковці вказують, що наприклад, питання охорони праці має ще і адміністративний аспект, що виявляється у: застосуванні адміністративних методів управління у сфері охорони праці (встановлення заборони на певні дії; встановленні обов'язковості вчинення певних дій; видачі, переоформленні та скасуванні дозволів, гірничих відводів, ліцензій, свідоцтв; створенні, реорганізації та ліквідації підвідомчих структур; застосуванні заходів адміністративного примусу та притягненні до адміністративної відповідальності тощо) [34, с. 253].

Отже, все наведене вище дозволяє вести мову, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю найманого працівника, слід вважати комплексним правовим інститутом, оскільки при регулюванні даних відносин застосовуються норми: цивільного права (відшкодування); трудового права (умови виникнення); фінансового права (фінансування охорони праці); права соціального забезпечення (соціальний захист), проте в цілому має цивільно-правову природу.

2.3. Особливості відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодження здоров'я, смертю фізичної особи за законодавством деяких країн ЄС

Починаючи розгляд питання щодо особливостей відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю, зауважимо, що найдавніші згадування про недоговірні зобов'язання, що походили з делікту, мали місце вже у Законі XII таблиць, який вважають першим писаним джерелом права Стародавнього Риму (451-450 р. до н.е.), де, серед іншого, закріплювалось правило щодо примирення винного з потерпілим, яким передбачено обов'язок сплатити штраф потерпілій стороні.

Внаслідок еволюції інституту компенсації за завдану шкоду - від помсти до сплати штрафу, у стародавньому римському праві з'явилась категорія приватних деліктів (*delicta private*), які розглядались як протиправні посягання на інтереси приватних осіб і мали наслідком компенсацію збитків винною особою на користь потерпілої. До речі, у стародавні часи не існувало розмежування між кримінальним злочином та цивільним правопорушенням, між деліктом та невиконанням договору [119, с. 514], що, на наш погляд, сприяло застосуванню компенсацій практично у всіх випадках посягань, на існуючі на той час, права громадянина.

В більш пізній період розвитку римського права, з'являються Інституції Гая, де була здійснена спроба класифікації деліктних позовів, які поділялись на три види: штрафні позови; позови, спрямовані на відшкодування спричинених деліктом збитків; змішані позови, спрямовані одночасно на стягнення штрафу і на відшкодування збитків.

Варто також вказати, що концепція деліктних зобов'язань (*ex delicto*), сформована та розвинена у доктрині римського права, була запозичена більшістю правових систем сучасності [119, с. 515].

Нині, у більшості європейських держав, шкода підлягає відшкодуванню у повному обсязі. Тобто відшкодовуються всі прямі збитки, немайнові збитки, упущена вигода, моральна шкода. Хоча при цьому, на рівні законодавства, можуть встановлюватися деякі обмеження. Визначення розміру завданих збитків іноді є досить складним процесом, особливо при: визначенні шкоди, завданої здоров'ю іноземця, якщо він залишив країну, на території якої її було завдано, і не пройшов відповідного медичного обстеження; при оцінці шкоди, які завдані автотранспорту, у випадку здійснення відновлювального ремонту у державі, де завдано шкоду, або у межах іншої держави; при обчисленні у грошовому еквіваленті немайнової шкоди, в тому числі моральної. Також, при вираховуванні суми завданої шкоди у грошовому еквіваленті слід враховувати обґрунтованість такої, у зв'язку з постійним коливанням курсу валют.

У питанні щодо відшкодування моральної шкоди, в тому числі завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, важливого значення відіграють світові та регіональні конвенції про правову допомогу та акти ЄС, на що звертає увагу Л. П. Ануфрієва, зазначаючи, що у сучасній практиці певні аспекти відносин щодо заподіяння шкоди дедалі більше піддаються регулюванню за допомогою положень двосторонніх і багатосторонніх договорів, укладених державами [86 с. 171].

З точки зору Т. Р. Короткого, проблема уніфікації правових норм вельми актуальна і для держав, що входять до складу ЄС. Крім традиційних способів уніфікації, активно розвивається вторинне право ЄС, у якому закріплюються єдині колізійні норми [86, с. 187].

Уніфікація правових норм в сфері недоговірних зобов'язань в ЄС тривала впродовж багатьох десятиліть, і результати цієї роботи знайшли закріплення у Регламенті (ЄС) №864/2007 щодо права, що застосовується до недоговірних зобов'язань («Рим II»), який почав діяти у 2009 році. Регламент «Рим II» має універсальний характер і матеріальне право, що визначається на його основі, підлягає застосуванню незалежно від того, чи є воно правом держави-члена ЄС. З огляду на встановлення більш тісних економічних зв'язків України з ЄС у

рамках Угоди про асоціацію, необхідність гармонізації вітчизняного законодавства з європейським, зокрема й у сфері правового регулювання недоговірних зобов'язань, не викликає жодного сумніву. Тому, на думку І. О. Трощенко, дослідження європейського деліктного права, з метою подальшого використання цього досвіду для вдосконалення вітчизняного законодавства, є актуальним напрямом наукового пошуку [241, с. 11].

При підготовці Європейською комісією проєкту регламенту «Про право застосоване до недоговірних відносин», були використані основні положення проєкту Європейської конвенції «Про право, що застосовується до недоговірних відносин», що був розроблений Європейською групою з міжнародного приватного права GEDIP (Європейську оборонно-промислову стратегію супроводжує Програма європейської оборонної індустрії (EDIP). Це документ, який прописує механізм реалізації Стратегії, та в перспективі є законодавчою ініціативою, поряд з основними принципами Римської конвенції про право, застосоване до договірних зобов'язань (1980 р.) [86, с. 187].

Правові норми, за допомогою яких у сучасному міжнародному приватному праві встановлюється матеріальне право, що вирішує відповідне правовідношення по суті, зачіпають увесь спектр зобов'язальних (деліктних) правовідносин: умови виникнення, межі відповідальності, коло осіб, що мають право вимоги (наприклад, у випадках завдання каліцтва, іншого ушкодження здоров'я чи смерті особі, що призвело до втрати годувальника і т.д.), обсяг, характер і розмір відшкодування, підстави звільнення від відповідальності тощо [86, с. 177].

Загалом в багатьох країнах світу при відшкодуванні завданої шкоди, в тому числі і країнах Європейського Союзу, законодавством передбачено застосування такої форми прикріплення, як місце вчинення правопорушення. Відповідно до ч. 1 ст. 49 Закону України «Про міжнародне приватне право» права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання моральної шкоди, визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди [166].

Особливостями зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди є те, що сторони пов'язані між собою правами та обов'язками тільки з моменту завдання шкоди, тоді, як відомо - у договірних зобов'язаннях – з моменту укладення договору.

На сучасному етапі в європейському деліктному праві поширеним є використання колізійної прив'язки lex loci delicti. До врегулювання деліктних зобов'язань в країнах ЄС найчастіше застосовується колізійний принцип – закон місця заподіяння шкоди (lex loci delicti commissi). Його виникнення пояснюється внутрішньою узгодженістю зазначеного делікту з оточуючими його соціально-економічними відносинами і правовою сферою. Цей принцип відображає внутрішні спонтанні зв'язки, що об'єднують зобов'язальні відносини з місцевим правовим устроєм. Тобто в колізійні прив'язці до закону місця заподіяння шкоди знайшла відображення об'єктивна потреба враховувати лише ті зв'язки, що об'єднують делікт з існуючим правопорядком [107, с. 461].

Аналіз зарубіжного законодавства та доктрини дозволяє вести мову, що у більшості країн ЄС передбачено відшкодування шкоди, без будь-якого поділу на моральну (немайнову) чи майнову.

Для правових систем «сім'ї континентального права» характерним є саме компенсація немайнової шкоди. Законодавство може визнавати можливість її відшкодування, при цьому обмежуючи таку можливість певними випадками (приміром, ст. 445 ЦК Польщі, ст. 354 ЦК Угорщини) [16, с. 362]. Необхідну інформацію можна отримати від прокуратури за місцем вчинення правопорушення, а також з'ясувати від кого і в якому порядку буде здійснюватися компенсація.

Щодо Європи, то в країнах ЄС також передбачене право на відшкодування майнової та немайнової (моральної) шкоди від заподіювача шкоди, який спричинив настання смерті.

Варто також наголосити, що в країнах ЄС на належному рівні функціонує ринок страхових послуг, у зв'язку з чим процедура визначення розміру компенсації та її виплата, набагато спрощується. У ЄС існують такі види страхового відшкодування: виплати за завдану шкоду для життя і здоров'я;

виплати на лікування; виплати на реабілітацію; відшкодування за додаткову опіку; відшкодування проїзду в лікарню; відшкодування за адаптацію місця проживання до інвалідного візка; виплати за отримання іншої професії, в разі необхідності; щомісячна пенсія для вирівнювання різниці між заробітною платою до і після завдання шкоди; відшкодування на збільшені потреби; відшкодування втраченого заробітку, викликане тимчасовою втратою працездатності; відшкодування близьким померлого за кордоном.

Відповідно, якщо близький родич загинув у Європі, то спадкоємці можуть отримати: відшкодування за погіршення фінансової ситуації в родині; відшкодування витрат на поховання; відшкодування за лікування, внаслідок психологічної травми; аліменти, якщо потерпілий був годувальником сім'ї, і на його утриманні були неповнолітні особи; одноразову виплату, що має на меті зменшення психічних і фізичних страждань для близьких родичів [25].

Як бачимо в країнах ЄС застосовується значно ширший перелік компенсаційних виплат за відшкодування шкоди, завданої внаслідок смерті фізичної особи, порівняно з Україною.

Продовжуючи розгляд питання зауважимо, що вимоги про відшкодування моральної шкоди можуть пред'являтися тільки потерпілою особою. Кредитори не можуть пред'явити замість потерпілого такого виду позову, навіть в разі його банкрутства, коли до кредитора перейшли всі права вимоги, включаючи право на пред'явлення позову. Якщо потерпіла особа за життя не вимагала відшкодування йому моральної шкоди, то не мають права на такий позов і його спадкоємці. Проте судовій практиці окремих держав, приміром, у Франції, відомі випадки пред'явлення вказаних позовних вимог [16, с. 362-363].

Обов'язок доказування наявності завданої моральної шкоди покладається на позивача. Коли суд приймає рішення про відшкодування завданої шкоди, він не обговорює питання, яким чином позивач має право розпоряджатися отриманими коштами.

Законодавство багатьох країн Європейського Союзу у сфері відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням

здоров'я або смертю, оперує таким поняттям як «тілесна шкода». Зокрема, в судовій практиці та наукових дослідженнях наголошується, що при визначенні поняття «тілесне ушкодження» *(«lesion corporelle»)* порушується питання компенсації ментальної шкоди залежно від її пов'язаності з фізичними ушкодженнями, безвідносно того, що ментальні страждання (психічні або емоційні страждання і біль та/або посттравматичний синдром) є видами тілесного ушкодження [266, с. 162].

У справі *In re Inflight Explosion on Trans World Airlines* суд визнав, існування трьох видів вимог, щодо компенсації психічних страждань: суто психічні страждання та біль – задоволення цієї вимоги становить певну проблему для судів; ментальні страждання («*mental anguish»)*, що передують тілесним ушкодженням або смерті – в деяких юрисдикціях такі позови задовольняються; психічне ушкодження *(«psychic harm»*), що є безпосереднім результатом тілесного ушкодження або трапляється одночасно з таким ушкодженням – компенсація такого виду ушкодження здійснюється майже в усіх юрисдикціях як «паразитична» *(«parasitic»*) психічна шкода.

Найбільша кількість судових справ щодо компенсації ментальної шкоди без наявності фізичних ушкоджень спостерігалася у 70-ті роки минулого століття, коли особливо розповсюдженими були терористичні захоплення повітряних суден [266, с. 162].

У справі *Burnett v. Trans World Airlines* суд вказав, що основними питаннями для вирішення судом є (1), чи є страждання суто ментальними, що не супроводжуються тілесними ушкодженнями, такими, що підлягають компенсації згідно ст. 17 Варшавської конвенції, і (2) чи підлягають компенсації за ст. 17 ментальні страждання, що є результатом тілесного ушкодження [257].

Дослідивши зміст Варшавської конвенції у французькому перекладі та французьку доктрину щодо включення ментальної шкоди до тілесного ушкодження, суд дійшов висновку, що вимоги щодо компенсації ментальних травм, які не пов'язані із завданням тілесними ушкодженнями, не підлягають компенсації: «звичайно, ментальні страждання, що є результатом тілесного

ушкодження, є ушкодженнями, що сталися у зв'язку з тілесними ушкодженнями». Розробники конвенції, очевидно, вирішили слідувати широковідомому принципу права, який дозволяє компенсацію ментальних страждань у результаті тілесного ушкодження або компенсацію емоційного виснаження, яке сталося безпосередньо через тілесне ушкодження і розглядається як частина тілесного ушкодження. Водночас, серед іншого суд зазначив, що він не схильний дотримуватися правила фізичного контакту, яке передбачає, що тілесне ушкодження може виникнути лише за наявності фізичного контакту з постраждалим, що в подальшому проявляється у вигляді синців, подряпин, перелому кінцівок тощо. Можна навести багато прикладів, в яких тілесне ушкодження було спричинене без жодного фізичного контакту. Таке надміру спрощене (в оригіналі «стерильне») тлумачення, очевидно, може свідчити про порушення дійсних намірів розробників Варшавської конвенції. Оскільки позивач фізично не був травмований, його позов про компенсацію суто моральних страждань задоволений не був [257, с. 163-164].

У іншій справі *Rosman v. Trans World Airlines* Верховний суд штату Нью-Йорк дійшов висновку щодо несуттєвості перекладу «*lesion corporelle*», але важливості тлумачення цього терміну і того факту, що посилання на «тілесний» («*corporelle»*) передбачає протиставлення «тілесного» «ментальному» у звичайному значенні цього слова і необхідність використання вузького тлумачення терміну замість широкого. Суд зазначив: «Коли ми читаємо статтю 17 [Варшавської конвенції], ушкодження, що підлягає відшкодуванню, має бути «тілесним», але може існувати проміжна причинно-наслідкова ланка, яка є «ментальною» між причиною – «подією» – і результатом – «тілесним ушкодженням». За такою схемою відповідальність є доведеною: тілесне ушкодження є встановленим, і тоді шкода, завдана в результаті «тілесного ушкодження», підлягає компенсації, включаючи ментальні страждання. Однак тільки шкода, безпосередньо пов'язана з «тілесним ушкодженням», незважаючи на каузальну ланку, підлягає компенсації». Остаточний висновок суду – моральні страждання, що не супроводжуються фізичними ушкодженнями, не підлягають

компенсації, тобто ментальні страждання мають бути пов’язані з тілесними ушкодженнями [266, с. 162].

Ще в іншій справі *Husserl v. Swiss Air Transport Co. Ltd (1975)* позивачка вимагала компенсації «жорстокого ментального болю та страждань, що були результатом очікувань страшних ушкоджень та/або смерті і які постійно впливали на неї». Розглядаючи позовні вимоги та заперечення відповідача на неможливість компенсації суто ментальних страждань, суд вказав, що розробники Варшавської конвенції не мали наміру виключати компенсацію якогось виду шкоди і відповідно, навіть суто моральна шкода (біль і страждання) має компенсуватися: «поранення» можна розуміти як порізи та інші зовнішні ушкодження, тоді як «будь-які інші тілесні ушкодження» можуть охоплювати внутрішні ушкодження. Однак «смерть», «поранення»» і «тілесні ушкодження» англійською і французькою мовами можуть тлумачитися як такі, що стосуються емоційного і ментального ушкодження. «Тілесне ушкодження», можливо, є особливо важливим щодо цього у зв’язку із значними досягненнями сучасних фізіології та психології. Стає дедалі очевиднішим, що мозок є частиною тіла. Сьогодні є загальновизнаним, що ментальні реакції і функції, є більш тонкими і менш зрозумілими психологічними феноменами, які розуміють менше, аніж фізіологічні реакції, що пов’язані з функціонуванням тканин та органів і з фізичними травмами для досягнення загальновизнаних цілей, перелічені види ушкоджень мають тлумачитися в широкому сенсі для того, аби охопити по можливості якомога більше видів шкоди в межах перелічених типів. Ментальні і психосоматичні ушкодження вкладаються в ці межі і відповідно є такими, що передбачені ст. 17 Варшавської конвенції [257, с. 164-165].

Серед іншого суд послався на справу *Burnett v. Trans World Airlines,* в якій суддя, що виніс рішення, хоча й не визнав можливості компенсації суто ментального болю, проте визнав, що «тілесне ушкодження» підлягає компенсації, незважаючи на те, що воно не було зумовлене фізичним контактом і що «емоційні страждання, безпосередньо прискорені фізичним ушкодженням, можна було б розглядати, як частину власне фізичного ушкодження». Також суд

послався на справу *Rosman v. Trans World Airlines,* у якій суддя встановив, що авіакомпанія повинна бути відповідальною за «відчутне на дотик, об'єктивне тілесне ушкодження, включаючи те, що викликане психічною травмою як такою, але не за тілесні або поведінкові прояви цієї травми [266, с. 165].

Таким чином, у трьох справах з однією події, судами були винесені різні рішення: за двома рішеннями у відшкодуванні суто ментальних страждань, так званої чистої ментальної шкоди, було відмовлено (*Rosman v. TWA; Burnett v. TWA*), у третьому рішенні вимоги щодо компенсації чистої ментальної шкоди були задоволені (*Husserl v. Swiss Air Transport Co. Ltd).*

Для більш детального з'ясування відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодження здоров'я або смертю фізичної особи необхідно звернутися до досвіду таких країнах як Федеративна Республіка Німеччина, Хорватія, Іспанія, Чеська Республіка.

Відповідно до § 13 Кримінального кодексу ФРН, шкода здоров'ю означає спричинення або посилення не тільки незначного хворобливого (патологічного) стану, тобто стану, який невигідно відхиляється від нормального стану фізичних функцій потерпілого. Фізичне насильство включає будь-яке неприємне та невідповідне поводження, яке не лише значно погіршує фізичне благополуччя чи фізичну цілісність. Гематоми та пов'язані з ними болі не тільки значно погіршують фізичне самопочуття, так що результатом злочину є фізичне насильство [238].

В Німеччині кримінальні правопорушення з нападами становлять значну частину злочинності, це – близько 10% від загальної кількості злочинів. Згідно зі статистичними даними Федерального управління кримінальної поліції за 2020 рік, загалом було зареєстровано 554 635 випадків нанесення тілесних ушкоджень [281].

Ключовою характеристикою злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень, є фізична цілісність, тому правопорушення, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, регулюються розділом 17 Кримінального кодексу (§§ 223–231) як «злочини проти фізичної цілісності». Наступна стаття стосується

основного злочину (простого) тілесного ушкодження, кваліфікації небезпечного тілесного ушкодження, а також його кваліфікації на успіх і злочину з необережності [306].

Крім того, ст. 847 Німецького Цивільного уложення встановлено, що «у випадку заподіяння тілесного ушкодження, протиправного позбавлення волі, посягання на жіночу честь, суд має право призначити потерпілій особі справедливу винагороду за завдану немайнову (моральну) шкоду» [299].

У правничій літературі Німеччини, «смерть» (подібно до англійської death і to die, від німецького dauþus «смерть» і dau або dawjan «померти») є (як біологічна смерть живої істоти) «остаточним збоєм усіх функціональних процесів, що підтримують життя»; в медицині визначається як «необоротне припинення кровообігу та дихання». У людей, зокрема, смерть розуміється як «кінець життя людини, що в медицині описується як незворотна втрата функції мозку». Існує активне припинення життя відоме як вбивство.

Варто зауважити, що у Німеччині сформувалася розвинена система правового регулювання та судової практики щодо цього питання. Досвід Німеччини представляє особливий інтерес з огляду на детальну розробку механізмів визначення розміру компенсації та врахування різноманітних факторів при прийнятті судових рішень [312, с. 45].

У німецькому цивільному праві відшкодування моральної шкоди розглядається як важливий елемент системи захисту прав особи. Згідно з § 253 Німецького цивільного уложення, грошова компенсація за моральну шкоду може бути призначена у випадках завдання шкоди тілу, здоров'ю, свободі або сексуальному самовизначенню особи [284]. Важливо відзначити, що німецьке право не встановлює фіксованих сум компенсації, надаючи судам широку дискрецію у визначенні розміру відшкодування з урахуванням конкретних обставин справи.

Особливістю німецького підходу до відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок каліцтва, є детальна розробка критеріїв оцінки розміру компенсації. Суди враховують такі фактори, як: ступінь тяжкості тілесних

ушкоджень та їх вплив на якість життя потерпілого; тривалість та інтенсивність фізичних та психічних страждань; вік потерпілого та його життєві перспективи до отримання травми; вплив травми на професійну діяльність та соціальне життя постраждалого; ступінь вини особи, яка завдала шкоду [327, с. 112].

Важливим аспектом німецької практики є використання так званих «таблиць болю» (Schmerzensgeldtabellen), які є збірниками судових рішень з різних випадків відшкодування моральної шкоди. Хоча ці таблиці не мають обов'язкової юридичної сили, вони широко використовуються судами як орієнтир при визначенні розміру компенсації, що сприяє більшій передбачуваності судових рішень та уніфікації судової практики [304, с. 56].

Німецькі суди також приділяють значну увагу індивідуалізації розміру компенсації. Наприклад, у справі, розглянутій Верховним судом Німеччини (BGH) у 2021 році, суд підкреслив необхідність враховувати не тільки об'єктивні медичні показники, але й суб'єктивне сприйняття травми потерпілим та її вплив на його особисте життя [283, с. 89].

Ще одним важливим аспектом німецької системи відшкодування моральної шкоди, є можливість призначення проміжних виплат у випадках, коли остаточні наслідки травми ще не можна визначити. Це дозволяє забезпечити потерпілому фінансову підтримку на період лікування та реабілітації, не чекаючи остаточного рішення суду [317, с. 134].

Німецька судова практика також розвинула концепцію «шокової шкоди», яка дозволяє близьким родичам жертви тяжкого каліцтва вимагати компенсацію моральної шкоди за психічні страждання, спричинені травмою близької людини. Ця концепція розширює коло осіб, які мають право на відшкодування, визнаючи глибокий вплив тяжких травм не тільки на самого потерпілого, але і на його найближче оточення [329, с. 67].

Важливо відзначити, що німецька система відшкодування моральної шкоди постійно еволюціонує. Останні тенденції вказують на збільшення розмірів компенсацій, особливо у випадках тяжких травм, що призводять до довготривалої інвалідності. Це відображає зростаюче розуміння глибини впливу

таких травм на життя постраждалих та необхідність виплати потерпілому адекватної компенсації [337, . 201].

Досвід Німеччини у сфері відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок каліцтва, демонструє комплексний підхід до захисту прав постраждалих. Поєднання гнучкості у визначенні розміру компенсації з використанням орієнтовних таблиць, врахування широкого спектру факторів при оцінці шкоди, можливість проміжних виплат та визнання прав близьких родичів на компенсацію створює ефективну систему правового захисту [307, с. 178].

Вивчення та дослідження системи законодавства Німеччини та адаптація німецького досвіду в українське законодавство може бути корисним для вдосконалення інституту відшкодування моральної шкоди в Україні.

Особливу увагу варто приділити розробці детальних критеріїв оцінки моральної шкоди, створенню гнучких механізмів визначення розміру компенсації та забезпеченню єдності судової практики у цій сфері.

Досліджуючи проблематику відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній особі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, вважаємо за доцільне звернутися і до досвіду такої країни ЄС, як Чехія.

Одразу зауважимо, що відповідно до ст. 49 Договору між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28 травня 2001 року, зобов'язання з відшкодування шкоди, крім тих, які випливають з договірних зобов'язань, визначаються законодавством Договірної Сторони, на території якої сталося подія, яка створила умови для вимоги про відшкодування шкоди. При цьому, якщо заподіювач шкоди та потерпілий є громадянами і проживають або мають місце знаходження і зареєстровані на території іншої Договірної сторони, може застосовуватися також законодавство останньої (п.1). При розгляді справ про відшкодування шкоди компетентними є органи юстиції тієї Договірної Сторони, законодавство якої застосовуватиметься [86, с. 179].

Наразі Чехія перебуває у перехідному періоді стосовно становлення нового Цивільного кодексу. Попри це, уряд Чехії запропонував диференціювати

компенсацію болю та шкоди у соціальному статусі. З 2005 року Верховний Суд Чехії наділений правом видавати систему для оцінки компенсація моральних травм. Новий закон посилається на загальні положення, подібні до німецької моделі, що надає потерпілому право вимагати компенсації моральних збитків.

У Чехії запроваджена більш чітка система визначення болю, страждань та шкоди. Починаючи з 2000 року компенсація за моральні збитки може досягати 100 тис. євро. А у надзвичайно важких випадках, таких як втрата всіх членів сім'ї у ДТП, сума перевищує 250 тис. євро [81].

Цікавим є факт, що у Чехії громадяни мали можливість отримувати компенсації моральної шкоди, яку вони зазнали внаслідок введених під час коронавірусу обмежень. Про це повідомлялося в ЗМІ. Водночас, там наголошувалося, що право на відшкодування мають лише ті громадяни, які подавали скарги на порушення їхніх прав протягом місяця після введення всіх карантинно-обмежувальних заходів. Раніше чеський суд визнав незаконними введені під час пандемії обмеження. Також зазначалося, що Верховний суд дозволив чехам подавати відповідні позови на отримання компенсації [243].

Для визначення особливостей відшкодування моральної шкоди, розглянемо законодавчу та судову практику іще однієї країни ЄС – Республіки Ховартія (далі – Хорватія). Ще з 2006 року в цій країні закріплено та застосовується поняття «немайнової шкоди» як цілісної та унікальної немайнової шкоди внаслідок порушення прав та свобод особи, згідно з якими перші види моральної шкоди є лише критеріями (орієнтирами), тобто кваліфікуючими обставинами, за якими суд визначає розмір справедливого грошового відшкодування [22, с. 8].

Відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті потерпілого, у Хорватії базується на принципах цивільного права та розвивалася протягом десятиліть під впливом європейських правових традицій. Основним нормативно-правовим актом, що регулює ці відносини, є Закон про зобов'язальні відносини Хорватії (Zakon o obveznim odnosima), прийнятий у 2005 році із неодноразово внесеними доповненнями,

який встановлює загальні принципи відповідальності за завдану шкоду та визначає види моральної шкоди, які підлягають компенсації. Зокрема, відповідно до ст. 1100 Закону про зобов'язальні відносини, моральна шкода може бути відшкодована у випадках фізичного болю, психічних страждань, зниження життєвої активності, спотворення інформації та у зв’язку з цим - порушення репутації, честі, свободи або прав особистості, смерті близької особи, а також у разі виникнення у особи стану хвилювання, тривоги, неспокою, викликаних очікуванням чогось неприємного, страшного [305]. Важливо відзначити, що хорватське законодавство, як і законодавство більшості країн ЄС, не встановлює фіксованих сум компенсації, надаючи судам широку дискрецію у визначенні розміру відшкодування з урахуванням конкретних обставин справи.

Хорватські суди при визначенні розміру компенсації за моральну шкоду, завдану внаслідок каліцтва, інших ушкоджень здоров’я керуються низкою критеріїв, розроблених судовою практикою та правовою доктриною. До основних факторів, які враховуються судами, належать: інтенсивність та тривалість фізичного болю та психічних страждань; ступінь зменшення життєвої активності та його вплив на повсякденне життя потерпілого; наявність спотворень та їх вплив на якість життя постраждалого; вік потерпілого та його життєві перспективи до отримання травми; сімейний та професійний статус постраждалого до і після травми [295, с. 112-115].

Зауважимо, що важливою особливістю хорватської системи є використання «орієнтовних критеріїв» (Orijentacijski kriteriji), розроблених Верховним судом Хорватії. Такі критерії, вперше опубліковані у 2002 році та регулярно оновлюються, що надає підстави вважати їх ефективним та дієвим інструментом для забезпечення єдності судової практики. До прикладу, згідно з останніми оновленнями від 2020 року, за сильний фізичний біль суди можуть призначити компенсацію в розмірі від 370 до 740 євро за день, за тривожний стан високої інтенсивності – від 1100 до 2200 євро [282, с. 3].

Варто також підкреслити, що у випадках постійного зниження життєвої активності розмір компенсації може бути значно вищим. Так, у справі,

розглянутій Жупанійським судом у Загребі у 2019 році, потерпілому, який внаслідок автомобільної аварії отримав травму хребта, що призвела до 80% втрати працездатності, було присуджено компенсацію в розмірі 150 000 євро за зниження життєвої активності [341].

Хорватська судова практика також розвинула концепцію компенсації за "втрату життєвої радості" (gubitak životne radosti), яка охоплює неможливість займатися улюбленими хобі, спортом або іншими видами діяльності, що приносили задоволення до отримання травми. У справі, розглянутій Верховним судом Хорватії у 2018 році, було встановлено, що ця категорія моральної шкоди підлягає окремій оцінці та компенсації [336, с. 89].

Важливим аспектом хорватської системи відшкодування моральної шкоди є можливість перегляду розміру компенсації у випадку, якщо після винесення судового рішення стан здоров'я потерпілого значно погіршився. Це положення закріплено у ст. 1104 Закону про зобов'язальні відносини і дозволяє потерпілому вимагати збільшення компенсації протягом трьох років після первинного рішення суду [302, с. 201].

Сучасна правова доктрина Хорватії продовжує розвиватися у напрямку більш детального та індивідуалізованого підходу до оцінки моральної шкоди. Комплексно розглядаючи інститут моральної шкоди в хорватському праві, професор Марко Баретіч підкреслює необхідність враховувати не лише об'єктивні медичні показники, але й суб'єктивне сприйняття травми потерпілим та її вплив на його особисте життя [280, с. 478].

Для прикладу, у разі вчинення воєнного злочину потерпіла сторона або жертви мають право вимагати відшкодування усієї майнової та немайнової шкоди, заподіяної їм цим протиправним діянням. Мова йде головно про відшкодування у грошовій формі в рахунок відшкодування майнової шкоди та грошової сатисфакції в рахунок немайнової (нематеріальної) шкоди [22, с. 7].

Існуючі позови про відшкодування шкоди, завданої воєнними злочинами включають відшкодування нематеріальної шкоди за перенесений фізичний біль, за перенесений душевний біль унаслідок зниження життєдіяльності, образи,

шкоди репутації та честі, свободи чи особистих прав, смерті близької людини та страху, якщо це виправдовують обставини справи, а особливо інтенсивність болю, страху та їх тривалість. При визначенні розміру моральної шкоди необхідно враховувати всі конкретні обставини кожної справи, при цьому суд бере до уваги прийняті орієнтовні критерії. У разі смерті або особливо тяжкої інвалідності жертви воєнних злочинів, члени сім'ї жертви (дружина або чоловік, діти та батьки) мають право на матеріальну компенсацію, а співмешканець/нка – лише за умови тривалого співжиття між ним і померлим. Брати та сестри мають право на відшкодування моральної шкоди лише у разі смерті потерпілого та за умови, що між ними та померлим існували тісні соціальні зв'язки [22, с. 8].

При дослідженні відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок смерті фізичної особи В. В. Мазур доходить висновків, що в Республіці Хорватії відшкодування немайнової шкоди грошовими коштами прирівнюється до відшкодуванням майнової шкоди, тобто чіткого розмежування та відокремлення одна від одної вони не мають. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди грошовою компенсацією набуває ознак відшкодування майнової (фактичної) шкоди [99, с. 1052].

Таким чином, легальні та доктринальні засади хорватського деліктного права, а також судова практика у сфері відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті, демонструє прагнення до балансу між забезпеченням справедливої компенсації постраждалим та підтриманням стабільності правової системи.

Використання орієнтовних критеріїв у поєднанні з індивідуальним підходом до кожної справи дозволяє досягти такої мети, забезпечуючи при цьому гнучкість у визначенні розміру грошової компенсації

Розглядаючи проблематику відшкодування шкоди, в тому числі моральної, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, вважаємо за доцільне коротко зупинитись і на досвіді правового регулювання інституту відшкодування шкоди такої країни ЄС, як Королівстві Іспанія (далі – Іспанія).

Основоположним нормативно-правовим актом у сфері відшкодування шкоди, завданої внаслідок каліцтва та іншого ушкодження здоров'я в Іспанії - є Цивільний кодекс Іспанії (Código Civil), прийнятий ще у 1889 році, який з того часу зазнав численних змін та доповнень для відповідності сучасним реаліям [290]. Цей кодекс встановлює фундаментальні принципи цивільно-правової відповідальності та визнає право особи на компенсацію шкоди.

Наголосимо, в іспанському правопорядку не існує дефініції «моральна шкода», але наразі це поняття повністю прийнято судами, оскільки судова практика визначила його як «ціну болю».

Необхідно також вказати, що в іспанському законодавстві розрізняють два основних види шкоди: матеріальну шкоду та особисту шкоду.

Під матеріальною шкодою розуміють шкоду, яка завдана речі, а під особистою шкодою – шкоду, завдану фізичній особі, наприклад, поранення руки, розтягнення зв'язок, перелом ноги тощо.

Дещо невідоме для іспанського правопорядку поняття моральної шкоди відноситься до особистої шкоди. Моральна шкода пов'язана з тривогою, втратою якості життя людини внаслідок подій, які переслідуються законом, а також моральна шкода полягає в зниженні рівня добробуту людини, погіршенні її особистої та інтимної сфери життя, і виправити таку ситуацію не можуть ні грошові кошти, ні інші обмінні на них блага. При визначенні моральної шкоди враховуються два показники: з одного боку, вплив на етичну сферу особи, а з іншого боку, психологічна шкода, травми чи наслідки, які могли спричинити певні події (оскільки смерть фізичної особи – це певна подія, то в даному випадку можемо розуміти, що сюди можна віднести і смерть).

При визначенні розміру грошової компенсації в Іспанії суддя враховує наступні елементи, які мають значення для оцінки моральної шкоди: попередній майновий стан особи, якій завдано моральної шкоди; оцінка заподіяної шкоди правовим актом та походження моральної шкоди (наприклад, за висновком судово-медичних експертів); відновлення нормальної життєдіяльності та

співіснування фізичної особи в хронологічному плані; внутрішня здатність кожної людини подолати шкоду, яка виникла [335].

Як бачимо, в іспанському і в хорватському законодавстві під моральною шкодою розуміють особисту шкоду. В Іспанії при визначенні моральної шкоди враховуються два показники: етична сфера та психологічна шкода.

Іспанські суди при визначенні розміру компенсації за моральну шкоду, завдану внаслідок каліцтва, керуються комплексом критеріїв, які були розроблені й удосконалювалися правовою доктриною та судовою практикою протягом десятиліть. Суди враховують ступінь тяжкості травми та її наслідки для фізичного та психічного здоров'я потерпілого, тривалість та інтенсивність фізичних та моральних страждань, вік потерпілого та його життєві перспективи до отримання травми. Особлива увага приділяється впливу травми на професійну діяльність та соціальне життя постраждалого, а також наявності естетичної шкоди та її впливу на якість життя [322, с. 112-115].

Важливим аспектом іспанської системи відшкодування моральної шкоди є можливість призначення тимчасових виплат (pagos provisionales) у випадках, коли повні наслідки травми ще не можна визначити. Ця практика дозволяє забезпечити потерпілому необхідну фінансову підтримку на період лікування та реабілітації, не чекаючи остаточного судового рішення [338, с. 201]. Такий підхід демонструє специфіку іспанської системи та її орієнтацію на потреби потерпілого.

Іспанська правова доктрина продовжує активно розвиватися у напрямку більш детального та індивідуалізованого підходу до оцінки моральної шкоди. На думку іспанських науковців, яка до речі частково співпадає із позицією хорватських правників, в основу вимоги щодо відшкодування моральної шкоди, повинні бути покладені суб’єктивні аспекти, які визначаються самим потерпілим, а саме важкості наслідків, в першу чергу, особистісної сфери його життєдіяльності [313, с. 478]. Ця позиція відображає загальну тенденцію в іспанському праві до більш комплексного та гуманістичного підходу у визначенні розміру компенсації.

Система відшкодування моральної шкоди в Іспанії продовжує удосконалюватись, відповідаючи на нові виклики та соціальні потреби. Останні тенденції вказують на зростаюче визнання важливості психологічних аспектів травми та їх довготривалого впливу на життя потерпілого. Це відображається у збільшенні розмірів компенсацій за тяжкі травми та розширенні критеріїв оцінки моральної шкоди.

На завершення, вважаємо необхідно підтримати точку зору В. В. Мазур, яка вказує, що спільною ознакою для кожної з розглянутих країн є те, що у жодній з них не існує єдиної законодавчо закріпленої або створеної судовою практикою методики визначення обсягу немайнової (моральної, особистої, психічної) шкоди та розміру мінімальної та/або максимального розміру компенсації [99, с. 1055].

Висновки до Розділу 2

1. Визначено, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, як і в інших деліктних зобов'язаннях, підставою їх виникнення є склад цивільного правопорушення, який, як в законодавстві України, так і в законодавстві країн ЄС отримав назву генерального делікту і який включає в себе такі умови цивільно-правової відповідальності, як протиправна поведінка; шкода; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та завданою шкодою; вина заподіювача шкоди. З точки зору теорії цивільного права виділено два напрями тлумачення складу цивільного правопорушення: загальнотеоретичний (публічно-правовий характер) та цивілістичний (приватно-правовий характер). Акцентовано увагу на тому, що в українському та європейському деліктному праві, протиправними слід вважати дії, які порушують норми законодавства і суб'єктивні права громадян, а незаконними – ті дії, які порушують норму закону або іншого нормативно-правового акту. Крім того, протиправною необхідно вважати будь-яку поведінку особи, внаслідок якої була завдана шкода, за винятком випадків, коли ця поведінка містить ознаки правомірності. При цьому протиправність

завдання шкоди має презюмуватися, а протиправність дій – доводиться деліквентом.

2. Доведено, що теорія українського та європейського цивільного (деліктного) права, окремо виділяє делікти, які отримали назву «спеціальних» через те, що окрім загальних умов генерального делікту, необхідно встановити існування так званих спеціальних умов. Базовим елементом, який повинен бути встановленим у даному, конкретному випадку є наслідок правопорушення – нанесене каліцтво, інше ушкодження здоров'я, смерть. Спеціальні умови визначаються залежно від правового статусу потерпілого та заподіювача шкоди; виду професійної діяльності, наявність певних обов'язків (службових, трудових), законодавство, яке застосовується при регулюванні відносин, що виникли тощо. В числі таких: наявність реальної (а не уявної, такої, про яку виникло помилкове враження в того, хто здійснював рятувальні дії) загрози для здоров'я та життя фізичної особи; відсутність у особи відповідних повноважень та обов'язків вчиняти рятувальні щодо життя та здоров'я іншої фізичної особи дії; спрямованість дій саме на рятування здоров'я та життя іншої фізичної особи; виникнення в рятувальника шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій щодо здоров'я та життя фізичної особи; наявність трудових обов'язків; здійснення повноважень в межах професійного ризику тощо.

3. Встановлено, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю найманого працівника (зайнятої особи), слід вважати комплексним правовим інститутом, оскільки при регулюванні даних відносин застосовуються норми: цивільного права (відшкодування); трудового права (умови виникнення); фінансового права (фінансування охорони праці); права соціального забезпечення (соціальний захист), проте в цілому має цивільно-правову природу.

4. Доведено необхідність здійснення попередніх виплат потерпілому за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, що дозволить забезпечити йому фінансову підтримку на період лікування та (або) реабілітації. Ці виплати можуть бути призначені лише за таких умов: особа, якій завдано

шкоди, в порядку, встановленому законом, визнана потерпілою; стан здоров'я потерпілого вимагає невідкладного медичного втручання; матеріальний стан потерпілого не дозволяє здійснити оплату наданих або тих, що будуть надаватися медичних послуг; попередні виплати будуть зараховані в загальну суму визначеного судом розміру відшкодування шкоди; розмір виплат, визначених судом здійснюватиметься за рахунок коштів Державного бюджету (щодо зайнятих осіб – за рахунок Фонду соціального страхування), які в свою чергу набуватимуть права регресу до безпосереднього заподіювача шкоди.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я АБО СМЕРТЮ У СПЕЦІАЛЬНИХ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

3.1. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення за законодавством України та Європейського Союзу

Ст. 3 Конституції України наголошено, що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком». В інших статтях Основного Закону, а саме ст. ст. 27, 41 закріплено обов'язок держави захищати життя людини, її власність, а ст. 55 – гарантоване право кожного звернутися до суду за захистом свої прав та інтересів [81].

Ми солідарні з Д. Ф. Плачковим, який вважає, що особливої ваги такі обов'язки держави набувають у випадку найнебезпечнішого порушення прав особи – вчинення кримінального правопорушення. Саме тому законодавець, з метою реалізації згаданих положень закону встановлює процесуальні механізми кримінально-правового, і цивільно-правового характеру. Ми також підтримуємо автора в тому, що проблема захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, ефективного поновлення їхніх прав, своєчасного відшкодування шкоди, завданої вчиненим кримінальним правопорушенням, залишається надзвичайно актуальною [150, с. 1].

Незважаючи на конструктивні зміни, які були внесені до законодавства, що регламентує окреслені відносини, зокрема до Кримінально-процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, для нашої держави характерною є тенденція зростання кількості нерозкритих кримінальних правопорушень, наслідком чого є збільшення кількості цивільних

позовів про відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, завданої такими діяннями [91, с. 118].

Частіше за все, наслідки кримінальних правопорушень для потерпілих даються взнаки протягом усього життя. Враховуючи тривалі фізичні, психологічні та найбільш фінансові наслідки, потерпілі розраховують, з огляду на існуючі закони, отримати повне відшкодування. Насправді ж потерпілі отримують незначне або ж взагалі не отримують жодного відшкодування [115].

Не можемо не визнати обґрунтованості висновку В. М. Федченко, який звертає увагу на те, що законодавчі положення, які забезпечують захист прав потерпілого і відшкодування завданої йому шкоди від кримінального правопорушення, ще не втілені в конкретні правові рішення та потерпілому не створено реальних умов для здійснення наданих йому на це прав [248, с. 13].

У ході дослідження нами вказувалось, що в цивілістичній доктрині зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення належить до деліктних зобов'язань і є формою реалізації цивільно-правової відповідальності за порушення абсолютних прав суб'єктів цивільних правовідносин [259, с. 414].

Розглядаючи окреслену проблематику, варто все ж таки зауважити, що впродовж останніх років в Україні здійснюється активна робота щодо удосконалення цивільного законодавства у сфері правового регулювання відносин щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка нанесена внаслідок кримінального правопорушення. Зокрема йдеться про розроблення Плану заходів щодо реалізації концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів; про розроблення, прийняття та реалізацію відповідного закону; створення спершу Фонду потерпілого, а за тим – Фонду відшкодування збитків громадянам, які потерпіли від злочинів та зловживань владою тощо. Однак вказують фахівці, і ми підтримуємо таку точку зору, окрім, до поки, законодавчих ініціатив, держава не спромоглась вжити дієвих заходів щодо

впровадження зазначених положень [157, с. 148-149], і відповідні закони ухвалено теж не було [37, с. 318].

Як бачимо рівень захисту права потерпілої особи та можливість відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення в правовій системі України, як це не прикро визнавати, залишається досить низьким.

Базові положення, які регламентують питання, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, містяться в чинному Цивільному кодексі України, зокрема в ст. ст. 1177 та 1207. Так, відповідно до ст. 1177 ЦК України, шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону та компенсується за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом [263].

Звернемо увагу також на те, що на сьогоднішній день, поряд із нормами національного законодавства, якими регулюються питання, пов'язані із відшкодуванням шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення, певного значення має і низка міжнародно-правових актів у цій сфері. Ці документи підтверджують необхідність запровадження відповідних механізмів відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням державою. До них віднесені: Декларація ООН «Основні принципи правосуддя для жертв і зловживання владою» [131]; Європейська конвенція щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів [43]; Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № К (85) 11 державам-членам щодо встановлення потерпілого в рамках кримінального права і процесу [191]; Директива Ради Європейського Союзу про компенсацію жертвам злочинів та інші акти.

Варто також наголосити, що в юридичній літературі інститут відшкодування шкоди визнається міжгалузевим: окрім кримінального, кримінально-процесуального законодавства, він передбачений також цивільним

і цивільно-процесуальним законодавством, яке передбачає пред'явлення позову про відшкодування щкоди в порядку цивільного судочинства [233, с. 86]. Такий стан речей, зазначають науковці, вимагає від відповідних нормативно-правових актів взаємоузгодженості з метою забезпечення найбільш повного та ефективного захисту прав та інтересів потерпілих осіб [244, с. 82].

Проте, відсутність діючого спеціального закону в цій сфері, тягне за собою невиконання даного припису, наслідком чого - є винесення судами рішень, в яких в задоволенні позовних вимог до держави Україна про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відмовляється.

Таким чином, стверджують фахівці, і ми поділяємо таку точку зору, теоретичні та практичні проблеми відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, потребують, більш ґрунтовного вирішення шляхом внесення відповідних змін та доповнень до вітчизняного законодавства [127, с. 115; 103, с. 126].

Щодо теоретичних аспектів питання, то за загальним правилом, для визнання певного діяння деліктом необхідне існування так званого юридичного складу цивільного правопорушення, тобто сукупності певних обов'язкових умов, необхідних для покладення на правопорушника відповідальності. Класичним є розмежування чотирьох умов цивільно-правової відповідальності: наявність завданої шкоди; протиправна поведінка; причинний зв'язок між першими двома елементами; вина [259, с. 416-417].

Поряд із загальним (генеральним) деліктом, який визначає умови відповідальності за завдану шкоду, ЦК України передбачає також ряд випадків, до яких застосовуються особливі правила про спеціальні делікти. Одним із таких деліктів є завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення [121].

Якщо вести мову про деліктне зобов'язання предметом якого є відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення, то варто зазначити, що у цілому правила про відшкодування такої шкоди мають загальний

характер. Це означає, що шкода має бути відшкодована особою, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення або навіть за відсутності її вини, в разі коли ЦК України не вимагає наявності вини як обов'язкової підстави відповідальності.

До того ж ст. 1206 ЦК України передбачено, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, зобов'язана відшкодувати витрати закладові охорони здоров'я на лікування потерпілого від цього кримінального правопорушення, крім випадку завдання шкоди при перевищенні меж необхідної оборони або у стані сильного душевного хвилювання, що виник раптово внаслідок насильства або тяжкої образи з боку потерпілого [263].

Наступна обставина, яка дозволяє вести мову про застосування спеціальних норм – стосується випадків, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, невідома або в силу закону визнана неплатоспроможною. За даних обставин права потерпілого мають бути захищені згідно зі ст. ст. 1177 та 1207 ЦК України.

Як уже згадувалось, підставою притягнення до цивільно-правової відповідальності за завдану особі шкоду, є зафіксоване у ЦК України правило генерального делікту, основним елементом якого є наявність шкоди.

Узагальнюючи різні наукові підходи до визначення поняття шкоди, І. І. Татарин, наполягає на тому, що шкоду необхідно розглядати, як об’єктивну категорію, яка являє собою негативні зміни, що настали в майновому, психічному, фізичному, моральному стані особи внаслідок вчинення кримінального правопорушення [236, с. 9].

Зауважимо, що в попередній редакції ст. 1177 ЦК України йшлося про відшкодування майнової шкоди, що завдана майну фізичної особи. Питання відшкодування шкоди, спричиненої ушкодженням здоров’я або смертю внаслідок кримінального правопорушення, регламентувалися іншими положеннями ЦК України. У чинній редакції ст. 1177 ЦК України термін «майнова шкода» не вживається. З правової точки зору, це слід тлумачити як встановлення легальної можливості вимагати відшкодування як майнової, так і

моральної шкоди. При цьому до змісту майнової шкоди необхідно включити і шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи (так звану «фізичну» або «особисту» шкоду). Вказане підтверджується також і положеннями КПК України, де під шкодою, що відшкодовується (компенсується) у кримінальному провадженні, розуміється як майнова, так і моральна шкода (ч. 1 ст. 128 КПК України) [244, с. 85].

Необхідно зазначити, що вимога щодо відшкодування моральної шкоди має місце в кожному випадку порушення майнової чи (або) особистої сфери фізичної особи. Єдине, в чому може спостерігатися відмінність – це розмір такої компенсації. Варто також наголосити, що головна складність при розгляді справ про відшкодування моральної шкоди, полягає у доказуванні факту її спричинення [6, с. 101-102].

У справах про відшкодування шкоди, суди вимагають від постраждалої сторони (потерпілого) довести протиправність поведінки заподіювача шкоди, що є помилковим і не відповідає закону. На думку Ю. Жигуліна, яку ми підтримуємо, шкода за своєю правовою природою є порушенням майнових чи особистих немайнових прав абсолютного характеру потерпілої особи, тобто є протиправною апріорі [44, с. 88]. Майже аналогічну позицію займає В. П. Паліюк, який підкреслює, що спричинення будь-якої шкоди, явище завжди негативне. Тому покладення обов'язку відшкодувати шкоду може мати місце лише за умови, коли така шкода буде викликана протиправною поведінкою відповідальних за неї осіб [146, с. 65-66]. Також погоджуємося із висновками І. С. Тімуш, яка вказує, що саме через протиправність поведінки особи, виникають для неї, а іноді і для інших осіб, встановлені законом несприятливі наслідки [239, с. 63-64].

Ч. 1 ст. 11 КК України визначає кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [88]. Таким чином, протиправність передбачає, що кримінальним правопорушенням є лише те суспільне діяння, що передбачено кримінальним законом [21].

Отже, на нашу думку, якщо буде доведено вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого КК України, яким було завдано шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи, то таким чином буде доведена і наявність протиправності дій заподіювача шкоди.

Наявність такої умови цивільно-правової відповідальності, як причинний зв'язок між протиправною поведінкою (кримінальне правопорушення) і настанням негативних наслідків (шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи), визначена необхідністю встановлення факту, що саме протиправна поведінка заподіювача шкоди, на якого покладається цивільно-правова відповідальність, є тією безпосередньою причиною, що завдала збитків та спричинила шкоду потерпілому.

Вина – є обов’язковим (за невеликим виключенням) елементом складу будь-якого правопорушення. В цивільному праві, як і в кримінальному праві, вина протягом тривалого часу розглядалась, як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків [254].

Разом з тим, в цивільному праві мірою обсягу відповідальності є не ступінь вини, а розмір завданих збитків. Це пов'язано з тим, що головною функцією цивільно-правової відповідальності є компенсаційна, сутність якої полягає у поновленні майнової сфери, а тому для її настання достатньо вини у будь-якій формі. Отже, поділ вини в цивільному праві на умисну та необережну, а останньої – на просту та грубу має певною мірою умовний характер [209, с. 86].

Ведучи мову про розмір відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення, хочемо зазначити, що той підхід, який закріплений у ч. 1 ст. 1166 ЦК України є обґрунтованим і логічним при застосуванні і ч. 1 ст. 1177 ЦК України.

На думку А. О. Джужи, суми відшкодування повинні покривати принаймні такі види шкоди, як: витрати на реабілітацію фізичних і психічних травм, ліки та госпіталізацію, утримання (коли йдеться про утриманців померлого), поховання, утрата заробітку. Також, держава має забезпечувати інформаційну обізнаність

суспільства про наявні можливості відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів. Таку інформацію потрібно надавати потерпілому уже після його першого звернення до уповноваженого органу влади (поліції, прокуратури, суду) [37, с. 319].

Важливого значення для розгляду питання щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є встановлення суб'єктного складу даного делікту, а точніше - суб'єкту, якому за законом надано право вимагати відшкодування, завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди. Слід звернути увагу на те, що спроби вітчизняного законодавця привести термінологію у відповідність із понятійним апаратом КПК України, зумовили використання в ст. 1177 ЦК України двох термінологічних зворотів: «фізична особа, яка потерпіла від кримінального правопорушення» (ч. 1 ст. 1177 ЦК України) та «потерпілий внаслідок кримінального правопорушення» (ч. 2 ст. 1177 ЦК України). Більше того, термінологічний зворот «потерпілий внаслідок кримінального правопорушення», що вживається в ч. 2 ст. 1177 ЦК України, не узгоджується з назвою статті, де мова йде тільки про фізичну особу як потерпілого.

З урахуванням зазначеного, назви ст. 1177 ЦК України, а також її попередньої редакції - суб'єктом, який має право на відшкодування шкоди на підставі ст. 1177 ЦК України, з точки зору окремих спеціалістів, слід вважати виключно фізичну особу, якій завдана шкода кримінальним правопорушенням, і яка подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого або надала письмову згоду на визнання її потерпілою слідчим, прокурором, судом. У разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають близькі родичі чи члени його сім'ї за правилами, передбаченими ст. ст. 1200 та 1207 ЦК України [244, с. 83].

Щодо безпосереднього заподіювача шкоди (суб'єкту, діями якого завдано шкоди іншій особі), маємо вказати наступне. Здійснений аналіз відповідних положень КПК України та ч. 1 ст. 1177 ЦК України дозволяє зробити висновок, що шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального

правопорушення, може бути відшкодована: або безпосереднім її заподіювачем (підозрюваним, тобто особою, якій повідомлено про підозру, або особою, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 42 КПК України); обвинуваченим (підсудним) – особою, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду (ч. 2 ст. 42 КПК України); засудженим – обвинуваченим, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили (ч. 2 ст. 43 КПК України); або особою, на яку законом покладено обов'язок щодо її відшкодування (зокрема, опікун або заклад, який зобов'язаний здійснювати нагляд за недієздатною особою (якщо така особа визнана осудною під час вчинення кримінального правопорушення (ст. ст. 41, 1184 ЦК України), тощо).

В. Е. Беляневич свого часу зазначав, що для реалізації права потерпілого від кримінального правопорушення на відшкодування шкоди, закон має визначити: випадки та порядок відшкодування шкоди. Під випадками, автор пропонує розуміти як певні умови, за яких настає обов'язок держави щодо відшкодування шкоди, так і склади кримінальних правопорушень, шкода від вчинення яких відшкодовується державою [7]. Погоджуючись із такими міркуваннями, додамо, що такі випадки (норми) можна умовно поділити на дві групи. До першої групи доцільно віднести норми ст. 1207 ЦК, коли виникає обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок кримінального правопорушення. До другої групи – норми ст. 19 Закону «Про боротьбу з тероризмом», ч. 1 якої передбачає, що відшкодування шкоди, завданої громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими завдано шкоду, в порядку, встановленому законом [163]. Тим більше на цьому наголошує сам законодавець у ч. 2 ст. 1177 ЦК України, де імперативно визначено необхідність встановлення випадків, коли держава повинна взяти на себе обов'язок відшкодувати шкоду особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення.

Отже, відповідно до загальної норми ч. 1 ст. 1177 ЦК України шкода, завдана в т.ч. каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичній

особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. Цій загальній нормі кореспондує встановлений у КПК України механізм відшкодування шкоди, перш за все, за рахунок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення: добровільно (ч. 1 ст.127 КПК України); примусово за рішенням суду (ч.2 ст.127 КПК України). Крім того, ч. 3 ст. 127 КПК України містить норму, яка так само, як і ч. 2 ст. 1177 ЦПК України визначає, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [91].

У контексті відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України, слід звернути увагу й на те, що обов'язок держави в певних випадках відшкодувати шкоду, завдану внаслідок кримінального правопорушення, не грунтується на загальних засадах цивільно-правової відповідальності. Цей обов'язок держава покладає на себе як гарант безпеки людини. Згідно зі ст. З Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ґрунтуючись саме на цих конституційних положеннях, держава бере зобов'язання відшкодувати фізичній особі шкоду, завдану кримінальним правопорушення. Така компенсація державою шкоди не має розглядатися як майнова відповідальність, перекладена з особи, що вчинила кримінальне правопорушення, на державу. У цьому випадку доречно вести мову про те, що держава, виконуючи свої соціальні функції, створює відповідній особі допоміжні, максимально привілейовані механізми усунення негативних наслідків кримінального правопорушення [244, с. 84-85; 6, с. 49].

Висновок про те, що компенсація шкоди потерпілим від кримінального правопорушення за рахунок держави не може існувати у формі цивільно-правової відповідальності, має важливе практичне значення тому, що до цих правовідносин неможливо застосувати правила ЦК України щодо підстав виникнення зобов'язання (ст. 11, ч. 2 ст. 509), зміни осіб у зобов'язанні (ст. ст. 512, 520), правових наслідків порушення зобов'язання (ст. ст. 610, 611),

врахування вини потерпілого (ст. ст. 617, 1193) тощо [265, с. 367-368]. Водночас, застосуванню підлягають положення ч. 1 ст. 1191 ЦК України, відповідно до яких держава має право зворотної вимоги (регресу) до особи, яка завдала шкоду внаслідок кримінального правопорушення, якщо вона буде компенсована потерпілому за рахунок Державного бюджету України на підставі ч. 2 ст. 1177 ЦК України [244, с.85].

Слід звернути увагу також на необхідність визначення строків, протягом яких потерпілий має право на відшкодування шкоди за рахунок держави. Так, у ст. 5 Європейської конвенції щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів вказано, що режим відшкодування шкоди може встановлювати строки, протягом яких приймаються заяви [82]. Необхідність встановлення строків обумовлена наступним: для того, щоб виникла така умова відшкодування шкоди за рахунок держави як невстановленння особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, органи досудового розслідування повинні мати певний час, по завершенню якого є об'єктивні підстави стверджувати, що особу дійсно не вдалося встановити. А тому, цілком виправданим є закріплення положення про те, що право на відшкодування шкоди у потерпілого виникає через шість місяців після завдання йому шкоди кримінальним правопорушенням, за умови що в цей період не вдалося встановити осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, чи їх місцезнаходження [2, с. 54].

Наголосимо також на тому, що не дивлячись на низку проєктів законів, поданих до Верховної Ради України та присвячених регламентації умов та порядку відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за рахунок Державного бюджету України, жоден із них не був прийнятий. Тому положення ч. 2 ст. 1177 ЦК поки що залишається без реалізації [244, с. 84].

Отже, концепція ст. 1177 ЦК України виходить із необхідності поступового розширення гарантій держави щодо забезпечення прав громадян, які потерпіли від кримінального правопорушення. Тому, на думку І. Козак,

оскільки відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, здійснюється відповідно до закону, а шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом, а умови та порядок відшкодування шкоди встановлюються законом, який до цього часу не прийнято, то відшкодування майнової шкоди має здійснюватись у порядку виконання державою рішень суду. Лише у випадку виявлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або набуття нею платоспроможності держава може звернутися до неї із регресними вимогами. Тому сьогодні важливим питанням залишається прийняття закону, який визначить порядок, умови та розміри компенсаційних виплат, а також забезпечить можливість реалізувати право на таке відшкодування [79, с. 92-93].

Питання, пов’язані із вирішенням проблеми відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю фізичної особи внаслідок вчиненого щодо неї кримінального правопорушення притаманні не лише українському суспільству. Чимало країн, які за різними показниками (економічними, соціальними, політичними) вважаються високорозвиненими, зіштовхуються з подібними ситуаціями, які вимагають від держави дієвих правових і практичних заходів.

Так, вивчаючи досвід країн Європейського Союзу, можна побачити, що в більшості з них, завдання, які пов’язані з наданням соціальної і правової допомоги, а також питання компенсації шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень покладається, в основному, на органи юстиції. Зокрема, таку функцію виконують Міністерства юстиції або інші аналогічні до них відомства у Франції, Чехії, Данії, Фінляндії, Швейцарії, Люксембурзі, Норвегії. У Швеції завдання одержання запитів щодо вжиття відповідних заходів покладено на Міністерство закордонних справ (у частині реалізації Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких кримінальних правопорушень), але загальну координацію здійснює Міністерство юстиції. У

деяких країнах, зокрема, в Німеччині, Іспанії та Кіпрі за дану сферу відповідають Міністерства праці та соціальної політики та подібні їм відомства [43, с. 61].

Однією з перших країн Євросоюзу, де було ухвалено спеціальний закон про відшкодування завданої злочином шкоди, стала Фінляндія (1973 р.). Незважаючи на те, що це був перший досвід правової регламентації питання про компенсацію шкоди, завданої злочином, закладені у фінському законодавстві правові норми були згодом підтримані та розвинуті законодавством і інших європейських країн. Показовим стало те, що дія закону поширювалась на злочини, вчинені на території країни – незалежно від громадянства потерпілого або громадянства злочинця. Винятком із цього загального правила вважається те, що коли потерпілий і правопорушник проживали в момент вчинення злочину в Фінляндії тимчасово (а нині не є громадянами держав-членів ЄС), компенсація надається лише за певних обставин. Фінський закон передбачає можливість компенсації потерпілим всіх видів особистої шкоди та шкоди, завданої майну внаслідок вчинення будь-яких злочинів, крім дорожньо-транспортних, що підпадають під дію спеціального законодавства. Потерпілим відшкодовуються витрати, пов'язані з непрацездатністю, лікуванням та подальшим медичним обслуговування, інвалідністю. Варто окремо підкреслити, що за фінським законодавством підлягають обов'язковому відшкодуванню навіть шкода, спричинена втратою одягу, певних предметів (приміром, розбитих окулярів тощо). У разі смерті потерпілого визначеній законом категорії осіб – одному із подружжя, неповнолітнім дітям відшкодовується шкода, що включає в себе витрати на догляд за дітьми, поховання жертви, моральну шкоду. Фінляндія – є однією з небагатьох країн, де не створено спеціального компенсаційного фонду і допомога потерпілим від злочинів виплачується Державним казначейством [116, с. 32-33].

Щодо інших країн Європейського Союзу, то, до прикладу, законодавство Франції ґрунтується на принципі повного відшкодування шкоди. Відповідно до положень Кримінального кодексу Франції, відшкодуванню підлягають: шкода, завдана насильством, що мало фізичний чи сексуальний характер; витрати на

лікування та втрату доходу (якщо внаслідок вчинення злочину особа втратила працездатність, строком не менше ніж на один місяць); витрати на утримання внаслідок смерті потерпілого-годувальника [25].

Особливої уваги заслуговує та обставина, що право на відшкодування шкоди мають не лище громадяни Франції, в тому числі і у тих випадках, коли злочин було вчинено за кордоном, а також і громадяни держав-членів ЄС або країн, з якими Франція підписала міжнародний договір за умови, що злочин було вчинено на території Франції.

Варто також звернути увагу на те, що з 1990 року у Франції створено та функціонує Гарантійний фонд для потерпілих від терористичних актів та інших злочинів. Названий фонд фінансується за такою системою: 75 % коштів надходить від разової сплати у розмірі 3,30 євро при укладенні кожного договору страхування товарів, придбаних у юридичних осіб, що розташовані у Франції; 20 % коштів надходить від сплати штрафів засудженими за вчинення злочинів; 5 % коштів надходять разом з іншими інвестиціями Фонду.

При цьому зауважимо на існуванні суттєвого припису закону – повне відшкодування з Фонду отримують потерпілі, які зазнали в результаті злочину суттєвого каліцтва чи стали жертвами сексуальних злочинів [25, с. 11-16].

Що стосується Німеччини, то в цій країні особам, яким було завдано шкоду здоров'ю в результаті вчиненого проти них умисного кримінального правопорушення, державою гарантовано забезпечення медичної допомоги, пенсії або догляд. За загальним правилом, відшкодування за рахунок коштів держави надається потерпілим від умисних насильницьких дій, а наявність фізичної або психічної (моральної) шкоди в результаті нападу – є головною умовою для одержання відшкодування. При цьому, право на відшкодування за рахунок коштів держави існує як складова частина соціального права на компенсацію, незалежно від будь-яких претензій жертви щодо отримання відшкодування від самого правопорушника. Окрім того, підлягають компенсації: медичні витрати; витрати на психологічну допомогу; професійна реабілітація; пенсії для потерпілих, працездатність яких зменшилась внаслідок вчиненого

діяння; вартість проведення фізичної терапії; витрати на поховання; витрати на підтримку сімей потерпілих, що втратили годувальника.

Розглядаючи питання компенсації, за спричинену кримінальним правопорушенням шкоду, слід наголосити, що в кожній країні напрацьовано та впроваджено в практику різні форми такої компенсації.

До прикладу, в Австрії діють державний та неурядові механізми, які покликані здійснювати виплати потерпілим від злочинів. Так, існує урядова програма, відповідно до якої надається фінансова допомога для громадян країн Європейського економічного простору (включає в себе Європейський Союз, Ісландію, Норвегію та Ліхтенштейн), які визнані жертвами злочинів. У цьому випадку компенсація здійснюється Федеральною соціальною службою (Bundessozialämter), джерелом фінансування діяльності якої в основному слугують штрафи, які накладаються і стягуються із засуджених осіб. Крім того, в країні діє «Weisser Ring» (незалежна некомерційна організація), яка надає допомогу і відшкодування жертвам злочинів, у тому числі і іноземним громадянам. Однак, фонд Weisser Ring має інші джерела наповнення – грошові внески його членів та спонсорська допомога.

За австрійським законодавством для одержання фінансової допомоги з боку держави необхідно дотриматися таких умов: повідомити про злочин в поліцію та подати заяву про відшкодування шкоди не пізніше, ніж через два роки після вчинення злочину. Законом також передбачений строк у 6 місяців для подання звернення у випадках, пов’язаних із відшкодуванням поточних витрат (втрачений заробіток, технічне обслуговування тощо).

До Федеральної соціальної служби із відповідною заявою можуть звернутися потерпілі від тяжких злочинів, які отримали фізичні чи психічні травми, що призвели до необхідності отримати медичну допомогу або знизили працездатність. До витрат, які підлягають відшкодуванню законом віднесено: втрачений заробіток; витрати на відновлення медичного та психічного здоров’я; ортопедичні витрати; витрати на реабілітацію (медичну, професійну та соціальну); спеціальні витрати у випадках інвалідності.

Що стосується звернення за отриманням коштів від Weisser Ring, то таким правом наділені особи, які: повідомили в поліцію про вчинений злочин; звернулися із заявою протягом 12 місяців з моменту вчинення злочину; визнані потерпілими від будь-якого злочину, незалежно від ступеня тяжкості і форми вини; подали позов, у якому вказані особисті дані (ім'я, номер телефону, адреса, дата народження, сімейний стан і кількість дітей), деталі злочину (у тому числі номер справи поліцейського звіту), а також інформацію про доходи. За можливості, заявник також повинен надати копію рішення суду, а також інші документи, що можуть бути витребувані судом. Зазначимо, що відшкодування призначається індивідуально, а його розмір залежить від тяжкості ушкоджень, отриманих потерпілим та його сукупного доходу [203, с. 11-16].

У Бельгії питання щодо надання допомоги потерпілим від злочинів врегульовані Законом «Про податкові та інші заходи» (1985 р.) і містяться в окремому розділі «Державна допомога потерпілим від насильницьких злочинів». Відповідно до названого закону підлягають відшкодуванню моральна шкода, витрати, пов'язані із лікуванням, якщо шкода завдана здоров'ю (медичні витрати), витрати, пов'язані із тимчасовою або постійною втратою працездатності; естетична шкода (до слова, у національному законодавстві України такого виду шкоди не передбачено).

Крім того, бельгійське законодавство чітко визначає коло осіб, які можуть звернутися за відшкодуванням шкоди, завданої злочином. До таких осіб віднесено: потерпілого, якому завдано суттєвої фізичної чи психічної шкоди – як прямий результат умисного насильницького діяння; утриманців потерпілого (якщо внаслідок смерті потерпілого вони опинилися в скрутному матеріальному становищі); батьків чи інших осіб, які піклуються про неповнолітнього, якщо внаслідок умисного насильницького злочину він потребує довгострокового медичного або терапевтичного лікування; близьких родичів осіб, які вважаються безвісти відсутніми (ймовірно, у зв'язку з учинення проти них умисного насильницького злочину) [116, с. 34].

Водночас варто зазначити, що, крім визначення кола осіб, які набувають

права на державну допомогу, законодавством Бельгії встановлено граничні розміри такої допомоги (максимальна межа – 62 000 євро) та розмір допомоги залежно від виду завданої шкоди. Якщо шкода завдана здоров'ю особи, то право на допомогу виникає, якщо сума витрат особи становить до 4 000 євро. Якщо ж особа втратила доходи або вони відчутно зменшились внаслідок тимчасової або постійної непрацездатності, то вона може претендувати на отримання допомоги, якщо сума шкоди перевищує 500 євро. У виняткових випадках може бути прийняте рішення про надання тимчасової допомоги, максимальний розмір якої не перевищує 15 000 євро [297, с. 570.].

З метою практичного вирішення питання про відшкодування шкоди, завданої злочином, у Бельгії створений Спеціальний фонд, з якого потерпілі отримують грошове відшкодування від держави, фінансування якого здійснюється з бюджету Міністерством юстиції країни. Крім того, створена та діє Комісія з допомоги потерпілим від насильницьких злочинів, яка, власне, і ухвалює рішення про надання допомоги. За необхідності Комісія може отримувати від суду чи органів розслідування матеріали, що стосуються стану здоров'я потерпілих.

Важливим, з нашої точки зору, є положення бельгійського законодавства, за яким неповідомлення поліції про вчинений злочин не позбавляє потерпілого права на відшкодування завданої шкоди. Якщо особу злочинця встановлено, потерпілий має спочатку здійснити спробу отримати відшкодування від нього шляхом подання цивільного позову [24, с. 18].

В іншій країні – члені ЄС – Швейцарії на рівні закону створено та діє Державний фонд підтримки потерпілих від злочинів, за діяльність якого відповідає спеціальне управління Міністерства юстиції. Питання відшкодування шкоди в країні врегульовується законами, відповідно до положень яких, потерпілою від злочину може визнаватися особа, на яку було спрямоване протиправне діяння, і так само особа, яка стала потерпілою в результаті такого діяння, чи якій було спричинено шкоду, хоча злочинні дії на неї не спрямовувалися [157, с. 192].

За законодавством Чехії, потерпілий має право на відшкодування: збитків, моральної шкоди; вартості безпідставного збагачення, що було отримано злочинцем унаслідок вчинення ним кримінального діяння щодо окремої особи. До того ж, потерпілій особі надається і відшкодування, яке включає суму втраченого доходу, та доведені витрати на лікування тощо. Водночас, однією з обов'язкових умов щодо отримання відшкодування з боку держави є своєчасне подання такою особою заяви про вчинення злочинного діяння до поліції. Окрім цього, враховується і поведінка потерпілого під час учинення кримінального діяння, а також, його згода на надання свідчень у кримінальному провадженні [24, с. 155].

У Великобританії, яка ще до недавна була членом ЄС, виплата відшкодування потерпілим від злочинів здійснювалася за спеціальною Програмою відшкодування шкоди потерпілим від злочинів (1961 р.) та у порядку, визначеному цивільним законодавством. Крім того, у Великій Британії існує Служба відшкодування завданої злочином шкоди. Ця організація керує фондом, спеціально створеним для надання відшкодування потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, яка не підпадає під затверджені тарифи загального порядку [269, с. 127].

В цілому ж, є всі підстави стверджувати, що в більшості країн Європейського Союзу діють подібні фонди, основним призначенням яких є захист порушених внаслідок вчиненого правопорушення прав особи з відповідною компенсацією завданої шкоди, з невеликою розбіжністю, яка має місце лише через діюче звичаєве право.

Як бачимо, суттєвою особливістю сучасних національних систем у частині забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень є те, що держава активно взаємодіє з недержавними інституціями відповідного спрямування. Зокрема, в Європейських країнах, США та Канаді активно функціонують недержавні організації, добровільні асоціації з надання допомоги жертвам злочинів, професійні центри допомоги різним категоріям потерпілих, запроваджені телефони довіри та ін. [24, с. 156].

Отже, аналіз законодавства країн ЄС та зарубіжної доктрини дозволяє нам констатувати, що більшість країн розробили та ефективно втілили в життя механізми так званого відновного правосуддя, який створює реальні можливості для відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я – особі – жертві кримінального правопорушення, незалежно від наявності винної особи або її спроможності відшкодувати завдану шкоду. З точки зору Г. І. Глобенко, яку ми вважаємо слушною, це пояснюється тим, що акцент зроблений на відшкодування шкоди безпосередньо за рахунок державних коштів чи виплат страхових сум зі спеціалізованих фондів, або в порядку регресних вимог держави до осіб, винних у злочинному заподіянні шкоди [29, с. 45].

Зрозуміло, що використання такого досвіду європейських країн в національному законодавстві України було б більш, ніж доцільним.

Як справедливо зазначає Є. М. Карпенко, створення та належне функціонування фонду відшкодування потерпілим від злочинів в Україні здатне посилити соціальну захищеність людини, оздоровити моральний стан суспільства та підвищити авторитет держави, її органів правопорядку [58, с. 193].

Серед науковців побутує думка, що з питань створення відповідних фондів наша держава вже зробила значні кроки, починаючи з квітня 2005 року, коли приєдналася до Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (1983 р.) [113, с. 5].

Таким чином, в Україні актуальною залишається ідея створення спеціального органу, до повноважень якого буде належати розгляд питань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, в тому числі завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Окремі фахівці наголошують, що цим органом має бути некомерційна самоврядна організація, яка діятиме на підставі статуту, який затверджуватиметься її правлінням – Фондом осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень або іншої державної організації з правами юридичної особи, спеціальна правоздатність якої має бути зумовлена цільовим характером її діяльності, пов'язаним з відновленням прав і законних інтересів потерпілих від

кримінальних правопорушень. При цьому виникає необхідність законодавчого закріплення функцій Фонду та визначення принципів його діяльності. Зазначений орган повинен бути підзвітний і підконтрольний Міністерству соціальної політики [79, с. 93].

На думку І. Б. Медицького є потреба не лише в створенні Фонду компенсації потерпілим від умисних насильницьких злочинів, а й в прийнятті відповідного закону та підзаконних актів, які будуть скеровані на деталізацію його положень. Базовими для цього можуть стати такі вектори:

компенсація повинна здійснюватися потерпілим від умисних насильницьких кримінальних правопорушень, матеріальною підставою яких є спричинення винятково фізичної шкоди. Це зумовлено необхідністю виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань (Європейська конвенція щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів), а також врахуванням об'єктивних можливостей забезпечення відповідного фінансування;

підпорядкування Фонду слід закріпити за Міністерством юстиції України, яке володіє найбільшим ресурсом, засобами та можливостями повноцінної перевірки та адміністрування інформації, як підстави для виплат; з метою уникнення випадків недобросовісних звернень та шахрайств (запити з посиланнями на насильницький злочин, якого у дійсності не було; вказівка на більш тяжку шкоду, ніж справді завдана; завищена вартість речі або неіснуючі збитки; неправдиві свідчення і т. ін.);

джерелами формування Фонду компенсації шкоди потерпілим від умисних насильницьких злочинів повинні бути надходження у вигляді фінансових санкцій до правопорушників (штрафи, застави, додаткові податки на користь жертв злочинів, збори та судові витрати тощо) [113, с. 113-114].

На сьогодні, Кабінетом Міністрів України, поки що лише підтримано створення Фонду відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. Як зазначав ексміністр юстиції України Д. Малюська, вказана ініціатива передбачає, що потерпілий має право на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою заробітку внаслідок завдання

насильницьким кримінальним правопорушенням шкоди його здоров'ю та понесенням витрат на медичні послуги. Саме ж відшкодування шкоди потерпілим буде здійснюватися за рахунок надходжень до спеціального фонду Державного бюджету України від виконання покарань у вигляді штрафу, виправних робіт, збору на відшкодування шкоди, завданої насильницькими кримінальними правопорушеннями, та повернутих у дохід держави у порядку регресу коштів, що були виплачені потерпілим. Окрім цього, мінімальний розмір відшкодування шкоди, запропонований у законопроекті, не може бути менше 40 % від встановленого на 01 січня відповідного року прожиткового мінімуму для працездатних осіб [105].

Подібну позицію підтримано і Н. А. Хмельовою, яка зазначає, що на виконання ст. 1177 ЦК України необхідно створити державний грошовий Фонд, який має бути побудований на ієрархічній системі, до компетенції якого входили б виключно питання відшкодування за рахунок держави завданої злочином шкоди: від розгляду заяв про відшкодування шкоди і перевірки наведених у них фактів до виплати відшкодування. Цей орган має стати особою, яка буде представляти державу у цивільно-правових відносинах з відшкодування шкоди, що регламентуються статтями 1177 та 1207 ЦК України [261, с. 127].

А. О. Джужа вважає, що за умови створення в Україні Фонду відшкодування потерпілим від злочинів спеціальними джерелами його фінансування можуть стати: відрахування з державного бюджету частини сум, отриманих від реалізації конфіскованого майна засуджених осіб, від сплати штрафів за адміністративні та кримінальні правопорушення; суми від спеціального мінімального податкового збору (збір під час укладення певних видів страхових договорів); добровільні внески юридичних і фізичних осіб. А також, і це дуже важливо, за рахунок вилучення необґрунтованих активів [37, с. 320]. Ми приєднуємося до такої пропозиції. Не можемо не погодитись із вказаним науковцем і в тому, що обов'язковою умовою функціонування Фонду повинно стати залучення представників громадськості, волонтерських рухів, правозахисних організацій, адвокатської спільноти, окремих небайдужих

громадян. Це сприятиме прозорому і справедливому розподілу коштів, та відповідатиме меті й принципам Європейської конвенції про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких злочинів [37, с. 320].

В юридичній літературі зустрічаються і інші пропозиції. Так, Я. Романюк висловлює міркування стосовно покриття частини шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, якщо особа, яка його вчинила, не встановлена, за рахунок страхування [200, с.139-140]. Фактично, на сьогодні, чинним Законом «Про страхування» видами страхування, який може забезпечити відшкодування шкоди, завданої злочином – це страхування життя, майнове страхування та деякі інші види добровільного та обов'язкового страхування [182].

І на останок хочемо підтримати висновки тих правників, які переконані: для того, щоб держава могла понести частину своєї відповідальності за відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, страховий ринок України повинен бути приведений у відповідний стан [239 , с. 61-62; 109, с.135].

На сьогоднішній день відповідно до зареєстрованого у Верховній Раді України проєкту Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» № 3149 від 03.03.2020 року, відшкодувувати шкоду потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень передбачається за рахунок надходжень до спеціального фонду Державного бюджету України від виконання покарань у вигляді штрафу, виправних робіт та збору на відшкодування шкоди, завданої насильницькими кримінальними правопорушеннями [164]. Також у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» № 3150 від 03.03.2020 року [166].

Підводячи підсумок, варто зазначити, що створення та належне функціонування фонду відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень, буде додатковою конституційною гарантією, яка сприятиме

посиленню соціальної захищеності людини та підвищить авторитет держави в цілому.

Водночас доцільно, враховуючи практику Європейських держав з питань відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень, розробити та ухвалити окремий закон, який би чітко регламентував підстави та умови для відшкодування, компенсації державою шкоди потерпілому, завданої в наслідок вчинення щодо нього кримінального правопорушення.

В сенсі наведеного ми солідарні з Г. В. Захаровою, яка наголошує, що норми такого закону повинні бездоганно прописувати процесуальний порядок відшкодування, права та обов'язки уповноважених на це суб'єктів, джерела, обсяги та строки відшкодування, компенсації. А також, право держави на повернення наданих потерпілому коштів, шляхом висунення вимог у порядку регресу [45, с. 374-375].

Також нам імпонує точка зору В. П. Мироненко та С. А. Пилипенко, які вказують, що виконуючи завдання щодо удосконалення компенсаційних механізмів із відшкодування шкоди, а також із метою узгодження норм національного законодавства із практикою Європейського суду з прав людини, доцільно було б визначити, що право на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у разі невстановлення особи-злочинця мають: громадяни України, яким було завдано шкоди в межах України, також поза її межами – у країнах, з якими укладено договір про надання правової допомоги; іноземні громадяни, особи без громадянства, які перебували в момент скоєння проти них злочину на території України (в т.ч. транзитом) [116, с. 36].

3.2. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю малолітньої або неповнолітньої особи за національним законодавством та законодавством Європейського Союзу

Інститут деліктних зобов'язань, вважається одним із найбільш складних, проте і важливих інститутів цивільного права. Наукова доктрина пояснює це тим, що зазначені зобов'язання, з одного боку, охоплюють значне коло задач, вирішення яких пов'язується із певними особливостям, порівняно з тим, як вони вирішуються у сфері договірних зобов'язань; з іншого боку - в них концентруються найбільш складні проблеми не тільки цивілістичної, а й інших галузевих юридичних дисциплін. Тож варто погодитися із О. С. Онищенко у тому, що деліктні зобов'язання належать до числа тих правових інститутів, в яких складні теоретичні проблеми мають безпосередній зв'язок з практикою – від їх вирішення залежить охорона прав та інтересів фізичних чи юридичних осіб [128, с. 103].

В попередніх підрозділах дослідження нами наголошувалося, що прийнято розрізняти зобов'язання, виникнення яких пов'язується із наявністю – загального (генерального) делікту та спеціальні делікти. Загальний, або генеральний делікт визначає загальні засади відповідальності за завдання шкоди. Сфера застосування спеціальних деліктів чітко визначена, вони застосовуються лише у випадках, прямо вказаних у законі. Таким чином, вимоги загальної норми про відшкодування шкоди специфічної інтерпретуються у спеціальних деліктах. Якщо спеціальний делікт відсутній, завжди застосовується загальна норма [61, с. 26].

Так, якщо для перших – загальних деліктів - визначені загальні підстави відповідальності за завдану майнову (чи моральну) шкоду (наявність такої шкоди, факт і розміри якої доводить потерпілий; протиправність дій особи, яка завдала шкоду; причинний зв'язок між протиправними діями правопорушника і шкодою, яка виникла; вина особи, яка завдала шкоду), то у других –спеціальних деліктних зобов'язаннях, мають місце певні особливості, які обумовлені

наступними чинниками: суб'єкт, який завдав шкоду; суб'єкт, що таку шкоду відшкодовує; об'єкт, якому завдано шкоди та його характерні ознаки.

До прикладу, видатна українська цивілістка Д. В. Боброва, виходячи із позицій особливого правового статусу суб'єкту, яким було завдано шкоду, виділяла окремий вид зобов'язання. Окремішність цього виду деліктного зобов'язання пов'язувалась нею із специфічним суб'єктом – малолітніми, неповнолітніми особами [261, с. 506]. В більш пізніших дослідженнях, таку категорію суб'єктів стали йменувати особами «з вадами волі» [76].

Досліджуючи дану проблематику, слід звернути увагу на те, що у раніше чинному цивільному законодавстві лише опосередковано згадувалося про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю малолітньої/неповнолітньої особи і порядку відшкодування шкоди у випадку, якщо потерпілими є малолітні/неповнолітні взагалі визначено не було.

Аналізуючи норми чинної нині ст. 1199 ЦК України можемо стверджувати, що законодавець передбачив відшкодування певних витрат, пов'язаних із ушкодженням здоров'я малолітніх або неповнолітніх осіб, водночас розширивши поняття «ушкодження здоров'я неповнолітнього» та закріпивши порядок відшкодування шкоди, завданої малолітній або неповнолітній особі «каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я».

Частина 1 ст. 1199 ЦК України передбачає обов'язок фізичної або юридичної особи відшкодувати малолітній особі витрати на її лікування, протезування, постійний догляд, посилене харчування у разі завдання каліцтва або іншого ушкодження здоров'я. На наше переконання, зазначені витрати необхідно розглядати як реальні збитки. Окрім зазначених витрат законодавцем також передбачено право на відшкодування шкоди виходячи з розміру заробітку особи (якщо такий був), але не нижче встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати. Конкретизується, що таке право надано неповнолітнім особам. Виходячи із викладеного, заробіток, який неповнолітня особа могла б отримати, слід розглядати як упущену вигоду.

Отже, у зобов’язаннях, де шкода завдана життю, здоров’ю малолітніх/неповнолітніх осіб, законодавцем передбачено відшкодування і реальних збитків, і упущеної вигоди. До того ж слід врахувати і передбачене законодавством право на відшкодування шкоди, пов'язаної із зменшенням професійної працездатності неповнолітнього - потерпілого внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, у разі наявності в того трудової діяльності, а також відшкодування шкоди в обсязі не нижче встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати, якщо потерпілий не має професійної кваліфікації (не встиг або не зміг її отримати) і після досягнення повноліття продовжує залишатися непрацездатним внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, завданого йому до повноліття (ч. ч. 3, 4 ст. 1199 ЦК України).

У зв’язку з цим, пропонуємо ч. 1 ст. 1199 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи» викласти у такій редакції:

«1. У разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я малолітньої особи, фізична або юридична особа, яка завдала цієї шкоди, зобов'язана відшкодувати їй реальні збитки (витрати на лікування, додатковий (постійний) догляд тощо) та упущену вигоду (заробіток, який малолітні/неповнолітня особа могла отримати), а і, у разі потреби: вартість індивідуальних засобів реабілітації; складнощі суспільної та соціальної інтеграції; грошову ренту, якщо після спливу терміну непрацездатності, потерпілий, отримує заробіток, доклавши до цього значних зусиль чи підвищених фізичних навантажень».

Доречно згадати і про те, що зобов’язання із відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я малолітньої або неповнолітньої особи мають деякі особливості. Ці особливості зводяться до того, що такі особи, як правило, не мають самостійного заробітку, який підлягав би відшкодуванню, що унеможливлює відшкодування шкоди, завданої малолітній або неповнолітній особі у частці відшкодування втраченого потерпілим заробітку (доходу), виходячи із загальних критеріїв ст. 1195 ЦК України. З огляду на вказане, законодавець диференційовано підходить до питання

визначення обсягу відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, залежно від правового статусу фізичної особи, якій заподіяно шкоду [123, с. 951].

У деліктних зобов'язаннях з відшкодування шкоди, малолітні та неповнолітні особи переважно згадуються як боржники. Але, зважаючи на обсяг їхньої цивільної дієздатності, обов'язок із відшкодування шкоди покладається в більшості випадків на їхніх законних представників.

Коли ж малолітня або неповнолітня особа виступають у зобов'язанні кредиторами, обсяг їхньої цивільної дієздатності значення не має. Тож варто погодитися із позицією О. О. Отраднової, яка вказує, що потерпілим у зобов'язаннях із завдання шкоди є особа, якій завдана шкода – незалежно від її віку, дієздатності тощо. Уявляється логічним висновок науковиці про те, що у випадку, коли потерпілий не має повного обсягу дієздатності (малолітній, неповнолітній), його право, як потерпілого, у такому зобов'язанні реалізується через представника [134, с. 199].

В контексті реалізації права на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, слід відзначити значущість інституту представництва, оскільки саме для представника характерним є відстоювання інтересів довірителя в межах, наданих законом та договором, повноважень. На законних представників покладений, зокрема, захист прав та інтересів малолітніх або неповнолітніх осіб у суді (ст. 59 ЦПК України), тож останні у процесі, є, як правило, позивачами у справах про відшкодування шкоди.

Загальновідомо, що цивільне законодавство наділяє малолітніх осіб частковою цивільною дієздатністю, а неповнолітніх – неповною, що, у свою чергу, впливає на їх можливість реалізувати право на захист своїх порушених прав та інтересів і вказує на фактичну нездатність самостійно усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, перекладаючи увесь обсяг їх дієздатності, як вказувалося вище, на законних представників.

Однак, на думку С. Д. Гринько, із семирічного віку фізична особа здатна до самостійного психічного процесу, наслідком якого є вчинення юридичних дій

(як правомірних, так і протиправних) [32, с. 387]. Хоча це твердження є певною мірою дискусійним, його варто брати до уваги, зокрема у ситуаціях, пов'язаних із завданням шкоди особі – як фізичної, так і моральної. Це цілком виправдано, оскільки одна дитина, внаслідок завданого їй каліцтва, може переживати значно глибший психологічний стрес, аніж інша. Також ушкодження здоров'я, через яке дитина втратить можливість, хоча і на деякий час, жити звичним життям, може вплинути на її ставлення до самої себе, оточуючих. Таким чином, навіть якщо малолітня особа і усвідомлює природу юридичних дій, вчинених щодо неї – у даному випадку – що мали наслідком завдання шкоди здоров'ю шляхом каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, вона все одно потребує ефективного захисту своїх прав та представництва своїх інтересів.

На необхідність враховувати індивідуальні особливості потерпілого вказує також М. К. Галянтич, досліджуючи питання відшкодування моральної і матеріальної шкоди [23, с. 129]. Тому у випадку, коли потерпілими виступають малолітні або неповнолітні особи, шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я у кожному конкретному випадку, у кожної конкретної особи буде проявлятися по-різному, що безумовно, повинно бути враховано при визначенні розміру відшкодування завданої шкоди.

Враховуючи предмет дослідження необхідно коротко зупинитись і на понятійно-категоріальному апараті окресленого виду зобов'язань. Автор дослідження вважає, що каліцтво – це тілесне пошкодження, що спричинило шкоду здоров'ю внаслідок нещасного випадку, протиправних дій або інших обставин, що спричинило втрату особою працездатності [218, с. 116]. Під цим поняттям слід розуміти наявність двох складових: нещасний випадок (травма) та професійне захворювання. Травма, в свою чергу тлумачиться як раптовий та, як правило, одноразовий зовнішній вплив на організм, внаслідок чого останньому завдається фізичне ушкодження. Нещасний випадок розглядають як обмежену в часі подію або раптовий вплив на фізичну особу небезпечного виробничого чи іншого фактору або середовища, внаслідок яких завдається шкода здоров'ю або настає смерть. Професійне захворювання — це таке ушкодження здоров'я, яке

стало результатом не разового, а, як правило, систематичного та тривалого впливу на організм людини шкідливих факторів, властивих для певного виду професії [218, с. 117].

Вбачається, що у решті випадків матиме місце – інше ушкодження здоров'я, що виникло внаслідок загального захворювання. При цьому дане загальне захворювання не пов'язане ні зі специфікою професії, ні з травматичним впливом на організм людини, а є видом ушкодження здоров'я внаслідок недотримання заподіювачем шкоди встановлених правил та норм [122, с. 943].

Зважаючи на норми трудового законодавства неповнолітня особа з 14-річного віку набуває мінімальної трудової дієздатності, тож лише після досягнення цього віку може йти мова про виникнення в останньої професійного захворювання та, відповідно, права на відшкодування шкоди, пов'язаної із цим. Якщо ушкодження здоров'я неповнолітньої особи внаслідок професійного захворювання є явищем доволі рідкісним, то от розгляд справ про відшкодування шкоди, зокрема завданої внаслідок травми або нещасного випадку мають місце значно частіше, про що свідчить судова практика.

До прикладу, рішенням Київського районного суду м. Харкова від 03.06.2019 у справі за позовом ОСОБА_1, яка діяла в інтересах малолітнього ОСОБА_2, до Державної установи «Дитячий заклад оздоровлення та відпочинку «Лісова Казка» Національної поліції України, третя особа: ОСОБА_3 про відшкодування майнової та моральної шкоди, суд повністю задовольнив вимоги позивача в частині компенсації за сплачений, проте невідбутий дитиною відпочинок у кількості 8 днів в розмірі 2384,76 грн., а також присудив стягнення моральної шкоди, завданої внаслідок перенесених фізичних та психічних страждань дитини, в сумі 5000 грн. В ході з'ясування обставин справи суд встановив, що внаслідок нещасного випадку, який мав місце 15.08.2018 року о 19.00 год. на ігровому майданчику біля корпусу № 2 дитячого закладу оздоровлення та відпочинку, та стався з вини відповідача, ОСОБА_2, 2009 р.н.,

отримав тілесні ушкодження, внаслідок чого відправився на лікування та був позбавлений відпочинку у дитячому закладі, який було оплачено [199].

Розглядаючи справу за позовом ОСОБА_1 (законного представника неповнолітнього ОСОБА_5) до ОСОБА_3, ОСОБА_6 (законних представників малолітнього ОСОБА_7), третя особа: середня загальноосвітня школа № 162 Управління освіти Святошинської районної в м. Києві державної адміністрації, про відшкодування шкоди, яка була завдана малолітньою особою під час сутички, що мала місце у приміщенні загальноосвітньої школи, внаслідок якої неповнолітньому ОСОБА_5 було вибито 21 зуб, а 11 – пошкоджено, суд дійшов висновку про причинно-наслідковий зв'язок між винними та протиправними діями малолітнього ОСОБА_7 та заподіянням ним шкоди – ушкодження здоров`я неповнолітнього ОСОБА_5. Судом було взято до уваги подані позивачем докази, які підтверджували витрати на лікування неповнолітнього ОСОБА_5 у розмірі 9910 грн. (довідка про курс терапевтичного та ортопедичного), тож вимоги позивача про відшкодування матеріальної шкоди були задоволені в повному обсязі [195].

Аналогічного висновку дійшов суд і у справі за позовом ОСОБА_1, яка діяла в інтересах малолітнього ОСОБА_3, до ОСОБА_2 про стягнення матеріальної та моральної шкоди, спричиненої в результаті дій малолітньої особи, а саме – завдання ушкодження лівого ока малолітньому сину ОСОБА_3 шляхом пострілу в око з іграшкового автомату, який стріляв пластиковими кулями, малолітнім ОСОБА_5. За результатом розгляду справи суд присудив стягнути з ОСОБА_2 (матері заподіювача шкоди ОСОБА_5) на користь ОСОБА_1 (матері потерпілого ОСОБА_3) 3 041,35 грн. матеріальної шкоди (витрат на лікування), зважаючи на те, що заподіювачу шкоди не виповнилося 14 років [197].

Вирішуючи питання щодо відшкодування матеріальної шкоди, завданої малолітнім або неповнолітнім особам внаслідок травми суд керується ст. 1166 ЦК України, а також враховує положення п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992 року «Про практику розгляду судами цивільних

справ за позовами про відшкодування шкоди», відповідно до якого шкода, заподіяна особі і майну громадянина, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв`язок та є вина зазначеної особи [156].

Разом з тим, слід зважати на те, що мають місце випадки завдання ушкодження здоров'ю малолітньої або неповнолітньої особи їх однолітками, тому, з огляду на норми цивільного законодавства, відшкодування завданої шкоди, згідно ст. ст. 1178, 1179 ЦК України, покладається на батьків або осіб, які їх заміняють (усиновлювачів, опікунів, піклувальників інших фізичних осіб, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої особи, заклад, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника тощо).

Варто наголосити, що будь-яка шкода, завдана здоров'ю особи, не може бути повністю відшкодована, оскільки неможливо визначити вартість здоров'я людини в принципі. Тож в контексті відшкодування можна розглядати майнові втрати особи, яких вона зазнала внаслідок завдання такої шкоди. Таку ж позицію відстоює А. А. Русецький, який зазначає, що фізичну шкоду здоров'ю особи неможливо відшкодувати, може йтися лише про компенсацію негативних наслідків [204, с. 185].

У науковій доктрині поширена думка, що відшкодуванню внаслідок завдання каліцтва або іншого ушкодження здоров'я підлягають лише ті витрати, що визначені законодавством: заробіток (дохід), втрачений внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності; додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо; втрати, завдані у зв'язку із заподіянням моральної шкоди [264, с.943]. Однак, цей перелік є орієнтовним і в кожному конкретному випадку особа, звертаючись до суду із позовом про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я або смертю та вимагаючи відшкодування тих чи інших витрат, повинна їх обґрунтувати.

У справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення матеріальної та моральної шкоди, спричиненої в результаті дій малолітньої особи, суд встановив, що під час гри у дворі будинку малолітня ОСОБА_5 завдала ушкодження лівого ока малолітньому ОСОБА_3, внаслідок чого останній залишився інвалідом (повністю втративши гостроту зору на ліве око) та потребує постійного лікування. Позивач ОСОБА_1 обґрунтувала матеріальну шкоду у розмірі 45148,16 грн., якої зазнала сім'я потерпілої особи, витратами на: лікування, реабілітацію, купівлю протезу, окулярів, лікарських засобів, відповідно до призначень лікарів, харчування під час перебування в лікарні, транспортних витрат (зважаючи на те, що потерпіла особа ще неповнолітня, на лікування її супроводжували батьки). Розмір заподіяної матеріальної шкоди було підтверджено доданими до матеріалів справи доказами, а саме: випискаами лікарів, фіскальними (товарними) чеками, проїзними документами, а тому судом повністю задоволені позовні вимоги щодо відшкодування матеріальної шкоди. Вимоги щодо відшкодування моральної шкоди позивач обґрунтувала тим, що фізична травма, яка призвела до інвалідності малолітньої дитини, завдала не лише фізичних страждань (зір в правому оці також падає через отриману травму, оскільки тепер збільшилося навантаження на здорове око), а і моральних (психологічна травма від усвідомлення неможливості подальшого повноцінного життя, комплекси, пов'язані з інвалідністю). Зазначені вимоги суд також визнав обґрунтованими, а тому, керуючись засадами розумності, виваженості та справедливості, як того вимагає ст. 41 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, врахувавши глибину та ступінь моральних і фізичних страждань дитини, задовольнив вимоги щодо відшкодування заявленої матеріальної шкоди та моральної шкоди у розмірі 100 000 грн. [196].

Отже, здійснений аналіз судових рішень дозволяє дійти висновку, що суди, як правило, повністю задовольняють вимоги позивачів щодо відшкодування майнової шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи, за умови, що вони підтверджені належними доказами.

Як і передбачив законодавець у ч. 1 ст. 1199 ЦК України, серед таких вимог – відшкодування витрат на лікування, протезування, транспортних витрат, пов’язаних із отриманням медичної допомоги тощо. Втім, мають місце ситуації, коли нетривале, на перший погляд лікування, може в подальшому перерости у тривалий по часу курс, або ж особа протягом всього життя змушена буде приймати певні ліки чи користуватися спеціальними протезно-ортопедичними виробами, індивідуальними пристроями, засобами реабілітації. Зважаючи на це ще у 2020 році було підготовлено проєкт Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо забезпечення прав осіб на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю № 3752, який досі на розгляді. Зазначеним проєктом передбачено низку ініціатив щодо вдосконалення механізму відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, в тому числі і у разі, коли такої шкоди завдано малолітній або неповнолітній особі.

Свого часу деякі науковці (П. М. Рабінович, О. В. Грищук), досліджуючи загальнотеоретичні аспекти відшкодування шкоди, пропонували передбачити відшкодування шкоди не лише грошима, а й шляхом надання певних матеріальних благ (речей) – автотранспорту, побутової техніки, меблів, протезів, одягу тощо. Інший спосіб компенсації може полягати в наданні благ не речового, а іншого майнового характеру: безкоштовних путівок до лікувально-оздоровчих закладів (санаторіїв, будинків відпочинку), оплати виконання послуг або робіт (ремонт жилого приміщення, перевезення, медичні послуги) тощо [188, с. 111]. Схоже бачення ситуації і в Р. Тимофіїва, який вказує на те, що окрім грошової компенсації на лікування та інші витрати, обов’язковим є відшкодування моральної шкоди, при цьому воно можливе у формі медичних, реабілітаційних, побутових чи інших послуг [237, с. 149]. Безперечно, особа, яка зазнала каліцтва або іншого ушкодження здоров’я, крім лікування, потребуватиме забезпечення можливості налагодити своє подальше життя шляхом відновлення психічного здоров’я, поновлення комунікації з оточуючими, забезпечення можливості самостійно себе обслуговувати у побуті тощо, тож вагомий вплив на відновлення

її як фізичного, так і морального стану матиме гарантія права особи отримати відшкодування усіх, пов'язаних із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, витрат.

Ми переконані, що наведені законодавчі ініціативи в цілому є і обґрунтованими, і необхідними. До того ж, у випадку завдання каліцтва або іншого ушкодження здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи – по факту дитини, організм якої розвивається, яка росте і потребує догляду, закріплення права вимагати відшкодування вартості не лише курсу лікування, а і, як приклад, індивідуальних засобів реабілітації є надзвичайно важливим. Дитина, попри отримані тілесні та душевні травми, повинна мати можливість жити у належних умовах, отримати якісне лікування та реабілітацію, тим більше, якщо згадані травми вона отримала внаслідок протиправних дій третіх осіб.

У зв'язку з наведеним, пропонуємо ст. 1199 «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи» доповнити ч. 5 наступного змісту:

«5. Якщо потерпілий внаслідок каліцтва, іншого ушкодження здоров'я не може реалізувати себе в будь-яких процесах суспільної інтеграції, якщо отримані ушкодження унеможливлюють повернення до повноцінного життя в соціумі, він має права вимагати компенсацію таких втрачених немайнових благ у порядку, визначеному законом».

Окремо слід звернути увагу на випадки, коли шкода здоров'ю малолітніх або неповнолітніх осіб може бути завдана батьками або особами, які їх замінюють у зв'язку із невиконанням або неналежним виконанням своїх обов'язків щодо виховання дитини. До прикладу, невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання та розвитку дитини може виявлятися у відмові від проходження регулярного медичного огляду дитини, залишення малолітньої дитини вдома без нагляду, харчування тощо. СК України, Законом України «Про охорону дитинства» передбачено, що батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані, зокрема, виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток [177]. Однак, трапляються

випадки, коли через бездіяльність зазначених осіб, дітям може бути завдана шкода. Подекуди, вона не обмежується каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може настати навіть смерть дитини.

Припускаючи ймовірність настання тяжких наслідків доцільно передбачити відповідний законодавчий інструментарій, аби не лише попередити вчинення протиправних дій щодо дітей, а й забезпечити якомога ефективніше поновлення порушеного стану: майнового (житло, харчування), соціального (освіта), лікування для відновлення як фізичного, так і психічного здоров'я. Слушною є пропозиція Г. Резнік щодо законодавчого закріплення норми (у ЦК України, СК України), яка б передбачала відшкодування шкоди, завданої здоров'ю дитини батьками або особами, які їх замінюють, у випадках, коли протиправні дії батьків або осіб, які їх замінюють, проявляються у жорстокому поводженні з дітьми, зловживанні батьківським правами, невиконанні батьківських обов'язків [189, с. 56]. Ця пропозиція має певну актуальність, зважаючи на те, що на даний час національне законодавство за невиконання або неналежне виконання батьками обов'язків щодо виховання дітей, передбачених ст. 150 СК України, передбачає виключно адміністративну (ст. ст. 180, 183-1, 184 КУпАП) та кримінальну (ч. 1 ст. 150-1, 156, ч. 1 ст. 164, ст. 166, 304 КК України) відповідальність. Своєрідним різновидом законодавчого реагування на порушення батьками своїх батьківських обов'язків щодо дитини є позбавлення їх батьківських прав, передбачене ст. 164 СК України, втім, не передбачено механізму відшкодування шкоди дитині внаслідок неналежного виконання батьківських обов'язків батьками або особами, які їх замінюють.

Таким чином, на сьогоднішній день українське законодавство не є досконалим і вимагає більш пильної уваги законодавця. Саме тому, позитивний зарубіжний досвід правового регулювання відносин щодо відшкодування шкоди, може відіграти певну роль у процесі оптимізації окресленої сфери відносин.

Вивчаючи досвід країн Європейського Союзу варто відзначити, що вітчизняне цивільне законодавство більш конкретизоване в частині закріплення

права на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, в цілому та коли завдана шкода малолітній або неповнолітній особі, зокрема.

До прикладу, у Цивільному кодексі Чеської Республіки є окрема глава, присвячена деліктним зобов'язанням, в якій закріплені основні засади відшкодування матеріальної і моральної шкоди. Варто відзначити, що на законодавчому рівні закріплений обов'язок «профілактики» заподіяння шкоди (параграф 2901): «…якщо того потребують обставини справи чи звичаї приватного життя кожен зобов'язаний втрутитися, аби захистити іншого від усього, що створює небезпечну ситуацію або хто має контроль над нею, чи якщо це пояснюється характером відносин між особами. Такий же обов'язок покладається на того, хто може у відповідності до своїх навичок і вмінь легко попередити шкоду, про яку йому відомо чи повинно було бути відомо…» [279].

Окремий параграф (2920) Кодексу присвячений відшкодуванню шкоди, завданої неповнолітнім. Проте, на відміну від ЦК України, у ЦК Чеської Республіки відсутня конкретна норма, яка б закріплювала відшкодування шкоди, завданої малолітнім або неповнолітнім особам, їх життю та здоров'ю.

У ЦК Чеської Республіки міститься підрозділ «Відшкодування шкоди, спричиненої шляхом порушення природних прав людини», яким передбачений порядок відшкодування шкоди у випадку заподіяння шкоди здоров'ю особи або її життю. Так, у параграфі 2958 зазначено, що «у разі завдання шкоди здоров'ю заподіювач цієї шкоди відшкодовує потерпілому її у грошовому еквіваленті, оцінивши (з розрахунку) перенесений біль та іншу немайнову шкоду. Якщо у потерпілого, внаслідок ушкодження здоров'я, виникли перешкоди для кращого майбутнього (подальшого існування), заподіювач шкоди відшкодовує потерпілому і труднощі суспільної (соціальної) інтеграції. Якщо розмір відшкодування неможливо встановити, то він визначається виходячи із принципів порядності» [279]. Передбачено, також, що у разі смерті чи тяжкого тілесного ушкодження заподіювач шкоди повністю відшкодовує психічні страждання чоловіку/дружині, батькам дитини, дитині чи іншій близькій особі у

грошовому еквіваленті, враховуючи їх страждання (параграф 2959). Окремо, у параграфі 2960 законодавець передбачив витрати, пов'язані із охороною здоров'я. До таких витрат належать усі витрати, пов'язані із доглядом за здоров'ям потерпілого, турботою про нього чи членів його сім'ї. Заподіювач шкоди може передати потерпілому «розумний завдаток» на покриття таких витрат [279].

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що в цілому законодавець у Чеській Республіці не передбачає якихось додаткових особливостей для відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю малолітньої або неповнолітньої особи, закріпивши загальні засади такого відшкодування. Втім, все ж таки є особливості, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої здоров'ю особи, яка впливає на її працездатність.

Так, у пункті 2 параграфу 2962 передбачено, що учень або студент мають право на відшкодування втрати заробітку із дня, коли їхнє відвідування школи, навчання чи підготовка до здобуття професії повинні були закінчитися згідно встановлених раніше (до заподіяння травми) строків: 1) який був продовжений у зв'язку із обов'язковим відвідуванням школи, навчання чи підготовки до здобуття професії внаслідок ушкодження здоров'я; 2) втрати працездатності внаслідок ушкодження здоров'ю; 3) тривалості інвалідності внаслідок травми, що, зазвичай, перешкоджає повноцінній трудовій діяльності, яка приносить заробіток; 4) тривалості інвалідності внаслідок ушкодження здоров'я, яке частково перешкоджає заняттю оплачуваною діяльністю, за умови, що потерпілий не втрачає можливості отримати заробіток по своїй вині виконуючи підходящу для нього роботу [279].

Параграфом 2963 встановлено, що зі спливом терміну непрацездатності або інвалідності заподіювач шкоди, відшкодує потерпілому, шкоду шляхом сплати грошової ренти (пенсії), яка визначається виходячи з різниці між заробітком, який потерпілий отримував до завдання шкоди і заробітком, який він отримує зі спливом строку непрацездатності з додаванням пенсії по інвалідності. Якщо отримані тілесні ушкодження зумовили тривале збільшення потреб

потерпілого, розмір грошової ренти (пенсії) визначається з врахуванням цих потреб [279].

Окремо передбачено, що якщо після спливу терміну непрацездатності потерпілий отримує заробіток тільки доклавши значних зусиль чи підвищених фізичних навантажень, яких би не потрібно було докладати у разі відсутності ушкодження здоров'я, заподіювач шкоди відшкодовує ці зусилля шляхом виплати грошової ренти (пенсії). При визначенні суми грошової ренти (пенсії) береться до уваги збільшення заробітку у певній галузі, а також вірогідне збільшення заробітку потерпілого у відповідності із розумними очікуваннями. За наявності серйозних підстав, суд може вирішити чи буде, як і в якій мірі заподіювач шкоди відшкодовувати вимоги потерпілого про грошову ренту (пенсію).

До прикладу, у справі «Гаррідо Херреро проти Іспанії» (2022 61019/19) заявник вимагав відшкодування моральної шкоди у розмірі 100 000 євро за «безсумнівний біль, спричинений тим, що мати бачить, як правосуддя не в змозі розслідувати смерть її доньки та знайти та засудити винних у цій смерті». З обставин справи встановлено, смерть дитини заявника настала під час її перебування вдома, будучи підключеною до апарату штучної вентиляції легень. 4 березня 2012 року дитина впала в кому через передбачувану несправність апарата штучної вентиляції легенів. 4 травня 2012 року, після встановлення діагнозу смерті мозку дитини, заявниця попросила добровільну виписку з лікарні та забрала дитину додому під свій нагляд. 31 серпня 2012 року заявник подав кримінальну справу про тілесні ушкодження, спричинені серйозною недбалістю, проти дистриб'ютора, виробника вентилятора та їхніх відповідних страхових компаній. Вона вважала, що вони обоє несуть відповідальність за стан дитини, оскільки:апарат штучної вентиляції легенів не підходив для дитини, адже одна з частин, прикріплених до нього (так звана «Т-подібна частина» або «трубчаста частина»), не придатна для педіатричних цілей і не відповідала апарату штучної вентиляції легенів, що призвело до його відключення, завдавши серйозної шкоди її доньці; система сигналізації не була підключена, і сигнал тривоги не

засвітився, коли машина вийшла з ладу; та за словами заявника, дистриб'ютор визнав, що виробник раніше повідомляв дистриб'ютора про можливу несправність вентилятора. Донька заявника померла 2 листопада 2013 року внаслідок отриманих травм. Зважаючи на тривале розслідування та судовий розгляд жодного правопорушення не було доведено, тому 3 серпня 2018 року заявник подав апеляцію amparo до Конституційного суду, яка була визнана неприйнятною через її відсутність конституційної відповідності. Заявниця вимагала відшкодування моральної шкоди, завданої усвідомленням нездатності правосуддя розслідувати смерть її доньки та знайти та засудити винних у цій смерті і, врешті, суд присудив їй 32 000 євро відшкодування моральної шкоди [232].

Взагалі, аналізуючи матеріали судової практики можна дійти висновку, що завжди, поряд із вимогами про відшкодування майнової шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю малолітньої або неповнолітньої особи, мають місце вимоги відшкодування моральної шкоди. Втім, трапляються ситуації, де позивач вимагає відшкодування виключно моральної шкоди.

Зокрема, з матеріалів справи за позовом ОСОБА_1 до ТОВ «ГрінвудРест» про відшкодування моральної шкоди встановлено, що представник позивача ОСОБА_1 просив стягнути з відповідача грошові кошти на відшкодування моральної шкоди в розмірі однієї гривні. На обґрунтування позову зазначає, що донька позивача ОСОБА_2, перебуваючи в дитячому таборі «Грінвуд», що належить відповідачу ТОВ «ГрінвудРест». Під наглядом працівників закладу, отримала тілесні ушкодження, наслідком чого стало накладання восьми швів. Після отримання ушкоджень, працівники закладу не надали належної медичної допомоги дитині, швидку не викликали та не цікавились станом її здоров`я, її моральним настроєм. Виходячи з вище встановлених обставин та норм права, а також враховуючи мету, яку переслідувала позивач звертаючись з позовом, суд дійшов висновку, що в наслідок неналежної організації діяльності відповідачем дитячого табору, дитина позивача отримала травму, що потягло за собою, як

фізичні, так і моральні страждання, в зв`язку з чим позов підлягає задоволенню [196].

Досліджуючи питання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю малолітньої або неповнолітньої особи, на наш погляд, варто акцентувати увагу також на реаліях воєнного сьогодення, адже одним із жахливих наслідків війни є травмування та загибель дітей.

За дорученням Офісу Президента України Міністерством реінтеграції спільно із Національним інформаційним бюро було створено платформу «Діти війни». Зазначається, що вона стане інструментом пошуку дітей, їх порятунку та визволення з місць примусового переміщення чи депортації. Сьогодні на порталі можна знайти актуальну інформацію (за даними Офісу Генерального прокурора України) щодо кількості зниклих та знайдених дітей, депортованих та повернених, а також – кількості поранених та загиблих. Станом на 12 листопада 2024 грудня постраждало 2270 дітей, із них – 589 загинули, а 1681 отримали поранення різного ступеня тяжкості. Очевидно, що ці цифри не є остаточними, оскільки бойові дії тривають, не кінцевими є відомості із звільнених території та територій, які перебувають під тимчасовою окупацією. Попри це, постраждалі потребують відшкодування шкоди, завданої війною. І тут мова не лише про травмованих (фізично та психологічно) дітей, а й батьків, у яких війна забрала життя їх дітей. Звісно, такі втрати повністю відшкодувати неможливо, проте частково – за рахунок відшкодування моральної шкоди, майнової шкоди, пов'язаної із лікуванням, реабілітацією, протезуванням - постраждалим хоч якось можна зменшити негативні наслідки, зумовлені війною. Тому на даний час досить гостро постає питання захисту порушених прав та інтересів постраждалих осіб та створення ефективного механізму відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої збройною агресією російської федерації.

Варто погодитися із Є. А. Писарєвою у тому, що дієвого механізму відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, на сьогодні немає. На теперішній час розроблена низка нормативних актів, які передбачають окремі питання відшкодування шкоди, завданої воєнними діями країни- агресора,

зокрема відшкодування за зруйноване житло, фіксацію завданої шкоди тощо [149].

Слід зазначити, що деяким чином відшкодування шкоди, завданої воєнними ситуаціями як різновидом надзвичайних ситуацій, врегульовано Кодексом цивільного захисту України, у ст. 84 якого передбачено надання заходів соціального захисту та відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайної ситуації, які включають: надання (виплату) матеріальної допомоги (компенсації); забезпечення житлом; надання медичної та психологічної допомоги; надання гуманітарної допомоги; надання інших видів допомоги [79]. Але норма Кодексу цивільного захисту України, що передбачає відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій, відсилає до окремого закону. Тому розробка нормативно-правових актів, які б регулювали порядок відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, є нагальною потребою.

3.3. Особливості відшкодування шкоди, завданої смертю поліцейського: деякі аспекти національного та європейського законодавства

Вже багато років Україна як суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава, визначає своїм ключовим завданням – дотримання прав і свобод людини та громадянина, створення ефективного механізму реалізації та захисту цих прав. Навіть в нинішніх умовах воєнної агресії, життя і здоров’я, інші права, що забезпечують природне та соціальне буття людини, залишаються пріоритетом для держави.

Прикро визнавати, але війна в Україні не стала завадою для зменшення росту злочинності, а навпаки, за деякими видами кримінальних правопорушень показники, збільшились. Зрозуміло, що вчинення кримінальних правопорушень, серед іншого, зачіпає права, свободи та інтереси (майнові, особисті) громадян.

Тому цілком закономірним є те, що державою для протидії таким негативним явищам та з метою захисту прав громадян, створена та функціонує низка відповідних правоохоронних структур.

Важлива роль у правоохоронній діяльності відводиться Національній поліції України, працівники якої забезпечують публічну безпеку і порядок; охороняють права і свободи людини, інтереси держави та суспільства; протидіють злочинності тощо (ст. 2 ЗУ «Про Національну поліцію» [174]. Недарма, Д. М. Корнієнко серед основних сил охорони правопорядку називає на другому місці органи та підрозділи Національної поліції України (на першому місці – військові частини та з'єднання Національної гвардії України [85, с. 88]. Аналогічну позицію займає і Є. М. Полтавський, розглядаючи питання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України в кризових ситуаціях [152, с. 95].

Очевидним є також те, що сфера професійної (службової) діяльності поліцейського, реалізація ним своїх повноважень, спрямована на захист прав і свободи людини, забезпечення особистої безпеки громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, пов'язується із відповідним ризиком для його власних суб'єктивних особистих немайнових прав, природних та невід'ємних благ, як звичайного громадянина, таких як право на життя та здоров'я. М. В. Логінова, слушно вказує, що робота поліцейських реалізовується у досить складних умовах та супроводжується значним психологічним навантаженням та спротивом з боку правопорушників, і майже в кожному випадку супроводжується посяганням на їх честь і гідність, здоров'я та життя [97, с. 75].

Таким чином, можна стверджувати, що реалізація працівниками поліції права на життя і здоров'я, повагу до своєї гідності, свободи та особистої недоторканності наділена певною специфікою, що обумовлено: по-перше, характером їхньої професійної (службової) діяльності; по-друге, змістом та особливостями виконуваних посадово-функціональних обов'язків щодо захисту, охорони і забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин. Не буде перебільшенням і констатація наступного: служба в

правоохоронних підрозділах, і в Національній поліції зокрема, щодо підтримання особистої, публічної та державної безпеки, має велике соціальне значення. Так само як і великого соціального значення набуває питання збереження життя і здоров'я поліцейського під час виконання завдань, покладених на нього державою.

З огляду на наведене, ми переконані у правильності висновків К. Бугайчука, який наголошує, що правовий та соціальний захист поліцейських, безперечно, перетинається зі специфікою їх правового статусу як представників держави; рівнем авторитету поліцейського та престижності служби; результативності виконання поліцейських завдань та функцій тощо. Соціальна захищеність має компенсувати інтенсивність та складність служби в поліції, заохочувати службову діяльність та дисциплінувати особовий склад [14, с. 59]. Крім того, вважаємо слушними міркування О. А. Антоненко, який зазначає, що правовий та соціальний захист працівника поліції є вкрай необхідним складовим елементом національного та міжнародного законодавства [4, с. 159]. Безперечно правий і Н. М. Вапнярчук, який наголошує, що в усьому світі соціальному захисту працівника правоохоронних органів приділяється значна увага, адже їх професійна діяльність досить часто пов'язана з неабиякою небезпекою та високим рівнем ризику [17, с. 136]. Не можемо не погодитись із О. П. Клипою, який слушно вказує, що правова та соціальна захищеність працівника органів внутрішніх справ до 2015 року та працівника Національної поліції України досі, залишається другорядною. Нормативно-правова база, сформована на основі радянських законів, не відображає сучасних потреб і, на жаль, не може забезпечити належного правового і соціального захисту співробітників правоохоронних органів [64, с. 26].

Поза всяким сумнівом, необхідно визнати, що успішна діяльність поліцейського забезпечується одночасною дією значної кількості умов об'єктивного та суб'єктивного характеру. Однією із таких умов, має бути упевненість кожного працівника поліції в надійному захисті з боку держави його

прав, свобод як громадянина даної держави, і як особи, яка здійснює функції державного органу.

Як вважає І. І. Сенчук, однією з основних правових гарантій діяльності поліцейського, є його правовий статус як представника держави. У зв'язку з цим, поліцейський в повній мірі має право контролювати виконання приписів законодавства України та застосовувати державний примус для здійснення своїх функцій у разі необхідності. В розвиток цього є, наприклад, закріплене положення ч. 2 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію»: «Законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами», що в свою чергу, покладає на інших суб'єктів обов'язок здійснити дії або утриматися від них на виконання вказівок поліцейського [208, с. 89].

З нашої точки зору ще однією правовою гарантією діяльності поліцейського є закріплення більш жорстких видів юридичної відповідальності за правопорушення, вчинене щодо поліцейського. Однак, слід зазначити, що саме декларування та фіксація в законодавстві більш суворого покарання за протидію поліцейському, не робить роботу останнього гарантованою та забезпеченою.

Саме у зв'язку з цим кожен поліцейський, повинен бути наділений підвищеним, у порівнянні із загальним законодавством, ступенем правового та соціального захисту.

На жаль, завдання шкоди працівнику поліції на теперішній час (навіть не враховуючи несення служби на деокупованих територіях або в межах ведення бойових дій) має місце достатньо часто, як високим є і рівень випадків загибелі працівників поліції при виконанні службових обов'язків.

За даними Національної поліції України при виконанні службових обов'язків за роки незалежності України загинуло 1 671 працівників органів внутрішніх справ [151]. У період з 2017 по 2024 рік (станом на серпень 2024) загинуло 69 поліцейських [245].

Вочевидь проблема відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю працівника поліції є актуальною як ніколи.

Аналіз сучасного законодавства дозволяє стверджувати, що компенсація (відшкодування) шкоди, завданої здоров'ю та життю поліцейського, це завдання не лише права соціального забезпечення, але і інших галузей права, насамперед – цивільного.

Дійсно, такий юридичний факт, як смерть поліцейського, втрата працездатності у зв'язку із завданням каліцтва, іншого ушкодження здоров'я призводить до виникнення ряду правових відносини: пенсійних, соціального захисту і навіть відносин по відшкодуванню шкоди в межах обов'язкового державного страхування. При цьому питання відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю поліцейського належить до сфери дії цивільного права.

Варто підкреслити, що порядок та умови здійснення відшкодування у випадках нанесення шкоди працівникам поліції, поряд із нормами цивільного законодавства, регулюється нормами спеціального законодавства. В числі таких нормативно-правових актів слід назвати: Закон України «Про Національну поліцію», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», Наказ МВС України «Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського», Наказ МВС України «Про затвердження Порядку призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі поліцейського під час воєнного стану» та ін.

Нині чинним законодавством, що регулює порядок та умови відшкодування шкоди у випадку загибелі (смерті, з точки зору понятійно-категоріального апарату цивільного права) поліцейського чи втрати ним працездатності (каліцтво, інше ушкодження здоров'я) при здійсненні службової діяльності, передбачено одноразову грошову допомогу, яка відповідно до ст. 97 Закону України «Про Національну поліцію», визначається, як соціальна виплата, гарантована допомога з боку держави, яка призначається і виплачується особам, у разі: загибелі поліцейського, що настала внаслідок протиправних дій третіх

осіб, або під час учинення дій, спрямованих на рятування життя людей або усунення загрози їхньому життю, чи в ході участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, під час захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України або смерті поліцейського внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого за зазначених обставин; смерті поліцейського, що настала під час проходження ним служби в поліції; визначення поліцейському інвалідності, що настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних із виконанням повноважень та основних завдань міліції або поліції, чи участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, протягом шести місяців після звільнення його з поліції внаслідок причин, зазначених вище; визначення поліцейському інвалідності внаслідок захворювання, поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаних з проходженням ним служби в органах внутрішніх справ або поліції, протягом шести місяців після звільнення його з поліції внаслідок причин, зазначених у цьому пункті; отримання поліцейським поранення (контузії, травми або каліцтва) під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних із здійсненням повноважень та основних завдань міліції або поліції, чи участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, наслідком якого є часткова втрата працездатності без визначення йому інвалідності;

отримання поліцейським поранення (контузії, травми або каліцтва), пов'язаного із проходженням служби в органах внутрішніх справ або поліції, наслідком якого є часткова втрата працездатності без визначення йому інвалідності [245].

Як бачимо, всі перераховані в Законі випадки завдання шкоди, стосуються виконання поліцейським своїх професійних (службових) обов'язків.

Отже, для подальшого здійснення дослідження потребує з'ясування питання, що саме необхідно розуміти під поняттям «виконання поліцейським своїх професійних (службових) обов'язків».

Варто також зауважити, що Закон України «Про Національну поліцію» не містить роз'яснень з приводу даної категорії. В ньому визначаються основні завдання поліції (ст. 2), як центрального органу виконавчої влади (ст. 1), що в сукупності і становить зміст професійної (службової) діяльності поліцейського. Самі ж повноваження поліцейського конкретизовано ст. 23 названого законодавчого акту.

Необхідно зауважити, що на сьогодні поняття «службова діяльність» визначено Наказом МВС України «Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони органів державної влади військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України» як безперервне, активне, узгоджене за цілями, завданнями, місцем і часом виконання поставлених завдань [169].

За аналогією, ця дефініція може бути застосована і до службової діяльності поліції, а саме: безперервного, активного, узгодженого за цілями, місцем і часом виконання поставлених завдань, пов'язаних із захистом публічних та приватних інтересів у контексті превентивної діяльності, виявлення і припинення різного роду правопорушень, надання відповідних соціальних та адміністративних послуг у межах тієї чи іншої сфери суспільного життя. Своєю чергою, зміст професійної діяльності полягає в певній сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець, тобто певної трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок,

одержаних шляхом спеціальної освіти, навчання чи досвіду, завдяки чому з'являється можливість працювати в певній сфері.

Як бачимо, «професійна діяльність» поліцейського стосується його особистих якостей та рівня кваліфікації, які визначають його компетентності (психологічні, фізіологічні, анатомічні, індивідуально-типологічні), а «службова діяльність» – це виключно сфера виконання поліцейським поставлених законодавством завдань.

До службової діяльності Національної поліції України на сучасному етапі функціонування даної правоохоронної структури, виправдано необхідно додати і виконання службово-бойових завдань. Хоча варто відзначити, що поняття службово-бойової діяльності не нове, оскільки наша держава приймала участь у різних миротворчих операціях та вже понад 10 років перебуває у стані воєнного конфлікту.

Більшість науковців визначають службово-бойову діяльність як окремий вид правоохоронної діяльності, який притаманний військовим формуванням і правоохоронним органам спеціального призначення сектора безпеки і оборони держави, що реалізується шляхом виконання правоохоронних завдань переважно через службову діяльність правоохоронними методами, а у разі загострення обстановки – також і військовими (бойовими) методами. Зокрема так вважають І. О. Кириченко, С. О. Кузніченко, С. Т. Полторак, О. М. Шмаков [60].

В спеціальній літературі зустрічаються і окремі визначення службово-бойової діяльності підрозділів Національної гвардії України. Так, І. В. Ковальов визначає її як профілактичні, охоронні, режимні, ізоляційно-обмежувальні заходи (дії) та спеціальні операції, які проводяться у мирний час, за надзвичайних обставин та воєнний час з метою охорони об'єктів, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку [78, с. 18]. В юридичній літературі навіть згадується про службову-бойову діяльність працівників органів військової юстиції [11, с. 56-61].

Що стосується службово-бойової діяльності Національної поліції України, то тут ми приєднуємося до позиції Є. С. Гіденко, який вказує, що службово-бойові завдання – це завдання, що виконують озброєні поліцейські в установленому чинним законодавством порядку [29, с. 14].

Однак, варто наголосити, що таке тлумачення службово-бойової діяльності стосується Національної поліції лише в межах виконання окремих операцій, та за умови участі щодо виконання заходів з правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, або ж роботи із наслідками кризових ситуацій та спільно з підрозділами військового спрямування, органами державної влади тощо. Ситуація деструктивності, пов'язана із веденням воєнних дій в Україні в певній мірі, змінила орієнтир щодо нормотворчого регулювання діяльності поліції, що у свою чергу зумовило постановку нових завдань та повноважень, тобто бойових, які існують спільно з воєнними.

Такі повноваження на разі закріплені ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». Зокрема, поліція: бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості; здійснює у визначеному законом порядку протидію злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення; захист об'єктів критичної інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, здійснює у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями [29].

В цьому напрямку розвивається і доктрина. До прикладу, О. Д. Звістовський, який визначає службово-бойову діяльність Національної поліції як окремий вид правоохоронної діяльності сил охорони правопорядку і

яка є сукупністю активних, безперервних, узгоджених і взаємопов'язаних за місцем і часом профілактичних, оперативно-тактичних, кримінально- і адміністративно-процесуальних, режимних, захисних і обмежувальних заходів, які здійснюються в сфері професійної діяльності її центральними та територіальними органами самостійно чи у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, з метою боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями шляхом здійснення заходів правового режиму воєнного стану, ліквідації наслідків кризових ситуацій, проведення спеціальних операцій тощо [46, с. 262].

Як бачимо, службово-бойова діяльність є частиною професійних (службових) повноважень поліцейського.

Отже, під здійсненням службової діяльності поліцейським необхідно розуміти: по-перше, виконання службових обов'язків, встановлених у відповідності до закону, статутів, наказів, інструкцій, інших нормативно-правових актів; виконання наказів, розпоряджень безпосереднього керівника органу, структурного підрозділу, інших підрозділів, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування; по-друге, участь у зборах, ученнях, змаганнях та інших службово-оперативних заходах, що провадяться згідно планів, затверджених у встановленому порядку керівництвом МВС України, Національної поліції чи структурного підрозділу в межах їх компетенції.

З огляду на вище зазначене здійсненням професійної (службової) діяльності поліцейським необхідно вважати: слідування до місця несення служби (в тому числі – перебування у відрядженні) і в зворотному напрямку; перебування на території структурного підрозділу протягом встановленого внутрішнім розпорядком робочого часу, а понад робочий час, якщо це викликано

службовою необхідністю; дії, спрямовані на захист життя, здоров'я, честі та гідності особи; інші дії, спрямовані на забезпечення законних інтересів особи, охорони громадського порядку і громадської безпеки (ліквідація пожеж, аварій, стихійних лих, техногенних катастроф тощо), а також дії, визнані судом, як такі, що здійснювалися в інтересах суспільства та держави; перебування на лікуванні в лікувальних, лікувально-профілактичних та інших медичних закладах та установах, слідування до місця лікування та в зворотному напрямку; перебування в полоні (за винятком випадків добровільної здачі в полон), в статусі заручника або інтернованої особи; безвісна відсутність – до визнання працівника безвісно відсутнім чи оголошення померлим у порядку, встановленому законом.

Таким чином, коло професійних (службових) обов'язків поліцейського є доволі широким, а сама кваліфікація його дій, як виконання службових обов'язків, відіграє ключову роль, коли йдеться про виплату одноразової допомоги та відшкодування шкоди, завданої йому каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Іноді, в юридичній літературі припускається, що виплата одноразової допомоги не належить до цивільно-правових відносин, і більше тяжіє до відносин соціального забезпечення працівника поліції. Крім того, ведеться мова і про те, що відносини щодо виплати одноразової допомоги грунтуються на адміністративній підлеглості. Так, до прикладу, О. Кісіль зазначає, що проблематика соціального захисту поліцейських нерозривно пов'язана з використанням ними права на працю, а відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю поліцейського, пов'язаної зі службовою діяльністю – виплату одноразової грошової допомоги в разі загибелі, смерті, чи втрати працездатності поліцейського називає одним із заходів соціального забезпечення поліцейських [63, с. 116]. На наш погляд, такий висновок носить дещо спірний характер.

З одного боку, зазначене твердження заслуговує на існування, оскільки законом чітко окреслено коло суб'єктів, які мають право на отримання такої виплати, а також чітко визначений її розмір. З іншого, на думку деяких фахівців,

соціальний захист надається державою особам, які потребують підтримки, її завданням є - полегшення матеріального стану людей незалежно від їх трудової діяльності шляхом соціального страхування, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги у визначених законом випадках [66, с. 26].

З нашої точки зору все це підтверджує, що відносини з виплати одноразової допомоги у випадку загибелі (смерті), каліцтва, іншого ушкодження здоров'я поліцейського є за своєю сутністю відносинами із соціального забезпечення та виключає дані відносини із цивільно-правових зобов'язань щодо відшкодування шкоди. Іншими словами – мета встановлення виплат полягає не у відшкодуванні шкоди, а у наданні додаткових гарантій працівникам поліції та їх сім'ям.

Пояснимо свої міркування наступним. Визнаючи, що одноразова допомога лежить в площині адміністративних відносин, не можемо погодитись, що такі відносини перебувають поза межами впливу цивільного права. Норми ЦК України, які передбачають відшкодування шкоди, завданої здоров'ю, життю фізичної особи поширюються і на осіб, які працюють за трудовим договором (контрактом), в тому числі – працівників поліції. Адже законодавець визнає право на відшкодування шкоди за усіма, без винятку, громадянами, і при завданні шкоди підставою виникнення зобов'язання є не факт підлеглості, не адміністративний акт, наказ, а сам факт завдання шкоди.

Як уже неодноразово підкреслювалося, особливістю професійної (службової) діяльності поліцейського є висока вірогідність завдання шкоди суб'єкту її здійснення. Питання ж забезпечення безпеки праці поліцейських залишаються в компетенції відповідної сторони правовідношення, в межах якого і реалізується право на працю. Проте цілком очевидно, що повна безпека цих осіб не може бути забезпечена. Визнаючи, що діяльність працівників НПУ є підвищено небезпечною, законодавець покладає ризик загибелі поліцейського на державу, закріплюючи її відповідальність у спосіб, встановлений законом – виплата одноразової грошової допомоги. В той же час, і це дуже важливо, необхідно чітко усвідомлювати: якщо у відносинах із соціального забезпечення

відомий та строго визначений зобов'язаний до здійснення виплати суб'єкт, в цивільно-правових відносинах зобов'язану до відшкодування особу – необхідно ще встановити. Такою особою не обов'язково буде виступати підрозділ НПУ, в якому проходив службу поліцейський. Так само невідомими є і характер правопорушення, і обсяг завданої шкоди, і розмір, завданих збитків, які підлягають відшкодуванню. На відміну від підстав та порядку виплати одноразової допомоги, визначеної Законом України «Про Національну поліцію».

До того ж, і це є дуже суттєво, при виплаті одноразової допомоги питання щодо завдання збитків особам, яких законодавець наділяє правом на отримання такої допомоги взагалі не підлягає з'ясуванню. В той же час, наявність збитків в майновій/немайновій сфері інших, не вказаних у законі осіб, не передбачає підстав для включення їх в коло уповноважених на отримання одноразової допомоги.

Далі – розмір виплат (одноразова допомога) аж ні як не пов'язується із розміром завданої шкоди, а визначений конкретною сумою, встановленою законом (у разі загибелі поліцейського виплачується допомога у розмірі 750 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому прийнято рішення про виплату (ст. 99 ЗУ «Про Національну поліцію»), але разом з тим, в цьому випадку зовсім не ставиться питання про відновлення попереднього стану потерпілого (окрім, смерті). І це цілком очікувано, адже відновлення попереднього стану – це основна, кардинальна задача цивільно-правової відповідальності.

Для порівняння – у США в разі смерті військового страхова компанія сплачує потерпілим 250 тисяч доларів. Якщо військовий загинув під час несення служби, то потерпілі одноразово отримують від Міністерства оборони США (Department of Defense) 12 тисяч доларів, а також 6.9 тисяч доларів на поховання. Тобто, вартість базового компенсаційного пакету для спадкоємців становитиме 268.9 тисяч доларів. Сім'я, внаслідок смерті поліцейського отримує 499 тисяч доларів, і це тільки середньостатистичні дані [99, с. 600].

Завдання шкоди життю чи здоров'ю працівника поліції – свідчить, що відносини, при здійсненні яких було завдано шкоди, є публічно-правовими, проте обов'язок відшкодування завданої шкоди лежить в площині цивільно-правового регулювання. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, смертю працівника поліції відбувається в межах недоговірних (деліктних) зобов'язань. Таким чином, в межах службових правовідносин виникає цивільно-правове деліктне зобов'язання, юридично не пов'язане з першим, що дозволяє вести мову про комплексність даного спеціального (сингулярного) делікту.

На користь цивільно-правової природи даного зобов'язання свідчить і наявність у законі переліку осіб, яким може виплачуватись така допомога. Так, відповідно до ст. 98 Закону України «Про Національну поліцію», право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги мають: діти, у тому числі усиновлені, зачаті за життя загиблої (померлої) особи та народжені після її смерті, а також діти, стосовно яких загиблу (померлу) особу за її життя було позбавлено батьківських прав; один із подружжя, який пережив загиблу (померлу) особу; батьки (усиновлювачі) загиблої (померлої) особи, якщо вони не були позбавлені стосовно неї батьківських прав або їхні батьківські права були поновлені на час її загибелі (смерті); внуки загиблої (померлої) особи, якщо на момент її загибелі (смерті) їх батьки загинули (померли); жінка (чоловік), з якою (з яким) загибла (померла) особа проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, за умови що цей факт встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили; утриманці загиблої (померлої) особи, визначені відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [176].

Як бачимо, перелік осіб, визначених Законом України «Про Національну поліцію» практично співпадає із нормою ст. 1200 ЦК України, в якій зазначено, що у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена

після його смерті. При цьому шкода відшкодовується: дитині - до досягнення нею вісімнадцяти років (учню, студенту – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним двадцяти трьох років); чоловікові, дружині, батькам (усиновлювачам), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, – довічно; особам з інвалідністю – на строк їх інвалідності; одному з батьків (усиновлювачів) або другому з подружжя чи іншому членові сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами, внуками померлого, – до досягнення ними чотирнадцяти років; іншим непрацездатним особам, які були на утриманні потерпілого, – протягом п'яти років після його смерті.

Отже, все вище наведене дозволяє стверджувати, що відносини щодо виплати одноразової допомоги не можна ототожнювати з цивільно-правовими та не слід кваліфікувати, як один із способів відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, смертю поліцейського. Навпаки, і ми наполягаємо на цьому, наявність права на виплату одноразової допомоги не позбавляє особу права вимагати відшкодування шкоди у відповідності до положень ЦК України. На нашу думку, виплата одноразової допомоги – не може бути підставою для відмови у повному відшкодуванні шкоди в межах цивільно-правових відносин.

Крім законодавчих підстав виникнення права на отримання одноразової грошової допомоги, законом також встановлено підстави, за яких призначення і виплата одноразової грошової допомоги не здійснюються. Зокрема, це має місце, коли загибель (смерть), поранення (контузія, травма або каліцтво), інвалідність, часткова втрата працездатності без визначення інвалідності поліцейського є наслідком: учинення ним діяння, яке є кримінальним або адміністративним правопорушенням; учинення ним дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння; навмисного спричинення собі тілесного ушкодження, іншої шкоди своєму здоров'ю або самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, що встановлено судом); подання особою свідомо неправдивої інформації про призначення і виплату одноразової грошової допомоги.

Крім того, одноразова грошова допомога не призначається особі, яка умисно позбавила життя чи вчинила замах на особу (осіб), яка (які) має (мають) відповідно до закону право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги, або притягалася до адміністративної чи кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення стосовно загиблої (померлої) особи, за рішенням суду, яке набрало законної сили.

У призначенні та виплаті одноразової грошової допомоги може бути відмовлено або її виплата припинена чи призупинена особі, щодо якої рішенням суду, яке набрало законної сили, встановлено факт ухиляння від виконання обов'язку щодо утримання загиблої (померлої) особи за її життя.

За наявності спору між особами, які мають право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги, або між особами і органами, уповноваженими призначати та здійснювати виплату одноразової грошової допомоги, щодо права на її призначення та отримання та/або її розміру орган, уповноважений здійснювати виплату одноразової грошової допомоги, призупиняє її виплату до вирішення спору в судовому порядку та набрання судовим рішенням законної сили (ст. 101 ЗУ «Про Національну поліцію»).

Варто зауважити, що відшкодування (компенсація) шкоди, завданої життю та здоров'ю поліцейського під час виконання ним своїх службових обов'язків, є поширеною практикою і в європейських країнах.

Однак, при цьому необхідно зауважити, що в різних країнах – членах ЄС, умови та механізм такого відшкодування можуть суттєво відрізнятися.

Як правило, в європейському праві це, переважно пов'язане з неоднаковим застосуванням подібних правових норм та специфікою завдання шкоди. Великого значення має суспільна думка, яка є чи не найбільшим важелем при прийнятті відповідного рішення. Відзначимо, що в країнах ЄС поліція та дії її працівників завжди в полі зору громадськості з одного боку, а з іншого боку – європейське громадянське суспільство з повагою ставиться до представників влади, чого не можна сказати про подібне ставлення до поліцейського, його правового статусу в нашій країні.

Як нами уже наголошувалось, кожна країна-член ЄС має власну правову базу, що регулює відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю поліцейського під час виконання ним своїх службових повноважень, і яка, за визначенням, має певні винятки, які насамперед стосуються специфічних умов виникнення права на відшкодування шкоди. Хоча такі відмінності і існують, вони вважаються незначними.

Щодо правового регулювання окреслених відносин, то в більшості країн ЄС прийнято та діє спільний та окремі законодавчі акти.

В праві Європейського Союзу діє Європейський кодекс поліцейської етики (прийнятий комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року). Важливість цього спільного для країн ЄС документу полягає в тому, що діяльність поліції та її повноваження розглядаються в міжнародній перспективі, оскільки в сучасній Європі кордони між державами стираються, створюючи єдиний європейський простір.

Ст. 31 Європейського кодексу поліцейської етики вказано, що співробітники поліції повинні користуватися тими ж цивільними та політичними правами, що і решта громадян [14]. З огляду на наведене, необхідно погодитись А. В. Добровінським, який розглядаючи європейські стандарти діяльності поліції, зазначає, що відповідно до закріплених в актах Ради Європи положень, поліція не є військовим формуванням, а службою, яка надає суспільству послуги по забезпеченню безпеки та правопорядку [40, с. 102]. Відповідно до ЄКПЛ, поліцейські організації повинні мати чіткі механізми підзвітності, включаючи розгляд скарг і заяв, поданих співробітниками щодо травм або збитків, отриманих під час виконання службових обов'язків. Кодекс містить керівні принципи, які держави-члени повинні враховувати при розробці свого внутрішнього законодавства, пов'язаного з діяльністю поліції та підкреслює важливість соціальних та економічних прав поліцейських, у тому числі на належну винагороду та заходи з охорони здоров'я, що відповідають характеру роботи поліції.

Незважаючи на існування в спільному європейському просторі єдиного нормативного акту, все ж треба констатувати, що відшкодування шкоди, завданої поліцейським, має свою специфіку, яка прив’язується в першу чергу до національного права кожної країни Європейського Союзу і як уже зазначалось має деякі розбіжності. Іншими словами, національне законодавство кожної європейської країни має власну систему законодавчих актів, що стосуються питань діяльності поліції та компенсації за шкоду, завдану поліцейським під час виконання службових обов'язків. Ці закони переважно включають положення про травми на робочому місці та цивільну відповідальність. Перші зазначені у спеціальному трудовому законодавстві, яке регулює питання виробничих травм, у тому числі отриманих поліцейськими. За цивільною відповідальністю поліцейські можуть мати право на компенсацію, якщо вони постраждали через недбалість або неправомірні дії третіх осіб.

В Польщі з 2005 року діє закон «Про державну компенсацію жертвам певних правопорушень», яким визначено порядок отримання компенсації жертвами злочинів, у тому числі поліцейськими, які отримали поранення під час виконання службових обов'язків. Законом також визначено, що районний прокурор зобов’язаний надавати кваліфіковану допомогу при розгляді позовів щодо відшкодування шкоди, завданої поліцейському під час виконання службових обов’язків [276].

В Швеції діє Закон про поліцію (1984:387), який містить положення, що стосуються компенсації за тілесні ушкодження, отримані працівниками поліції під час виконання службових обов'язків. Законом також передбачена відповідальність держави за надання неналежної підтримки та неправильне нарахування компенсації [317].

В Німеччині таким актом є Соціальний кодекс (книга VII (SGB VII), правовими нормами якого регулюється обов'язкове страхування від нещасних випадків, яке поширюється на поліцейських, що отримали травми під час виконання службових обов'язків. Також кодекс містить окремі положення щодо надання медичної допомоги, лікування, реабілітації та компенсації втраченого

доходу поліцейським через травми, отримані у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

У Франції діє Кодекс внутрішньої безпеки. Цей кодекс містить положення про компенсацію поліцейським, які отримали поранення при виконанні службових обов'язків. Він визначає види компенсації, включаючи медичні витрати та пенсії по інвалідності.

В Італії діє Закон (121/1981), який регулює статус поліцейських і містить положення про компенсацію, пов'язану з травмами, отриманими під час виконання службових обов'язків. Він встановлює систему надання фінансової підтримки та медичної допомоги поліцейським, яким завдана шкода внаслідок поранення.

В Нідерландах WIA (Закон про працю та доходи), передбачено компенсацію працівникам, у тому числі поліцейським, які стали непрацездатними внаслідок травм або захворювань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків. Він включає положення щодо заміщення доходу та реабілітаційної підтримки.

Отже, проведений нами аналіз відповідного законодавства і судової практики, дозволяє вести мову про деяку схожість європейського та українського законодавства.

Так, зокрема більшість європейських країн обмежують відшкодування шкоди, завданої життю, здоров’ю поліцейського, якщо така шкода спричинена власними навмисними неправомірними діями або при виконанні службових обов’язків поліцейським допущено грубу недбалість. Такий стан характерний, наприклад, для Німеччини – поліцейські не можуть отримати відшкодування, якщо вони діяли з умислом або допустили грубу недбалість. Цей принцип виступає гарантією того, що поліцейські не можуть посилатися на факт призначення їм відшкодування, як на підставу звільнення від відповідальності за свої протиправні дії. Аналогічні правила зафіксовані у законодавстві Бельгії, Нідерландах, Норвегії, інших скандинавських країнах, де існує обов’язок відшкодовувати збитки за позовами, що виникають у зв'язку з діями, вчиненими

під час виконання службових обов'язків, але це не поширюється на дії, вчинені з недобросовісними намірами [314].

Вважаємо за доцільне звернути увагу і на таку обставину, як можливість держав-членів Європейського Союзу призупиняти дію (протистояти змінам), окремих законодавчих положень, які на думку органів виконавчої влади можуть негативно вплинути на їхні національні закони про відшкодування шкоди та на систему правосуддя загалом. Така процедура в правовому полі ЄС отримала назву «екстрене гальмо», що дозволяє зберегти свої специфічні обмеження та запобігти невиправданому, в даному випадку, спрощенню процедури відшкодування шкоди.

У багатьох європейських країнах існують механізми судового нагляду за діями поліції, які можуть обмежувати розмір відшкодування. Суди зобов’язані ретельно перевіряти дії поліцейських і визначати, чи підлягає відшкодуванню шкода, виходячи з законності та доцільності цих дій.

Таким чином, фактичний склад, який породжує зобов’язання із відшкодування шкоди життю та здоров’ю працівника поліції, складається із наступних обов’язкових елементів: шкода завдається життю та здоров’ю специфічній категорії працівників – поліцейським; завдана шкода причинно пов’язана із проходженням служби в Національній поліції; відсутні підстави, що виключають відшкодування шкоди.

Отже, ключова відмінність зобов’язання з відшкодування шкоди, завданої життю та здоров’ю поліцейського від класичних конструкції з відшкодування шкоди полягає в тому, що: результат завдання шкоди завжди пов’язаний із професійною (службовою) діяльністю поліцейського, що і породжує специфіку цих відносин; держава завжди відповідальна за відшкодування шкоди, проте заподіювачем шкоди не вважається; у випадку встановлення порушника, виплачені потерпілому суми, можуть бути стягненні з нього лише в порядку регресу; умови виникнення зобов’язань з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю встановлені спеціальним

законом і не повинні співпадати з класичними (загальними) умовами, що застосовуються до інших категорій громадян.

Враховуючи особливе соціальне значення правового статусу поліцейського, як носія державної влади в поєднанні із важливістю матеріальної складової буття, та негативними наслідками для подальшого виконання трудової (іншої професійної діяльності) складової – повна або часткова втрата працездатності, пропонуємо наступні зміни до чинного законодавства.

Зокрема, пропонуємо:

ч. 3 ст. 1195 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю» викласти у такій редакції:

«3. Шкода, завдана фізичній особі каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, відшкодовується без урахування пенсії, призначеної у зв'язку з втратою здоров'я, або пенсії, яку вона одержувала до цього, одноразової грошової допомоги, яка виплачується працівникам правоохоронних органів, а також інших доходів».

Внести зміни до ч. 4 ст. 97 Закону України «Про Національну поліцію» та викласти її у такій редакції: «4) визначення поліцейському інвалідності внаслідок захворювання, поранення (контузії, травми або каліцтва), пов’язаних з проходженням ним служби в органах внутрішніх справ або поліції, протягом одного року після звільнення його з поліції внаслідок причин, зазначених у цьому пункті; призначення відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю поліцейського не залежить від часу звільнення, не обмежується будь-якими строками за умови встановлення причинного зв’язку між шкодою та каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я чи смерті».

Висновки до Розділу 3

1. Доведено дуалістичну правову природу зобов'язання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю поліцейського як такого, що має комплексний характер, оскільки відносини, при здійсненні яких було завдано шкоди є – публічно-правовими, а обов'язок відшкодувати завдану шкоду є цивільно-правовим, що не позбавляє потерпілого (інших, визначених законом осіб) у разі отримання одноразової (соціальної) допомоги, права на звернення до суду з вимогою про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої здоров'ю чи життю поліцейського при виконанні службових обов'язків.

2. Визначено необхідність закріплення в спеціальному законодавстві понять «професійна діяльність», «службова діяльність», «службово-бойова діяльність». При цьому під поняттям «професійна діяльність» необхідно розуміти рід трудової діяльності працівника, який характеризує його особисті якості (психологічні, фізіологічні, індивідуально-типологічні), ступінь володіння спеціальними знаннями, рівень кваліфікації. Поняття «службова діяльність» поліцейського є більш ширшим, тому під ним пропонується розуміти діяльність, спрямовану на забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав та інтересів людини, суспільства, держави шляхом виконання поліцейським завдань виключно у сфері надання поліцейських послуг, визначених законом. Під виконанням «службово-бойових завдань» необхідно розуміти виконання поліцейськими окремих завдань та спеціальних операцій в умовах надзвичайного чи воєнного стану, спільно з підрозділами військового спрямування, в яких виконання бойових завдань є основною сферою їхньої компетенції.

3. Доведено, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням, смертю малолітньої, неповнолітньої передбачає не лише реальні збитки (витрати на лікування, додатковий (постійний) догляд тощо) та упущену вигоду (заробіток, який малолітні/неповнолітня особа могла отримати), а і, у разі потреби: вартість індивідуальних засобів реабілітації; складнощі суспільної

(соціальної) інтеграції; грошову ренту, якщо після спливу терміну непрацездатності, потерпілий, отримує заробіток, доклавши до цього значних зусиль чи підвищених фізичних навантажень.

4. Визначено потребу розроблення та впровадження у вітчизняну правову систему тарифну модель (таблиці відшкодування шкоди), що звільнить потерпілих від обов'язку обґрунтування розміру відшкодування майнової шкоди, спростить процедуру доказування наявності моральної шкоди, особливо у випадках смерті потерпілого та дозволить розширити дискрецію судів при визначенні суми відшкодування.

5. Встановлено, що створення та належне функціонування Фонду відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення сприятиме посиленню соціальної захищеності людини та підвищить авторитет держави. Визначено джерела фінансування фонду, якими можуть бути: частина коштів, отриманих від реалізації конфіскованого майна; штрафи за адміністративні та кримінальні правопорушення; суми від спеціального мінімального податкового збору; суми, вилучених необґрунтованих активів, добровільні внески юридичних чи фізичних осіб.

6. Правова система України не забезпечує належного захисту прав потерпілих та можливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю внаслідок кримінальних правопорушень. Незважаючи на численні законопроєкти, подані до Верховної Ради України для регламентації умов та порядку відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету, жоден із них не був прийнятий. Відповідно, положення ч. 2 ст. 1177 ЦК досі не реалізоване. Тому існує нагальна потреба створення фонду відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень, як це зроблено в багатьох країнах Європейського Союзу. Створення та належне функціонування такого фонду є необхідним кроком для забезпечення справедливості та соціальної захищеності громадян.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, пов'язаної із відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення законодавства України в зазначеній сфері.

Найбільш вагомими науковими результатами робото є наступні положення:

1. Аргументовано необхідність здійснення попередніх виплат потерпілому за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, що дозволить забезпечити йому фінансову підтримку на період лікування та (або) реабілітації. Ці виплати можуть бути призначені за таких умов: особа, якій завдано шкоди, в порядку, встановленому законом, визнана потерпілою; стан здоров'я потерпілого вимагає невідкладного медичного втручання; матеріальний стан потерпілого не дозволяє здійснити оплату наданих або тих, що будуть надаватися медичних послуг; попередні виплати будуть зараховані в загальну суму визначеного судом розміру відшкодування шкоди; розмір виплат, визначених судом здійснюватиметься за рахунок коштів Державного бюджету (щодо зайнятих осіб – за рахунок Фонду соціального страхування); за необхідності контроль за рухом коштів може бути покладено на органи управління праці та соціального захисту населення, територіальні відділи Державної виконавчої служби, приватного виконавця.

2. Доведено, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням, смертю малолітньої, неповнолітньої передбачає не лише реальні збитки (витрати на лікування, додатковий (постійний) догляд тощо) та упущену вигоду (дохід, який малолітня/неповнолітня особа могла отримати), а і, у разі потреби: вартість індивідуальних засобів реабілітації; складнощі суспільної та соціальної інтеграції; грошову ренту, якщо після спливу терміну

непрацездатності, потерпілий, працює, отримує винагороду за роботу, докладаючи до цього значних зусиль чи підвищених фізичних навантажень.

3. Доведено необхідність удосконалення законодавства у сфері відшкодування шкоди з особливом суб'єктом – боржником шляхом закріплення у спеціальному законодавстві понять «професійна діяльність», «службова діяльність», «службово-бойова діяльність». При цьому під поняттям «професійна діяльність» необхідно розуміти рід трудової діяльності працівника, який характеризує його особисті якості (психологічні, фізіологічні, індивідуально-типологічні), ступінь володіння спеціальними знаннями, рівень кваліфікації. Поняття «службова діяльність» поліцейського є більш ширшим, тому під ним пропонується розуміти діяльність, спрямовану на забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав та інтересів людини, суспільства, держави шляхом виконання поліцейським завдань виключно у сфері надання поліцейських послуг, визначених законом. Під виконанням «службово-бойової діяльності» необхідно розуміти виконання поліцейськими окремих завдань та спеціальних операцій в умовах надзвичайного чи воєнного стану, спільно з підрозділами військового спрямування, в яких виконання бойових завдань є основною сферою їхньої компетенції.

4. Обґрунтовано, що при визначенні розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю працівника, необхідно враховувати не лише небезпечні ситуації, що виникають (можуть виникнути) в ході виконання трудових обов'язків, а й інші виняткові ситуації або нестандартні умови праці. Винятковими ситуаціями слід вважати: залучення до виконання робіт працівників, які проходять практику або стажування; простої; вимушену зупинку виробничого процесу під час надзвичайних подій техногенного та природного характеру, в тому числі під час повітряної тривоги; зміни у технологічному процесі виконання робіт; ремонт або обслуговування виробничого обладнання під час виконання певного виду робіт тощо.

Нестандартними слід вважати умови праці, пов’язані з виконанням дистанційної та (або) надомної роботи.

5. Встановлено дуалістичну правову природу зобов’язання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю поліцейського як такого, що має комплексний характер, оскільки відносини, при здійсненні яких було завдано шкоди є – публічно-правовими, а обов’язок відшкодувати завдану шкоду є цивільно-правовим, що не позбавляє потерпілого (інших, визначених законом осіб) у разі отримання одноразової (соціальної) допомоги, права на звернення до суду з вимогою про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої здоров’ю чи життю поліцейського при виконанні службових обов’язків.

6. Визначено, що цивільне законодавство України та країн Європейського Союзу виділяє окрему категорію деліктів – «спеціальні делікти», базовими елементами яких є: правовий статус потерпілого та заподіювача щкоди; вид здійснюваної діяльності та наявність певних обов’язків (трудових, службових тощо); законодавство, яке застосовується при регулюванні відносин, що виникли.

7. Обґрунтовано положення, що завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю пов’язується із наявністю деяких ризиків, зокрема технологічним)виробничим) і професійним (службовим). Технологічним є ризик, що містить високу вірогідність відмови технічних пристроїв з наслідками певного рівня за визначений період функціонування небезпечного виробничого об’єкта і не може бути підставою для звільнення від відповідальності за завдану шкоду; професійним є ризик, який пов’язаний із професійної діяльністю людини. Якщо буде доведено, що працівник діяв в умовах професійного ризику – це буде підставою звільнення його від обов’язку відшкодувати завдану шкоду.

8. Встановлено можливість і необхідність одночасного застосування норм цивільного права, які передбачають відшкодування майнової шкоди та компенсацію моральної шкоди за шкоду, завдану каліцтвом, іншим

ушкодженням здоров'я або смертю особи та норм спеціального законодавства, що передбачають здійснення одноразової допомоги безпосередньо потерпілому або членам його сім'ї.

9. Встановлено, що ознаками цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, яка рятувала життя чи здоров'я іншої особи без відповідних повноважень є: врегулювання нормами цивільного (зобов'язального) права; досягнення позитивного результату не є обов'язковою умовою відшкодування завданої шкоди; завдана шкода має невід'ємний зв'язок з особою, яка здійснювала дії, спрямовані на рятування життя та здоров'я іншої особи; такі дії не є професійними обов'язками того, хто рятує і їх здійснення відбувається поза межами його службових повноважень.

10. Визначено, що завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особі під час виконання трудових функцій, слід вважати різновидом договірних відносин, в основі яких лежить укладення трудового договору (контракту), і на які поширюються дія норм цивільного законодавства про відшкодування майнової та моральної шкоди.

11. Підтримано позицію, змістом якого є впровадження у вітчизняну судову практику діючої в окремих країнах Європейського Союзу тарифної моделі (таблиць «болю»; таблиці відшкодування шкоди) встановлення розміру грошової компенсації, за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, або смертю, сума якої залежить від тривалості фізичних чи душевних страждань та їх наслідків, що звільнить потерпілих від необхідності обґрунтовувати вказаний у позові розмір завданої майнової та моральної шкоди, а також сприятиме більш широкій дискреції судів при визначенні суми відшкодування, не відступаючи від завдань та основних засад цивільного судочинства.

12. Доведено, що цивільний позов про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, пред'явлений у кримінальному процесі: сприяє забезпеченню відновлення в повному обсязі

майнових прав та інтересів потерпілого; унеможливлює прийняття судом необ'єктивного рішення щодо захисту порушених суб'єктивних цивільних прав потерпілого; надає можливість звільнити підсудного, потерпілого, інших учасників судового процесу (свідки, експерти тощо) від потреби брати участь у судовому засіданні повторно.

13. Розвинуто положення, відповідно до якого створення та належне функціонування Фонду відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю від кримінального правопорушення, слугуватиме підвищенню соціальної захищеності людини та посилить авторитет держави. Джерелами фінансування фонду можуть бути: частина коштів, отриманих від реалізації конфіскованого майна; штрафи за адміністративні та кримінальні правопорушення; суми від спеціального мінімального податкового збору; суми, вилучених необґрунтованих активів, добровільні внески юридичних чи фізичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С.Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2012. № 3(45). С. 154–159.

2. Азаров Ю.І., Письменний Д.П., Хабло О.Ю. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 49-56.

3. Андросюк В.Г. Психологічне забезпечення службової діяльності працівника міліції. Київ : НАВС. 2003. 103 с.

4. Антоненко О.А. Організаційно-правові засади правового та соціального захисту працівників поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 159-163.

5. Бандурка О.О., Аріфходжаєва Т.Б. Характеристика та організаційні основи поняття охорони праці за трудовим договором. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 371-373.

6. Бараняк В., Несімко О. Проблеми відшкодуванняшкоди у кримінальному провадженніщодо захисту прав потерпілого. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2018. № 894. С. 98-103.

7. Беляневич В.Е. Науковий висновок щодо відшкодування (компенсації) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення (стаття 1177 ЦК). URL: https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-vidskoduvanna-kompensacii-skodi-fizicnij-osobi-aka-poterpila-vid-kriminalnogo-pravoporusenna-statta-1177-ck

8. Березуцький В.В., Адаменко М.І. Небезпечні виробничі ризики та надійність: навчальний посібник. Харків. ФОП Панов А.М. 2016. 385 с.

9. Безпека та охорона праці. *Your guide for living in Finland*. URL: https://www.infofinland.fi/uk/work-and-enterprise/during-employment/health-and-safety-at-work?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 08.03.2024).

10. Бизова А.М. Теоретико-правові засади функціонування органів вітчизняної юстиції у сфері службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. *Честь і закон.* 2020. № 4 (75). С. 56-61.

11. Бондар О.С., Полішко О.Д. Щодо цивільно-правового аспекту відповідальності держави-терориста за шкоду, завдану населенню України внаслідок війни. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2023. № 4. С. 212-216.

12. Борисова Ю.С. Підстави виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України та США. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2019. Т. 24. С. 193-200.

13. Борисова Ю. Є. Підстави та умови деліктної відповідальності у цивільному праві України та СШВ (порівняльно-правовий аналіз) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2021. 217 с.

14. Бугайчук К. Правове регулювання підвищення рівня соціального захисту поліцейських. Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11 квітня 2019 року). Харків. 2019. С. 59–61.

15. Ваганова І.М. Зобов'язання, що виникають із деліктів у римському праві. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. № 3 (21). С. 510-521.

16. Вайцеховська О.Р. Міжнародне приватне право: особлива частина: навч.метод. посіб. Харків : Право, 2023. 520 с.

17. Вапнярчук Н. М. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України: сьогодення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 6. С. 159-163.

18. Вареник О.С. Локальне правове регулювання охорони праці у Фінляндії: напрями запозичення у національне трудове законодавство. *Соціальне право.* 2021. № 2. С. 6-10.

19. Василенко Л.П., Хоменко С.Н. Проблемні аспекти застосування регресу в разі відшкодування роботодавцями шкоди, завданої їх працівниками. *Вісник НТУУ «КПІ».* 2020. Вип. 2 (46). С. 40-44.

20. Вирок від 07.02.2018 по справі № 355/1637/17 Баришівський районний суд Київської області. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72075275 (дата звернення: 01.01.2023).

21. Вишня А.І. Поняття кримінального правопорушення в українському законодавстві. *Конференції Державного університету «Житомирська політехніка»*. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/129.pdf (дата звернення: 01.01.2024).

22. Відповідальність за шкоду і компенсація шкоди, завданої воєнними злочинами: досвід Хорватії та Боснії і Герцеговини. Електронний ресурс. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/RH.-zagalnyj-oglyad.pdf (дата звернення: 07.04.2024).

23. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посіб. За ред. М. К. Галянтича. К. : ЮрінкомІнтер, 2011. 624 с.

24. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство. За заг. редакцією О.А. Банчука. Київ : Москаленко О.М., 2015. 268 с.

25. Відшкодування за смерть в європі | адвокат в європі. *Адвокат в Європі*. URL: https://advokatveurope.com/uk/poslugy/vidshkodyvannya-za-smert-v-evropi/ (дата звернення: 01.5.2024).

26. Галкевич С.В. Основні категорії цивільного деліктного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 3. Т. 1. С. 78-82.

27. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 7. С. 60-65.

28. Гіденко Є.С. Правове регулювання діяльності Національної поліції України у виконанні службово-бойових завдань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Вип. 47. С. 14-16.

29. Глобенко Г.І. Міжнародні правові стандарти та зарубіжний досвід щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики.* Харків : 2018. №11. С. 44-46.

30. Голубенко І.І. Держава як боржник у зобов'язаннях, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи. *Вісник НТУУ «КПІ».* Вип. 1 (57). 2023. С. 182-189.

31. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція. Монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління і права, 2012. 724 с.

32. Гринько С.Д. Концептуальні засади визначення підстави та умови виникнення деліктних зобов'язань за правом Стародавнього Риму. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 4. С. 66-69.

33. Гринько С.Д. Причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивна умова виникнення деліктних зобов'язань в Україні. *Університетські наукові записки.* 2010. № 2. С. 66–78.

34. Дараганова Н.В. Охорона праці як категорія адміністративного права – запрошення до дискусії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 250-254.

35. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою: Резолюція Орг. Об'єдн. Націй від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text (дата звернення: 21.01.2023).

36. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди від 21 квітня 2004 року : Директива Європ. Союзу від 21.04.2004 № 2004/35/ЄС : станом на 1 трав. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення: 07.10.2023).

37. Джужа А.О. Реституція та компенсація як особливі форми віктимологічного запобігання злочинам: досвід країн Західної Європи та США. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №1. С. 312-321. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4ea2959c-7597-4467-b6d3-624df3e0a4b3/content

38. Джуська А.В., Палюх А.Я. Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 4 (113). С. 48-56.

39. Дідур К.М., Дмитрюк С.П. Економічні наслідки виробничого травматизму. *Агросвіт.* 2023. № 9-10. С. 96-105.

40. Добровінський А.В. Європейські стандарти діяльності поліції та їх реалізація в Україні. Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 102-104.

41. Долотова Д. Життя або смерть: що таке смертна кара, де вона досі діє, а хто відмовився від середньовічних канонів. URL: https://vikna.tv/video/shho-take-smertna-kara-ta-yaki-krayiny-dosi-yiyi-zastosovuyut/

42. Глуховський В. В. Огляд міжнародного досвіду щодо реалізації прав громадян і пацієнтів на якісну медичну допомогу: Велика Британія. *Головний лікар*. 2002.№ 8. С. 64-66.

43. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116) : Конвенція Ради Європи від 24.11.1983. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319#Text (дата звернення: 14.01.2024).

44. Жигулін Ю. Новий погляд на делікт. Теоретичні та практичні проблеми інституту деліктної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2021. №5 . С. 84-92.

45. Захарова Г.В. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням внаслідок вчинення шахрайських дій в сфері туризму. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 369-376.

46. Звістовський О.Д. Професійна, службова та службово-бойова діяльність Національної поліції: сутність та розмежування понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 258-262.

47. Здирок М. А. Передумови виникнення права на відшкодування збитків. Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України. Матеріали міжн. наук.-практ. конференції (Донецьк, 25-26 жовтня 2013 р.). С. 39–42.

48. Змисла М. Національні гарантії відшкодування шкоди, завданої насильницькими злочинами: огляд законодавства - Jurfem. *Jurfem*. URL: https://jurfem.com.ua/vidshloduvannya-shkody-natsionalni-harantii/ (дата звернення: 01.07.2024).

49. Зобов'язальне право України : підручник. За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. Київ : Істина, 2011. 848 с.

50. Зозуляк О.І., Парута Ю.І. Перспективні напрями удосконалення цивільно-правової відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2021. Вип. 63. С. 141-146.

51. Ігнатенко О. Відшкодування збитків, спричинених злочином, у судовій практиці. *Юрист і закон*. 2022. № 46. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA016214

52. Інструкція з організації та порядку дій управління державної охорони україни за рівнями терористичних загроз. Наказ УДО України від 30.06.2016 р. № 185 (станом на 12.09.2023 р.). *Офіційний вісник України.* 2016. № 64. Стор. 439. Ст. 2178. Код акта 2789/2016.

53. Кадук О.О. Причинно-наслідковий зв'язок як елемент складу правопорушення в приватно-правових відносинах. *Наукові записки НаУКМА*. 2021. Т. 8. С. 26-33.

54. Казмірчук В. М., Марущак К. Ю. Відшкодування майнової шкоди в цивільному законодавстві: тези доповідей. Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя: матеріали XI міжнародної науково-практичної Інтернет конференції. (Львів 28 грудня 2021 р.). Львів, 2021 р. С. 132–133.

55. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 264 с.

56. Карнаух Б. П. Причинний зв'язок у деліктному праві: концепція NOVUS ACTUS INTERVENIES. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 11-15.

57. Карнаух Б.П. Вина як умова деліктної відповідальності в країнах англо-американської правової сім'ї. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 5. С. 529-537.

58. Карпенко Є.М. Міжнародний досвід відшкодування шкоди потерпілому як одна з форм запобігання злочину. *Правовий часопис Донбассу*. № 1(62). 2018. С. 190–196.

59. Кириченко І. О., Богданович В. Ю., Крутов В. В. Шляхи вдосконалювання наукового супроводу службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. *Честь і закон*. 2009. № 1. С. 3–23.

60. Кириченко І.О., Полторак С.Т., Шмаков О.М. Обґрунтування доцільності запровадження наукової спеціальності «Службово-бойова діяльність». *Честь і закон.* 2005. № 3. С. 3–10.

61. Ківалова Т.С. Деякі проблемні питання зобов'язань відшкодування шкоди. *Часопис цивілістики*. 2012. № 7 С. 23-27.

62. Ківалова Т.С. Підстави деліктної відповідальності за завдання шкоди. *Часопис цивілістики.* 2010. Вип. 8. С. 19-22.

63. Кісіль О. Деякі проблеми правової регламентації соціального забезпечення поліцейських в Україні. *Форум права.* 2016. № 3. С. 116–120.

64. Клипа О.П. Організаційно-правові заходи вдосконалення соціального захисту Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 1. С. 226-229.

65. Книга 6 стаття 279 (6:279 цивільного кодексу Нідерландів). *wetboekplus.nl*. URL: https://wetboekplus.nl/burgerlijk-wetboek-boek-6-artikel-279-meer-partijen/.

66. Князькова Л.М. Деякі питання реалізації права на соціальний захист працівників органів внутрішніх справ. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2021. № 2. С. 92–99.

67. Князькова Л.М. Роль держави у соціальному захисті поліцейських *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 3. С. 25-28.

68. Коваленко І. Умови цивільно-правової відповідальності: загальнотеоретичний підхід. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 53-56.

69. Коваленко І.А. Вина як підстава цивільно-правової відповідальності. Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22-23 січня 2021). ХНУВС. 22-23 січня. 2021. С. 54-57.

70. Коваленко І.А. Відшкодування моральної шкоди за цивільним законодавством України. The 9th International scientific and practical conference" Scientific research in the modern world"BoScience Publisher. 2023. С. 524-560.

71. Коваленко І.А. Причинний зв’язок, як одна з умов цивільно-правової відповідальності. *Креативний простір.* 2021. № 2. С. 98-100.

72. Коваленко І.А. Особливості цивільно-правового регулювання зобов’язань з відшкодування шкоди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 47-50.

73. Коваленко І.А. Цивільно-правова відповідальність осіб з вадами волі. Монографія. Київ : ФОП Маслаков. 2018. 180 с.

74. Коваленко І.А. Загальнотеоретичні засади цивільно-правової відповідальності осіб, обмежених у дієздатності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 249-251.

75. Коваленко І.А. Майновий характер цивільно-правової відповідальності. Actual trends of modern scientific research: abstracts of VIII International scientific and practical conference, Munich, Germany, 14-16 March 2021. – MDPC Publishing, Munich, Germany, 2021. – P. 756-759.

76. Коваленко І. А. Цивільно-правова відповідальність осіб з вадами волі.- Дисертація канд. юрид. наук: 12.00.03, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014.- 190 с.

77. Ковальов І.В. Порядок організації планування у підрозділах Національної гвардії України. Службово-бойова діяльність сил сектору безпеки держави: сучасний стан, проблеми та перспективи: Збірник тез ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Україна, м. Харків, 27 жовтня 2019 року). Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2020. 71 с.

78. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

79. Козак І. Проблеми відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 11. С. 89-93.

80. Колобиліна О.О. Цивільно-правова відповідальність: поняття та ознаки. *Право.ua*. 2023. № 2. С. 186-190.

81. Компенсація за моральні збитки після ДТП у Європі. *Адвокат в Європі*. URL: https://advokatveurope.com/uk/kompensatsiya-za-moralni-zbitki-pislya/ (дата звернення: 13.95.2023).

82. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 01.01.2023).

83. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.11.2023).

84. Кордина Р.О., Круглова О.О. Зобов’язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом. Проблемні питання цивільного та трудового права. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 квітня 2018 року). Дніпро : Вид. Біла К.О. 2018. 194 с.

85. Корнієнко Д. М. Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку як об'єкт державного регулювання: адміністративно-правові засади. *Честь і закон.* 2019. № 2 (69). С. 87–94.

86. Короткий Т.Р. Регламентація деліктних зобов'язань у міжнародних угодах. *Нариси міжнародного приватного права*. Київ : 2014. Вип. 3. С.170-216.

87. Кравчук І., Котюк А. Відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70), № 6. С. 36–41.

88. Кравчук С. Й. Проблемні аспекти захисту конституційних прав в Україні та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Вип. 71. С. 89-94.

89. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. За заг. ред. проф. В. Я. Тація. Нац. акад. прав. наук України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Т. 1: Загальна частина. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 374 с.

90. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 19 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 12.06.2024).

91. Кримінально-процесуальний кодекс України: Кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 : станом на 19 листоп. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text (дата звернення: 04.01.2025).

92. Крісткова В., Човган В. Хто і як має компенсувати шкоду потерпілим від злочинів на ґрунті насилля. URL: https://life.pravda.com.ua/health/2017/10/23/227061/

93. Кузніченко С.О. Проблемні питання щодо наукового забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. *Честь і зако*н. 2009. № 2. С. 16–19.

94. Кузьменко Я.П. Право на життя як природне право людини: теоретично-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 15-18.

95. Лепеха О. М., Кондратюк О. В. До питання оперативно-розшукової характеристики умисних вбивств та її вплив на вибір форм негласної протидії злочинам. *Соціально-правові студії*. 2019. № 3 (5). С. 118–123.

96. Лов'як О.О. Нормативно-правове забезпечення відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ: монографія. Київ : Нац. акад.. внутр. справ. 2011. 228 с.

97. Логінова М.В. Правовий захист співробітників поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Вип.68. Ч. 2. С. 73-76.

98. Луцюк П.С. Концептуальні засади юридичної відповідальності в сучасних умовах розвитку трудового законодавства. Дис. доктор. юрид. наук. Сєвєродонецьк. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. 2017. 469 с.

99. Мазур В.В. Порівняльно-правова характеристика відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи в правопорядках України та деяких країн ЄС. *Наукові перспективи*. 2024. № 4 (46). С. 1048-1057.

100. Мазур В.В., Полішко Н.Л., Бобко В.Г. Відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи (на прикладі України та Республіки Польща). *Наука і техніка сьогодні.* 2024. № 5 (33). С. 160-170.

101. Мазур М.Р. Реалізація виправданими права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2015. № 4 (3). С. 195-199.

102. Малько О.Д., Колошко Ю.В. Розслідування, облік та аналіз нещасних випадків на виробництві: курс лекцій. НУЦЗУ. 2020. 107 с.

103. Мальцева Т. В. Проблема визначення розмірів компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення особистих немайнових прав фізичної особи. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 27. С. 118-126.

104. Малюга Л.Ю. Теоретико-правові основи адаптації соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 406 с.

105. Малюська Д. Уряд схвалив законопроєкт про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. *Міністерство юстиції України*: URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-uryad-shvaliv-zakonoproektpro-vidshkoduvannya-shkodi-poterpilim-vid-nasilnitskih-kriminalnihpravoporushen.

106. Мамушкіна А.І. Щодо питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. С. 83-88.

107. Мануїлова К. В. Деякі колізійні питання зобов'язань з заподіяння шкоди у міжнародному приватному праві / К. В. Мануїлова // Міжнародні читання з міжнародного права пам’яті професора П.Є. Казанського: матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск М. І. Пашковський; НУ «ОЮА». – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 460-463.

108. Марценко Н.С. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, заподіяну штучним інтелектом. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. Т. 1, № 12. С. 34–39. URL: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-34-39 (дата звернення: 14.12.2024).

109. Марценюк-Розарьонова О.В. Майнове страхування, його особливості, значимість та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 4(81). С. 130-137.

110. Матвеєв Г.К. Вина в радянському цивільному праві. Київ : Вид-во КДУ імені Тараса Шевченка, 1955. 307 с.

111. Матвеєв Г.К. Англо-американське деліктне право. Вид-во КДУ імені Тараса Шевченка, 1973. 174 с.

112. Матвеєв Г.К. Підстави цивільно-правової відповідальності. Київ: Політвидав України. 1970. 168 с.

113. Медицький І.Б. Допомога потерпілим від злочинів: зарубіжний досвід регламентації та національні перспективи. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95) С. 107-117.

114. Мельник В.В. До характеристики умови відшкодування шкоди, завданої роботодавцем. *Держава і регіони.* 2020. № 3 (69). Т. 3. С. 46-51.

115. Менделя О.О. Як застрахувати професійну відповідальність. *Управління закладом охорони здоров'я.* 2018. № 7. С. 34–37.

116. Мироненко В., Пилипенко С. Правове регулювання відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень у деяких європейських країнах. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 31–37.

117. Мироненко В. П., Скриник М. В. Лікарська помилка як підстава відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю або життю фізичної особи-пацієнта за законодавством України. *Visegrad Journal on human rights*, 2022. № 6. С. 97–103. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_PRINT-1.pdf#page=97

118. Міжнародне приватне право: Навч. посіб. / Бичкова С. С., Іванов Ю. Ф., Чурпіта Г. В. та ін.; За ред. Ю. Ф. Іванова. – К.: Алерта, 2018.– 390 с.

119. Міжнародне приватне право: підручник. За ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. 2-ге видання. Київ : Алерта, 2014. 656 с.

120. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р.: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 30.04.2023).

121. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 5-те вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. ІІ. 1120 с.

122. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т.; за ред. О.В. Дзери (кер.авт.кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 2-е вид. перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. 1. 832 с.

123. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т.; за ред. О.В. Дзери (кер.авт.кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 2-е вид. перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. 2. 1082 с.

124. Ніпіаліді О., Васильчишин О. Сучасний стан охорони праці в Україні у контексті забезпечення її інноваційного розвитку. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020. № 1 (21). С. 164-169.

125. Новосельська І., Руше М. Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 7. С. 44.

126. Ольховик Л.А. Право на життя – основне конституційне право людини. *Наукові інновації та передові технології.* 2023. № 11 (25). С. 275-286.

127. Онищенко О.С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. 2017. 210 с.

128. Онищенко О.С. Особливості відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях. *Судова апеляція*. 2015. № 2(39). С. 102-108.

129. Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах. Монографія. Івано-Франківськ. 2014. 228 с.

130. Оніщенко О. В., Єрзаулова В. В. Медична помилка: правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2013. № 2(27). С. 92–96.

131. Оржинська Е. Використання загальнонаукових методів у слідчій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 272-276.

132. Основи законодавства про охорону здоров'я. Закон України № 2801-XII від 19.11.1992 р. (в ред. 19.04.2024). *Відомості Верховної Ради.* 1993. № 4. Ст. 19.

133. Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: Принципи Орг. Об'єдн. Націй від 25.07.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e53#Text (дата звернення: 04.06.2024).

134. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізмуцивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. Київ : ЮрінкомІнтер, 2014. 328 с.

135. Отраднова О.О. Виконання як підстава припинення деліктних зобов'язань. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 14. С. 113-116.

136. Отраднова О.О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки.* 2013. № 3. С. 152-158.

137. Отраднова О.О. Деліктні зобов'язання в цивільному праві Франції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2011. № 86. С. 20-23.

138. Отраднова О.О. Новітні тренди у деліктному праві європейських країн (роздуми за підсумками XVI щорічної міжнародної конференції з європейського деліктного права). *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 138-143.

139. Отраднова О.О. Поняття та функції деліктних зобов'язань у США. *Юридична Україна.* 2010. № 5. С. 53-55.

140. Паліюк В. П. Відшкодування моральної шкоди по Конституції України. Конституція. Незалежність. *Правова держава*: доп. та повідомл. наук.-практ. конф., присвяченої першій річниці Конституції України. Миколаїв, 1997, с. 52-53.

141. Паліюк В.П. Вина заподіювача моральної (немайнової) шкоди. Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика. За заг. ред. М. К. Галянтича. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 80- 89.

142. Паліюк В.П. Правове врегулювання відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Автореф. дис. канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». Харків, 2000. 17 с.

143. Паліюк В.П. Причинний зв'язок між протипраною поведінкою правопорушника і її результатом – моральною (немайновою) шкодою.

Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика. За заг. ред. М. К. Галянтича. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 78– 80.

144. Паліюк В.П. Протиправна поведінка заподіювача моральної (немайнової) шкоди. Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика. За заг. ред. М. К. Галянтича. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 65-78.

145. Парасюк В.М. Склад правопорушення як підстава цивільно-правової відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 124-126.

146. Парасюк В.М. Теоретичне обгрунтування сутності підстави цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 45-49.

147. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. Київ : *Юридична думка*. 2008. 336.

148. Пирій М.О. Відшкодування шкоди чи компенсація збитків, завданих війною: цивільно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 26-39.

149. Писарєва Е.А., Клапоущак Д.С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. *Академічні візії*. Випуск 13/2022

150. Плачков Д.Ф. Відшкодування шкоди фізичній особі, що потерпіла від злочину за цивільним законодавством: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 19с.

151. Поліщук М. Названо кількість поліцейських, що загинули в Україні за 30 років. *ГЛАВКОМ*. URL: https://glavcom.ua/news/nazvano-kilkist-policeyskih-shcho-zaginuli-v-ukrajini-za-30-rokiv-741037.html (дата звернення: 27.06.2024).

152. Полтавський Е.М. Правове регулювання службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України під час реагування на кризові ситуації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 6. Т. 2. С. 95-98.

153. Породько В.В. Особливості виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої громадянам при здійсненні оперативно-розшукової діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 116-120.

154. Постанова Верховного Суду від 1 квітня 2020 року. справа № 757/36029/15-ц провадження № 61-26594св18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739527

155. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року по справі No308/9708/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064

156. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992 року «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text

157. Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики. За ред. В. Човгана. Київ : «Видавничий дім «Артек», 2020. 206 с.

158. Право на охорону здоров'я – Українська Гельсінська спілка з прав людини. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/pravo-na-ohoronu-zdorov-ya/ (дата звернення: 03.05.2023).

159. Примак В.Д. Вади і переваги основних теоретичних концепцій цивільної вини. *Юридична Україна*. 2006. № 5. С.56-59.

160. Примак В.Д. Вина як критерій визначення розміру моральної шкоди. *Юридична Україна*. 2009. № 5. С. 71-76.

161. Примак В.Д. Причинно-наслідковий зв'язок як умова відшкодування моральної шкоди крізь призму вимог справедливості, розумності й добросовісності. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 25-30.

162. Приступа С.Н. Концептуальні засади компенсаційної функції цивільного права. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 6. С. 153-160.

163. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV : станом на 28 квіт. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення: 04.11.2023).

164. Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: Проект Закону України № 3149 від 03.03.2020 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1452

165. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: Проект Закону України №3150 від 03.03.2020 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1453

166. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Закон України № 3781-XII від 23.12.1993 р. (в ред. 01.01.2024). *Відомості Верховної Ради.* 1994. № 11. Ст. 50.

167. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України № 1105-15 від (станом на 01.01.2024). *Відомості Верховної Ради*. 1999. № 46-47. ст. 403.

168. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року N 53/5. URL: https://ips.ligazakon.net/document/reg3145?an=448471

169. Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони органів державної влади військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України: Наказ МВС України від 20.07.2016 р. № 692 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/z1140-16#Text.

170. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text

171. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text

172. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV: станом на 23 груд. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 01.04.2023).

173. Про Національну гвардію України. Закон України № 876-VII від 13.03.2014 р. (в ред. 27.06.2023). *Відомості Верховної Ради.* 2014. № 17. Ст. 594.

174. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : станом на 16 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 08.02.2023).

175. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII : станом на 9 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення: 08.10.2024).

176. Про організації роботодавців, їх об’єднань, права і гарантії діяльності. Закон України № 5026-VI від 22.06.2012 (станом на 31.03.2023). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 216.

177. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 6 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 08.10.2024).

178. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 15.11.2024).

179. Про охорону праці. Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 49. Ст. 668.

180. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів). Закон України № 137/98-ВР від 03.03.1998 (станом на 06.11.2022). *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34. Ст. 227.

181. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ. Закон України № 1972-XII від 12.12.1991 р. (в ред. 01.10.2023). *Відомості Верховної Ради.* 1992. № 11. Ст. 152.

182. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 18. Ст. 78.

183. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 15.02.2023).

184. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону. Закон України № 1835-III від 22.06.2000 р. (в ред. 15.03.2022). *Відомості Верховної Ради.* 2000. № 40. Ст. 338.

185. Проект Закону про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації від 17.05.2022 № 7385 URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602

186. Проєкт Закону про внесення зміни до Цивільного кодексу України щодо забезпечення прав осіб на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю № 3752 від 26.06.2020 URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3040

187. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права. монографія. Харків. ХНАДУ. 2014. 260 с.

188. Рабінович П. М., Грищук О. В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти). Львів : Світ, 2006. 140 с. (Пр. Львів. лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місц.

самоврядування Акад. прав. наук України ; Серія І. Дослідження та реферати ; Вип. 9.

189. Резнік Г. Особливості відшкодування моральної шкоди, спричиненої посяганням на особисті немайнові права дитини. *Юридична Україна*. 2014. № 8. С. 53-58.

190. Рекомендації Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (Ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів) // Центр політико-правових реформ : сайт. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf (дата звернення: 25.03.2019).

191. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (85) 11 від 28.06.1985 р. державам-членам щодо встановлення потерпілого в рамках кримінального права і процесу. URL: http: //ua-info.biz/legal/basebi/ua-hmwear.htm.

192. Рішення Болехівського міського суду Івано-Франківської області від 24 травня 2019 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82106795.

193. Рішення Нікопольського міськрайон- ного суду Дніпропетровської області від 6 серпня 2014 р. Справа № 182/3493/13-ц. URL: https:// reyestr.court.gov.ua/Review/40706843.

194. Рішення Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 18.06.2019 (заочне) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82503442

195. Рішення Новокаховського міського суду Херсонської області від 10 травня 2017 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/66521367.

196. Рішення Святошинського районного суду від 17.01.2019 https://reyestr.court.gov.ua/Review/79304818

197. Рішення Соснівського районного суду м. Черкаси від 23.12.2022 року URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108233726

198. Рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 23.02.2023 https://reyestr.court.gov.ua/Review/109515649

199. Рішення від 03.06.2019 по справі № 640/15691/18 Київський районний суд м.Харкова. *Аналітично-правова система ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82296292 (дата звернення: 14.05.2023).

200. Романюк Я. Суброгація та особливості її застосування у правовідносинах страхування. *Слово національної школи суддів України*. 2012. № 1(1). С. 136-141.

201. Рубан О.О. Відшкодування фізичним особам моральної (немайнової) шкоди в Україні і зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 49-53.

202. Рубан О.О. Страховий захист як юридичний засіб відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю при виконанні службових обов'язків. Проблеми цивільного права і процесу. Харків. Ярослава Мудрого. 2019. С. 267-269.

203. Рудень В., Дячишин В. Еволюційний генезис згубного наслідку безпеки пацієнта - лікарської помилки, в практичній діяльності лікарів країн світу та її місце в умовах трансформації системи медичної допомоги населенню україни до європейських стандартів. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. (АПСНІМ)*. 2020. № 4 (28). С. 79–87.

204. Русецький А. Окремі питання відшкодування(компенсації) моральної (немайнової) шкоди. *Вісник ХНУВС*. 2017 . № 3. С. 180-193.

205. Савченко В.О. Значення свободи волі для визначення вини як умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди. *Держава та регіони.* 2023. № 2 (80). С. 38-43.

206. Свояк Д. Значення складу генерального делікту у процесі доказування під час вирішення спору. *Слово Національної школи суддів України.* 2021. № 1 (34). С. 79-89.

207. Селезень С.В. До питання трактування «моральна шкода». *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2013. № 27. С. 479-489.

208. Сенчук І.І. Гарантії професійної діяльності поліцейських в сучасних умовах. *Форум права*. 2018. № 3. С. 88-95.

209. Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук України*. №2 (37). С. 80-88.

210. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. Харків : Еспада. 2005. 840 с.

211. Скриник М. В. Принцип генерального делікту у зобов’язаннях із відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю фізичної особи за законодавством України та країн Європейського Союзу. *Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку.* : матеріали міжкафедр. наук.-теорет. круглого столу присвяченому міжнародному дню прав людини. (10 грудня 2024 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2024 р. С. 49–52.

212. Скриник М. В. Відшкодування немайнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення: зарубіжний досвід. *Наше право*. 2023. № 1. С. 73–77. DOI: 10.32782/NP. 2023.1.10

213. Скриник М. В. Виконання службових обов’язків як підстава відшкодування шкоди, завданої смертю поліцейського. *«Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи».* : Матер. круглого столу присвяченого Дню юриста в Україні. (08 жовтня 2024.) Київ: НАВС, 2024 р. С. 55–58

214. Скриник М. В. Відшкодування шкоди, пов’язаної із втратою або зменшенням працездатності малолітньої, неповнолітньої особи, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я. *Аналітично- порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 282–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.47

215. Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю фізичній особі у цивільному законодавстві Швеції. *Свобода, безпека та незалежність: правовий*

вимір : матеріали XIII міжнар. наук.- практ. конф. (24 лютого 2023 р.). Київ, Національний авіаційний університет, 2023. С. 524–527. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/59046

216. Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої смертю малолітньої, неповнолітньої особи. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. №81. С. 238–241. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.37

217. Скриник М. В. Особливості дотримання принципу верховенства права у відшкодуванні нематеріальної шкоди в умовах воєнного стану . *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (30 березня 2023 р.). Київ : НАВС, 2023. С. 255–257. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e8392e46-b02b-4492-a361-f7ebd36af6f4/content

218. Скриник М. В. Право фізичної особи на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом. *Приватно-правові механізми захисту прав людини.* : матеріали міжкафедр. наук.-теорет. круглого столу. (10 грудня 2021р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2021 р. С. 116–119

219. Скриник М. В. Тлумачення терміну шкода у аспекті правничої лінгвістики. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XVIII всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2022 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 52–58.

220. Скриник М. В., Поняття каліцтво у юридичному дискурсі. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 березня 2023 р.). Кропивницький : ЛА НАУ, 2023. С. 270–274

221. Скриник М. В., Синоверський А. І., Взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану – організаційно-тактичний та психологічний аспект. *Юридична психологія.* 2024. № 1 (34). С. 325–330. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.140

222. Скриник М. В., Право на охорону праці та право людини на життя та здоров'я: два компоненти однієї проблеми. *«Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту»*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 433–434. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/konferentsii/2023/Problemy_ta_perspektyvy.pdf

223. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності. За ред. проф. Я.Ю. Кондртаьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 560 с.

224. Слюсаренко К. В., Садовенко М. М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики і перспективи. Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. № 1. С. 84.

225. Сорока О.П. Відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань: законодавство та практика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23) Т. 2. С. 94-98.

226. Сорока О.П. Моральна шкода внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві: деякі актуальні питання. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. Вип. 1 (26). Т. 4. С. 57-61.

227. Сорока О.П. Нещасний випадок на виробництві як підстава надання соціального забезпечення. *Право і суспільство.* 2020. № 4. С. 146-151.

228. Сорока О.П. Поняття і сутність моральної шкоди, завданої втратою здоров'я працівникіі унаслідок нещасних випадків та професійних захворювань. *Актуальні проблеми держави і права.* 2020. № 86. С. 210-216.

229. Сорока О.П. Соціальне страхування – гарантія права громадян на соціальний захист внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. *Право та інноваційне суспільство*. 2020, №1 (14), С. 41–45.

230. Сорока О.П. Поняття та ознаки соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 363–368.

231. Справа «Шмалько проти України» (заява № 60750/00): рішення Європейського суду з прав людини від 20 липня 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 47. Ст. 244.

232. Справа Гаррідо Херреро проти Іспанії / CASE OF GARRIDO HERRERO v. SPAIN 2022. HUDOC - european court of human rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-226286"]%7D (date of access: 01.11.2023).

233. Стєбєлєв А.М. Проблеми відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, у кримінальному провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2015. №16. С. 85-88.

234. Сухонос В.В. Теорія держави і прва. Навч. посіб. Суми. «ВТД Університетська книга» 2005. 544 с.

235. Тарасюк І.В. Проблеми ризику в професійній діяльності оперативних працівників ОВС. *Право і суспільство.* 2012. № 5. С. 157-160.

236. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 184 с.

237. Тимофіїв Р. Відшкодування роботодавцем моральної шкоди, завданої нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, як вид соціального захисту працівників. *Вісник Львівського університету: Серія «Юридична».* 2016. Вип. 63. С. 142-152.

238. Тищенко О. Досвід соціального забезпечення населення в провідних країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 2 (2). С. 77.

239. Тімуш І. С. Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення: деякі проблеми практичної реалізації. *Юридична наука*. 2015. № 11. С. 59-66.

240. Тімуш І.С., Лапчевська О. Ф. Підстави відповідальності за сімейним правом України. *Нотаріат для вас*. 2013. № 6. С. 62–69.

241. Трощенко І.А. Уніфікація колізійних норм у сфері недоговірних зобов'язань в європейському союзі та законодавство україни. Автореф. дис. Київ. 2019. 20 с.

242. Трунова Г.А. Соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійні захворювання: тенденції розвитку правового регулювання. *Право і інновації.* 2017. № 3 (19). С. 82-89.

243. У Чехії громадяни зможуть отримати «моральну» компенсацію через обмеження під час COVID // Судово-юридична газета у світі від 02 травня 2023 р. https://sud.ua/uk/news/abroad/269203-u-chekhiyi-gromadyani-zmozhut-otrimati-moralnu-kompensatsiyu-cherez-obmezhennya-pid-chas-covid.

244. Ус О.В., Ус М.В. Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. *Право і суспільство*. 2015. №3. С. 82-87.

245. Учасники проектів Вікімедіа. Втрати Національної поліції України під час російсько-української війни – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Втрати_Національної_поліції_України_під_час_російсько-української_війни (дата звернення: 04.11.2024).

246. Федеральний кримінальний кодекс Німеччини. URL: http://www.gesetze-iminternet.de/stgb/_261.html.

247. Фединяк Г.С. Міжнародне приватне право: Курс вибраних лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 429 с.

248. Федченко В.М. Відшкодування потерпілому завданої злочином шкоди за рахунок держави. *Науковий вісник ДДУВС*. 2010. № 2. С. 36–42.

249. Філософсько-енциклопедичний словник. Інститут філософії імені Григорія Сковороди. Київ : Абрис. 2002. 751 с.

250. Фрончко В.В., Боднарчук І.В. Принципи європейського деліктного права та їх вплив на модернізацію деліктного законодавства України. Збірник матеріалів круглого столу. Гармонізація цивільного законодавства УКкрпаїни з правом Європейського Союзу (м. Тернопіль, 9 листопада 2022). Тернопіль, 2022. С. 63-73.

251. Ханик-Посполітак Р.Ю. Відшкодування школи в цивільному законодавстві: український та європейський підходи. *Наукові записки НаУКМА.* 2016. Т. 181. С. 103-106.

252. Хмельова Н. А. Проблеми реалізації прав потерпілих від злочину осіб на відшкодування шкоди державою. Проблеми законності. 2015. № 129. С. 122-129.

253. Цвайгерт К., Кетц Х. Введення в порівняльне правознавство у сфері приватного права. *Міжнародні відносини*. 1998. Т. 2. 512 с.

254. Цивільне право України: Загальна частина / За ред. професорів І.А. Бірюкова і О.Ю. Заіки. К.: Алерта, 2014. 510 с.

255. Цивільне право України. Договірні та не договірні зобов'язання: підручник. За заг. ред. Бичкової С.С. 3-тє вид. перероб. та доп. Київ : Алерта, 2014. 496 с.

256. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання. Підручник. За заг. ред. Бичкової С.С. Київ : КНТ, 2008. 498 с.

257. Цивільне право України. Загальна частина : підручник. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А.Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

258. Цивільне право України. Особлива частина - Дзера О.В.- Відшкодування шкоди особі, яка потерпіла від злочину. *Бібліотека українських підручників*. URL: https://westudents.com.ua/glavy/73444-vdshkoduvannya-shkodi-osob-yaka-poterpla-vd-zlochinu.html.

259. Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2011. 468 с.

260. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. К.: ЮрінкомІнтер, 2002. Т.2., с. 560

261. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Кн. 2. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 722 с.

262. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова [та ін.]; за ред.. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 742 с.

263. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 15.03.2021).

264. Цивільний кодекс України. Коментар. За ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. Одеса : Юридична література, 2004. 1112 с.

265. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців): у 12 т. За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2014. Т. 11.: Недоговірні зобов'язання. 2014. 416 с.

266. Цірат Г.В. Відшкодування ментальної шкоди за варшавською та монреальською конвенціями. *Нариси з міжнародного приватного права*. 2016. Вип. 4. С.159-181.

267. Цопа В. Принципи, структура та процес керування ризиками. *Охорона праці.* 2019. № 1. С. 26–29.

268. Чернат В. А. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2006. 20 с.

269. Чорноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру. Монографія. Київ : 2012. 448 с.

270. Шапошніков Д.С. Відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи. Автореф. канд. юрид. наук. Одеса. 2005. 26 с.

271. Шмаков О. М. Сили охорони правопорядку в службово-бойовій діяльності силових структур. *Честь і закон*. 2013. № 2 (45). С. 27–30.

272. Шмаков О.М. Напрямки подальшого розвитку теорії службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України. *Честь і закон.* 2005. № 2. С. 3–9.

273. Щукін О. С. Правовий статус медичних працівників за трудовим законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: Одеса, 2005. 28 с.

274. Юридичний словник. За ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цвєткова. Київ : Політвидав України, 1974. 746 с.

275. Ярош С. І знов про відшкодування шкоди, завданої агресією рф. *Юридична Газета online: вебсайт.* 22.08.2022. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/i-znovu-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-agresieyu-rf.htm

276. [If my claim is to be sent from this country to another EU country Information on the procedure for sending a compensation application https://e-justice.europa.eu/492/EN/if_my_claim_is_to_be_sent_from_this_country_to_another_eu_country?init=true&member=1]. European e-Justice Portal - If my claim is to be sent from this country to another EU country. *European e-Justice Portal*. URL: https://e-justice.europa.eu/492/EN/if_my_claim_is_to_be_sent_from_this_country_to_another_eu_country (date of access: 01.09.2024).

277. European Code of Police Ethics Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/CoE.pdf.

278. 89/2012 Sb. Občanský zákoník (nový). *Zákony pro lidi*. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/translation/cs/2012-89?langid=1033&srcid=1029 (date of access: 10.09.2024).

279. A Doctor Confronts Medical Errors – And Flaws In The System That Create Mistakes. June 30, 2020. URL: https://www.npr.org/sections/health-shots/2020/06/30/885186438/a-doctor-confronts- medical-errors-and-flaws-in-the-system-that-create- mistakes.

280. Baretić, M. "Pojam i funkcije neimovinske štete prema novom Zakonu o obveznim odnosima." Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 56, 2006, str. 461-500., c. 478.

281. Bka - pks 2018. *BKA - Startseite*. URL: https://www.bka.de/DE/AktuelleInformationen/StatistikenLagebilder/PolizeilicheKriminalstatistik/PKS2018/pks2018_node.html (date of access: 01.01.2024).

282. Bukovac Puvača, M. "Deset godina nove koncepcije neimovinske štete." Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 36, no. 1, 2015, str. 157-180.

283. Bundesgerichtshof (BGH), Urteil vom 06.07.2021 - VI ZR 2/20. NJW 2021, S. 3243.

284. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/.

285. CASE OF POLAT v. AUSTRIA 2021 12886/16. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211365

286. CASE OF STOYANOVI v. BULGARIA. doc ref: 42980/04/ECHR ID: 001-101678. *Lexploria*. URL: https://app.lexploria.com/document/565698-case-of-stoyanovi-v-bulgaria (date of access: 03.01.2025).

287. Civil Code. URL:https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/juri/pdf/103_en.pdf

288. Code Civil Belge: Loi du 21.03.1804. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=180 4032130&table_name=loi

289. Codice Civile Italiano. *Codice Civile online*. URL: https://www.codice-civile-online.it (date of access: 16.12.2024).

290. Código Civil de España, Real Decreto de 24 de julio de 1889. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/1889/BOE-A-1889-4763-consolidado.pdf.

291. Código Civil de España: Real Decreto de 24.07.1889 por el que se publica el Código Civil. // Bol. Ofic. del Est. 1889. № 206. P. 249–259. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/1889/BOE-A-1889-4763-consolidado.pdf.

292. Conseil National de l'Ordre des Médecins – l'Ordre des Médecins. URL: https://www.conseil-national.medecin.fr/sites/default/files/codedeont.pdf (дата звернення: 06.05.2023).

293. Constitución Española: Constitución, aprobada por las Cortes Generales el 31.10.1978 (Modif. por Reforma de 27.08.1992). – León: Junta de Castilla y León, 2004. – 106 p.

294. Constitution of the National Health Service of the United Kingdom of Great Britain. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/480482/ NHS_Constitution_WEB.pdf.

295. Crnić, I. Odštetno pravo. Zgombić & Partneri, Zagreb, 1989. 362 str., c. 112-115.

296. Electronic Code of Federal Regulations (e-CFR): Table Of Contents URL: https://www.law.cornell.edu/definitions/index.php?width=840&height=800&iframe=true&def_id=5cd689da1bee15f3647c28d76070a4db&term_occur=1&term_src=Title:24:Subtitle:A:Part:5:Subpart:L:5.2003 (дата звернення: 11.03.2024)

297. European tort law 2009 / Helmut Koziol, Barbara C. Steininger (eds). Berlin ; New York : Walter de Gruyter, P. 570.

298. French Civil Code 2016. *Trans-Lex.org*. URL: https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/ (date of access: 06.08.2024).

299. German civil code = Burgerliches gesetzbuch (BGB) : article-by-article commentary. Volume 1, Books 1-3: 1-1296 / edited by Gerhard Dannemann, Reiner Schulze ; assistant editor: Jonathan Watson. — München : C.H. Beck ; Baden Baden : Nomos, 2020.

300. German Social Code. URL: http://www.gesetze- im-internet.de/sgb_5/ (date of access: 06.05.2023).

301. Gesetze-iminternet.de. *gesetze-iminternet.de*. URL: http://www.gesetze-iminternet.de/bgb/ (date of access: 06.05.2023).

302. Gorenc, V. et al. Komentar Zakona o obveznim odnosima. Narodne novine, Zagreb, 2014, c. 201.

303. Human Rights Education Associates. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf (дата звернення: 13.03.2024).

304. Jaeger L., Luckey J. Schmerzensgeld. Luchterhand Verlag, 2021. 456 S.

305. Klarić, P., Vedriš, M. Građansko pravo. Narodne novine, Zagreb, 2014 // https://webshop.pravo.hr/proizvod/gradansko-pravo/.

306. Körperverletzungsdelikte. *Universität Potsdam*. URL: https://www.uni-potsdam.de/de/rechtskunde-online/rechtsgebiete/strafrecht/koerperverletzungsdelikte (date of access: 24.02.2023).

307. Küppersbusch H., Höher H. Ersatzansprüche bei Personenschaden: Eine praxisbezogene Anleitung. C.H. Beck, 2021. 488 S.

308. Language selection. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/health/ph_information/documents/eb_64_en.pdf (дата звернення: 06.05.2023).

309. Lawyrup juridische kennisbank - lawyrup NL. *Lawyrup NL*. URL: https://lawyrup.nl (date of access: 10.09.2024)].

310. Legal consequences, measures of prevention and reduction of medical malpractice cases (errors) / A. O. Yanchuk et al. *Pathologia*. 2019. No. 1. P. 124-130. URL: https://doi.org/10.14739/2310-1237.2019.1.166616 (date of access: 04.05.2023).

311. Letselschade. *Drost Letselschade*. URL: https://www.drost.nl (date of access: 15.10.2024).

312. Markesinis B., Coester M., Alpa G., Ullstein A. Compensation for Personal Injury in English, German and Italian Law: A Comparative Outline. Cambridge University Press, 2015. 270 p.

313. Martín-Casals, M. "La indemnización de los daños morales en el derecho español." Revista de Derecho Civil, vol. 7, no. 4, 2020, pp. 461-500.

314. Medical errors – not only patients' problem. *PubMed Central (PMC)*. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3400923/ (date of access: 06.05.2023).

315. Michael and others (FC) (Appellants) v The Chief Constable of South Wales Police and another (Respondents) https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2013-0043.html

316. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 września 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy - Kodeks cywilny. *ELI - European Legislation Identifier*. URL: https://eli.gov.pl/eli/DU/2020/1740/ogl (date of access: 11.11.2022).

317. Oetker H. in: Münchene Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB Band 2: Schuldrecht Allgemeiner Teil. C.H. Beck, 2021. 3168 S.

318. Patient Safety. *World Health Organization (WHO)*. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/patient-safety (date of access: 06.05.2023).

319. Patientsäkerhetslag (2010:659) Svensk författningssamling 2010:2010:659 t.o.m. SFS 2023:36 - Riksdagen. *Riksdagen - Start*. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/patientsakerhetslag-2010659_sfs-2010-659 (date of access: 06.05.2023).

320. Principles of European tort law (PETL). *European Group on Tort Law*. URL: http://www.egtl.org/PETLEnglish.html (date of access: 14.10.2023).

321. Real Decreto Legislativo № 1, 24.03.1995, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley del Estatuto de los Trabajadores. // Bol. Ofic. del Est. – 1995. – № 75. – P. 9654–9688.

322. Reglero Campos, D.E., Busto Lago, J.M. Tratado de Responsabilidad Civil. Aranzadi, Cizur Menor, 2014. c. 112-115.

323. Relative aux contrats de travail: Loi du 03.07.1978. *Moniteur Belge*. 1978. № 212. P. 9277.

324. Rengier, Rudolf. Strafrecht Besonderer Teil II: Delikte gegen die Person und die Allgemeinheit. 24. Auflage. München: C.H. Beck, 2023. § 13.

325. Sentencia del Tribunal Supremo (Sección 1A) de 26 de marzo de 1997. URL: http://guiasjuridicas.wolterskluwer.es/

326. Skadeståndslag (1972:207). *Start | Sveriges riksdag*. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skadestandslag-1972207_sfs-1972-207/ (date of access: 01.07.2024).

327. Slizyk A. Beck ' sche Schmerzensgeld-Tabelle 2021. C.H. Beck, 2021. 968 S.

328. Sous-section 1: Devoirs généraux des médecins. (Articles R4127-1 à R4127-31) - Légifrance. *Légifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006196408 (date of access: 06.05.2023).

329. Spickhoff A. Medizinrecht. C.H. Beck, 2021. 3280 S., стор. 67.

330. Sveriges domstolar. *Sveriges Domstolar*. URL: https://www.domstol.se (date of access: 15.07.2024).

331. The European Group on Tort Law. URL: http://www.egtl.org (дата звернення: 19.01.2023).

332. The law on patients' rights and quality of the health care system, France. URL: http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte =JORFTEXT000000227015&categorieLien=id.

333. The Private Law Systems in the EU: Discrimination on Grounds of Nationality andthe Need for the European Civil Code. Comparative study of the systems of private law of the EU Member States with regard to discrimination on grounds of nationality and on the scope and need for the creation of a European URL: https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/juri/pdf/103_en.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

334. Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych. Dz. U. z 2002 r. Nr 199, poz. 1673. URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021991673/U/D20021673Lj.pdf (дата звернення: 17.02.2023).

335. Vilches Abogados. Qué es y cómo valorar el daño moral. – marzo 22, 2023.URL: https://blog.hernandez-vilches.com/derecho-penal/dano-moral/ (date accessed: 04.09.2024).

336. Vrhovni sud Republike Hrvatske, Rev 2868/2015-2 od 14. veljače 2018, c. 89.

337. Wagner G. Neue Perspektiven im Schadensersatzrecht – Kommerzialisierung, Strafschadensersatz, Kollektivschaden. Gutachten A zum 66. Deutschen Juristentag. C.H. Beck, 2006. 154 S.

338. Yzquierdo Tolsada, Mariano. Sistema de responsabilidad civil, contractual y extracontractual. Madrid: Dykinson, 2001. 545 p.

339. Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18 URL: https://www.zakon.hr/z/75/Zakon-o-obveznim-odnosima.

340. Zákon občanský zákoník. *CODEXIS*®. URL: https://next.codexis.cz/legislativa/CR26785_2023_01_06/nepristupny (date of access: 24.01.2024).

341. Županijski sud u Zagrebu, Gž-5231/2019-2 od 12. studenog 2019.

342. Wicks E. The role of the right to life in respect of deaths caused by negligence in the healthcare context. Med Law Rev. 2024 Feb 26;32(1):81-100. doi: 10.1093/medlaw/fwad037. PMID: 38007608; PMCID: PMC10896627. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10896627/#fwad037-FN76

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції
Станіслав ГУСАРЄВ
_____2024

АКТ

02.12 2024 м. Київ № 191-оп

Впровадження результатів дисертації Скриник Мирослави Віталіївни на тему: «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн ЄС» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;

– начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника підполковника поліції Корольчука Віктора Володимировича;

– т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Містюка Андрія Петровича;

– завідувача кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права та психології доктора філософії, доцента, Калінюк Анжели Леонідівни;

– т.в.о. завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента, старшого лейтенанта поліції Кирдана Богдана Васильовича;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри цивільно-правових дисциплін Національної

академії внутрішніх справ Скриник Мирослави Віталіївни на тему: «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн ЄС».

Проаналізовано основні результати дослідження Скриник М. В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1) Скриник М. В. Право фізичної особи на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом. *Приватно-правові механізми захисту прав людини.* : матеріали міжкафедр. наук.-теорет. круглого столу. (10 грудня 2021р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2021 р. С. 116–119

2) Скриник М. В. Тлумачення терміну шкода у аспекті правничої лінгвістики. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XVIII всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2022 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 52–58.

3) Мироненко В. П., Скриник М. В. Лікарська помилка як підстава відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю або життю фізичної особи-пацієнта за законодавством України. *Visegrad Journal on human rights*. 2022. № 6. С. 97–103. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_PRINT-1.pdf#page=97

4) Скриник М. В. Відшкодування шкоди, пов'язаної із втратою або зменшенням працездатності малолітньої, неповнолітньої особи, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. *Аналітично- порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 282–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788- 6018.2023.06.47

5) Скриник М. В. Відшкодування немайнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення: зарубіжний досвід. *Наше право*. 2023. № 1. С. 73–77. DOI: 10.32782/NP. 2023.1.10

6) Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичній особі у цивільному законодавстві Швеції. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII міжнар. наук.- практ. конф. (24 лютого 2023 р.). Київ, Національний авіаційний університет, 2023. С. 524–527. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/59046

7) Скриник М. В., Поняття каліцтво у юридичному дискурсі. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 березня 2023 р.). Кропивницький : ЛА НАУ, 2023. С. 270–274

8) Скриник М. В. Особливості дотримання принципу верховенства права у відшкодуванні нематеріальної шкоди в умовах воєнного стану . *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (30 березня 2023 р.). Київ : НАВС, 2023. С. 255–257. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e8392e46-b02b-4492-a361-f7ebd36af6f4/content

9) Скриник М. В., Право на охорону праці та право людини на життя та здоров'я: два компоненти однієї проблеми. *«Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту» :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 433–434. URL: https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/konferentsii/2023/Problemy_ta_perspektyvy.pdf

10) Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої смертю малолітньої, неповнолітньої особи. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. №81. С. 238–241. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.37

11) Скриник М. В., Синоверський А. І., Взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану – організаційно-тактичний та психологічний аспект. *Юридична психологія.* 2024. № 1 (34). С. 325–330. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.140

12) Скриник М. В. Виконання службових обов'язків як підстава відшкодування шкоди, завданої смертю поліцейського. *«Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи».* : Матер. круглого столу присвяченого Дню юриста в Україні. (08 жовтня 2024.) Київ: НАВС, 2024 р. С. 55–58

13) Скриник М. В. Принцип генерального делікту у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи за законодавством України та країн Європейського Союзу. *Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку.* : матеріали міжкафедр. наук.-теорет. круглого столу присвяченому міжнародному дню прав людини. (10 грудня 2024 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2024 р. С. 49–52.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Скриник М. В., містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільний процес», «Трудове право» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Віктор КОРОЛЬЧУК

Андрій МІСТЮК

Анжела КАЛІНЮК

Богдан КИРДАН

Людмила ГАЙДАР

КИЇВСЬКИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД

вул. Солом'янська, 2-А, м. Київ, 03110, тел./факс 0 (44) 284 15 77
e-mail: inbox@kas.gov.ua, inbox@kia.court.gov.ua, web: kas.gov.ua, код ЄДРПОУ 42258617

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Скриник Мирослави Віталіївни
«Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн Європейського Союзу»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право

Мною, суддею Київського апеляційного суду Кашперською Тамарою Цезарівною, складено цей акт за результатами розгляду дисертаційного дослідження аспірантки кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ Скриник Мирослави Віталіївни «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн Європейського Союзу» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081.

Повідомляю, що результати дисертаційного дослідження Скриник М.В. «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн Європейського Союзу» у вигляді науково-обґрунтованих пропозицій та висновків використовуються при здійсненні повноважень, передбачених ст. 22, ст. 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»; ст. 19, п. 9 ч. 2 ст. 293, гл. 10 р. IV Цивільного процесуального кодексу України з питань застосування норм матеріального та процесуального права України в процесі розгляду відповідних категорій справ.

Суддя
Київського апеляційного суду
кандидат юридичних наук,
доцент **Тамара КАШПЕРСЬКА**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції



Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

_____2024 року

АКТ

02.12.2024 м. Київ № 152-нд

Впровадження результатів дисертації Скриник Мирослави Віталіївни на тему: «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в цивільному законодавстві України та країн ЄС» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;

– начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника підполковника поліції Корольчука Віктора Володимировича;

– т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Містюка Андрія Петровича;

– завідувача кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права та психології доктора філософії, доцента, Калінюк Анжели Леонідівни;

– т.в.о. завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента, старшого лейтенанта поліції Кирдана Богдана Васильовича;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ Скриник Мирослави Віталіївни на тему: «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або

смертю в цивільному законодавстві України та країн ЄС» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на встановлення єдиної методики розрахунку відшкодування, запровадження страхових механізмів відшкодування, створення спрощеної процедури для розгляду справ щодо відшкодування шкоди, зокрема шляхом використання медіації чи онлайн-судів, як це реалізовано в ряді країн ЄС, створення єдиної бази даних про судові рішення щодо відшкодування шкоди дозволить забезпечити відкритість та стандартизацію у визначенні розміру компенсацій.

Імплементація цих пропозицій дозволить підвищити ефективність системи компенсації шкоди в Україні, забезпечивши її відповідність європейським стандартам, та дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Проаналізовано основні результати дослідження Скриник М.В., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1) Скриник М. В. Право фізичної особи на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом. *Приватно-правові механізми захисту прав людини.* : матеріали міжкафедр. наук.-теорет. круглого столу. (10 грудня 2021р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2021 р. С. 116–119.

2) Скриник М. В. Тлумачення терміну шкода у аспекті правничої лінгвістики. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XVIII всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2022 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 52–58.

3) Мироненко В. П., Скриник М. В. Лікарська помилка як підстава відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю або життю фізичної особи-пацієнта за законодавством України. *Visegrad Journal on human rights*, 2022. № 6. С. 97–103. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_PRINT-1.pdf#page=97

4) Скриник М. В. Відшкодування шкоди, пов'язаної із втратою або зменшенням працездатності малолітньої, неповнолітньої особи, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. *Аналітично- порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 282–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788- 6018.2023.06.47

5) Скриник М. В. Відшкодування немайнової шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення: зарубіжний досвід. *Наше право*. 2023. № 1. С. 73–77. DOI: 10.32782/NP. 2023.1.10

6) Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичній особі у цивільному законодавстві Швеції. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII міжнар. наук.- практ. конф. (24 лютого 2023 р.). Київ, Національний авіаційний університет, 2023. С. 524–527. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/59046

7) Скриник М. В., Поняття каліцтво у юридичному дискурсі. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 березня 2023 р.). Кропивницький : ЛА НАУ, 2023. С. 270–274.

8) Скриник М. В. Особливості дотримання принципу верховенства права у відшкодуванні нематеріальної шкоди в умовах воєнного стану . *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали міжнар. наук.-практ.

конф. (30 березня 2023 р.). Київ : НАВС, 2023. С. 255–257. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e8392e46-b02b-4492-a361-f7ebd36af6f4/content

9) Скриник М. В., Право на охорону праці та право людини на життя та здоров'я: два компоненти однієї проблеми. *«Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту» :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 433–434.

10) Скриник М. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої смертю малолітньої, неповнолітньої особи. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. №81. С. 238–241. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.37

11) Скриник М. В., Синоверський А. І., Взасмодія під час розслідування кримінальних правопорушень вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану – організаційно-тактичний та психологічний аспект. *Юридична психологія.* 2024. № 1 (34). С. 325–330. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.140

12) Скриник М. В. Виконання службових обов'язків як підстава відшкодування шкоди, завданої смертю поліцейського. *«Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи».* : Матер. круглого столу присвяченого Дню юриста в Україні. (08 жовтня 2024.) Київ: НАВС, 2024 р. С. 55–58

13) Скриник М. В. Принцип генерального делікту у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи за законодавством України та країн Європейського Союзу. *Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку.* : матеріали міжкафедр. наук.-теорет. круглого столу присвяченому міжнародному дню прав людини. (10 грудня 2024 р.). Київ, Нац. акад. внутр. справ, 2024 р. С. 49–52.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Скриник М.В., застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обгрунтування пропозицій до чинного законодавства, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

Віктор КОРОЛЬЧУК

Андрій МІСТЮК

Анжела КАЛІНЮК

Богдан КИРДАН

Людмила ГАЙДАР